

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

tarikh VE toplum

İLETİŞİM YAYINLARI AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/SAYI 10/EKİM 1984/300 LİRA



Mariage du **R**oi d'Angleterre et d'**I**sabelle de France

**1933 Darülfünun Tasfiyesi veya:
Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü
Ortaçağ'da Yaşam, Aşk ve Ölüm
Tarihe Yerleşen Hayâl: Uzun Mehmet
Osmanlı'da Esnaf Suç ve Cezaları**

tarih VE toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Genel Yönetmen
Zeki Murat
TÜRKKAN BELGE

Yayın Yönetmeni
 Mete TUNÇAY
 Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
 Bülent ÖZÜKAN
 Grafik Düzenleme
 Aylâ İŞLER
 Görsel Malzeme Danışmanı
 Marianna YERASİMOS
 Reklam ve Halkla İlişkiler
 Meral KATI-Çiğdem AÇAN
 Düzeltti
 Mustafa ŞAHİN
 Pikaj
 Hamiyet DEMİR-Serdar BAL

•
 İLAN KOŞULLARI: Renkli tam
 sayfa (iç kapak: 150.000 lira, orta
 sayfalar: 100.000 lira). Siyah-beyaz
 (iç kapak: 100.000 lira, orta sayfalar:
 50.000, yarım sayfa: 25.000 lira)
 YILLIK ABONE (12 sayı) 3000
 lira. Abone olmak isteyen
 okuyucularımızın, yıllık abone
 bedeli olan 3000 lirayı PERKA
 A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası
 Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu
 hesabına yatırarak, banka dekontu
 fotokopisini ve adreslerini bize
 göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları/ Perka A.Ş.
 Klodfarer Cad. İletişim Han
 Cağaloğlu-İstanbul
 Tel: 520 14 53- 54- 55

•
 Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 370 Lira.
 Yurtdışı Abone: Uçakla
 30 Amerikan Doları.

•
 İletişim Yayınları/ Perka A.Ş.
 ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

•
 Siyah Beyaz Filmler
 Mustafa ÖZSOY
 Renk Ayrımı
 ÜÇEL Ofset
 Baskı
 ALAŞ Matbaası
 Genel Dağıtım
 GAMEDA

1933 Darülfünun Tasfiyesi veya
 Bir Tek-Parti Politikacısının
 Önenemez Yükselişi ve Düşüşü
 Mete Tunçay-Haldun Özen

21
 Tarihe Yerleşen Hayâl: Uzun Mehmet
 Necdet Sakaoğlu

26
 Batı'dan Yapılan İlk Edebi Çeviri
 Server Tanilli

29
 Koleksiyoncunun Dağarcığından

30
 Osmanlı Toplum Yaşayışıyla
 İlgili Belgeler-Bilgiler:
 Esnaf Suç ve Cezaları

36
 Ortaçağ'da Yaşam, Aşk ve Ölüm
 Fatmagül Berktaş

43
 Yüşa Tepesi
 Ali Neyzi

47
 Et mi, Yoksa Balık mı?
 Aristofanes'e Bakılırsa...
 Doç.Dr.Pars Esin

50
 Saray-ı Hümâyûn'da Teknik Eğitim
 Prof.Dr.Arslan Terzioğlu

56
 Osmanlı Basınında
 Yüz Yıl Önce Bu Ay:
 Tarik'ten Seçmeler
 Dr.Uygur Kocabaşoğlu

İngiltere Kralı II. Richard'ın 1396 yılında
 Fransa Kralı VI. Charles'ın yedi yaşındaki kızı
 Isabella ile evlenmesini gösteren renkli
 taşbaskısı resim
 (Chronique de Froissart'tan).

58
 Celâl Nuri'nin Türk İnkılabı-II
 Cemil Meriç

62
 Geçmiş Şölenler

63
 Çeşitli Alfabelerle
 Türkçe Yazılar:
 Osmanlıların Arap Alfabesinde
 Reform Girişimleri
 Prof.Dr.Talât Tekin

65
 Kitabiyat:
 Bir Osmanlı Gözlemcinin
 İngiliz Siyasal Sistemine Bakışı
 Çağpar Fıkrıkoca/65
 Hicaz Demiryolunun Hikâyesi
 Şevket Pamuk/67
 "Babailer İsyanı"nın Sunduğu
 Gerçekler
 Mehmet Bayrak/68
 Müsâvât-ı Tâmmе
 Hüseyin Kılıç/70





KÂMİL PAŞA MI, SAİT PAŞA MI?

Derginizin 7. (Temmuz) sayısında Sayın Serhan Ada'nın kaleme aldığı "Hürriyet Günleri" adlı yazıda, "Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan ilk hükûmetin başı" (sadrizam) olarak Kâmil Paşa gösterilmiştir. Oysa, bilindiği gibi anılan dönemdeki ilk hükûmet sadrazam Sait Paşa tarafından kurulmuştur.

Gelişen olaylar ve Yıldız Sarayı'na ulaşan haberler doğrultusunda, Meşrutiyet'in ilân edileceğini anlayan II. Abdülhamit, 21-22 Temmuz 1908 gecesı, Avlonyalı Ferit Paşa'yı sadrazamlıktan alıp, yerine Sait Paşa'yı getirmiştir. Kâmil Paşa da, Sait Paşa hükûmetinde Devlet Bakanı olarak (Meclis-i Vükelâ'da) görev almıştır. 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle birlikte, hükûmet tarafından, siyasal suçlulara yönelik bir af çıkarıldı. Ancak af genelgesi beklenildiğinden daha geç çıktı ve daha geç yayınlandı. Ayrıca, aftan siyasal suçlular yanında, âdi suçlular da yararlandı. Buna bir de, eski rejimin istenmeyen memurlarından bir kısmının yurt dışına kaçmasına hükûmet tarafından göz yumulması eklenince, Cemiyet üyelerinin ve diğer Meşrutiyetçilerin Sait Paşa ve hükûmetine duydukları hoşnutsuzluklar arttı. Bunun üzerine Sait Paşa sadrazamlıktan 31 Temmuz'da istifa etti ve 1 Ağustos'da yeni bir Sait Paşa hükûmeti kuruldu. (Bkz. Sina Akşin: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1980, s. 75-83).

1876 Anayasasına göre, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını atama yetkisi sadrazama verilmişti ve bu atamaları Padişah tarafından onaylanması gerekiyordu. Bunun yanında, Padişah yalnızca Sadrazam ve Şeyhülislâmı atayabiliyordu. 1 Ağustos 1908 tarihli Hatt-ı Hümayun'un 10. maddesi ise bu dört makama ilişkin atamalarda tümüyle Padişahı yetkili kılıyordu (Bkz. Feroz Ahmad: *İttihat ve Terakki*, Ankara, 1984, s. 46). Böylesi bir yetki, temel gücünü ordudaki küçük rütbeli subaylardan alan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından (Padişahın ordu üzerindeki denetimini güçlendireceği ve Cemi-

yetin gücünü azaltacağı gerekçesiyle) tepkiyle karşılandı. Cemiyetin bu tepkisi, Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ve kabinedeki bazı üyeler tarafından da desteklenince, Sait Paşa'nın, Hatt-ı Hümayun'un bu maddesini hararetle savunması bir sonuç getirmedi. Kendisine karşı oluşan bu muhalefete dayanamayarak 5 Ağustos'da istifa etmek zorunda kaldı.

Kâmil Paşa ise Sait Paşa'nın istifasından sonra, 6 Ağustos 1908'de Sadrazam sıfatıyla kabinesini kurdu. Eğer Sayın Ada, yazısında Sait Paşa hükûmetlerini Meşrutiyet'in ilânı öncesine (22 Temmuz'a) dayandırarak Kâmil Paşa hükûmetini Meşrutiyet sonrası "ilk" hükûmet, Kâmil Paşa'yı da "ilk" Sadrazam olarak göstermişse, bu konuya açıklık getirmeliydi.

Metin SOYSAL, ANKARA

KARI SATIŞI

Derginizin ilk sayısında Osmanlı dönemindeki kölelik ve cariyeleşme kurumuna çeşitli yönlerden değinmişsiniz. Osmanlı devleti içinde cariye alım ve satımının yoğunlaştığı 18 ve 19. yüzyılda, okuduğum kadariyle Avrupa'da da kadınlar çeşitli biçimlerde satılıyorlardı. Buna örnek olarak, *'Polular Psychology Guide'*dan bir alıntı aktarmak istiyorum.

Onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru, 1790 yılı civarında, İngiltere'de kadın satmak, daha doğrusu bir erkeğin karısını satması hergün görülen sıradan bir olaydı. Gazetelerde bu gibi satışlara ilişkin ilanlar çıkardı "Büyük fırsat-kaçırılmaz kelep" gibi. Kadınlar, boyunlarına bir ip takılı olduğu halde, kendilerini pazara götüren kocalarını itirazsızlıklarla. Pazar yerinde ise öküzler, koyunlar ve ineklerle beraber, bir hayvan gibi pazarlıkla satılıyorlardı. Satıcılar mallarını en ince ayrıntılarına kadar gösterip överlerdi. Üstelik bu satışlardan hükûmet de belirli bir vergi alırdı. Vergi verilmeden yapılan satışların bir değeri olmazdı, çünkü memurlar satış sırasında hazır bulunurlar ve bir satış belgesi düzenlerlerdi. Ayrıca öyle iki kişinin anlaşış aralarında özel bir alışveriş yapmaları da doğru görülmezdi. Kadınların boyunlarına ip takıp pazar yerlerine götürülmeleri koşulu.

O çağda kadınların ne kadar değersiz olduklarını gösteren bir başka olay da şu: Bir adamın atı kaybolur, adam hemen Londra Gazetelerine bir ilân verir: "Atım kayboldu bulana 5 Paund." Birkaç gün sonra yine aynı adamın karısı evden kaçır, adam bunun üzerine de şu ilânı verir: "Karım kayboldu bulana 4 Şilin."

Selma GÜVEN, Ankara

YÜZYIL DEĞİL, YÜZ YIL

İlk sayısından beri ilgiyle izlediğim Derginizin, en beğendiğim bölümlerinden biri "Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay." Ama, bu bölümün başlığındaki "Yüzyıl" sözcüğünün yazılışı konusunda bir tereddüdüm var: Bu söz, eğer "asır" anlamında kullanılıyorsa, önüne "Bir" sayısı konulmalı. Yok, kastedilen "100 yıl" ise o zaman da, "Yüz" ile "Yıl" bitişik yazılmamalı.

Ağustos sayısında, denizciliğimizin tarihiyle ilgili iki küçük bilgi özellikle dikkatimi çekti. Biri, Yenikapı limanına liman reisi tarafından yapılan ziyaret, öteki de Şirket-i Hayriye vapuruyla Boğaz'da yapılacak mehtap gezisiyle ilgili bu iki kısa bilgi üzerine, değerli Derginizin Türk denizciliğinin tarihiyle ilgili daha geniş inceleme ve araştırmalara yer vermesinin çok yerinde olacağını düşündüm. Denizciliğimizin yakın ve uzak tarihinde incelenip, araştırılmayı bekleyen pek çok konunun bulunduğu inancındayım.

Dr. Ahmet KERSE-
Emekli Deniz Hâkim Albay, Ankara

ENVER CELÂLETTİN PAŞA'NIN İZİNDEN GİDENLER

"Tarih ve Toplum" Derginizi zevkle okuyorum. Türkiye şartlarında bu özenle bir dergi yayımlayabilme başarınızı kutlarım.

Bir okuyucunuz olarak Derginizde görülen bazı baskı, kırılma vs. hataların her mevkute olabileceği kanısındayım. Ancak, bir husus var ki, bu satırları yazma neden oldu. Diğer bir ifade ile, kamuoyunda bir fert tepkisini dile getirdi.

Sanırım, Tanzimat'la Osmanlı İmparatorluk tebaasında Milliyetçilik akımları hızlandı. Giderek artan dozda gelişen bu akıma karşılık, nice sonra da İmparatorluğun aslı nüvesini oluşturan Türk kesimde Türkçülük fikri uyanmaya, haliyle fikir ve basın hayatında ürünlerini sergilemeye başladı. Bu ürünlerden biri de Derginiz yayın hayatına girerken yer verdiğiniz Enver Celâlettin Paşa'nın "Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası"nda yayımlanan "Türklerin Aslı" isimli makaledir herhalde. Ve elbette ki bu makalede eleştirilebilecek bir çok aksaklıklar vardı.

Ama bu ve benzeri makaleler, yerli ve özellikle yabancı bilim adamları tarafından sürdürülen araştırmalar, "Türk Mil-

OKUYUCU MEKTUPLARI

yetçiliği" akımı ve olgusuna İmparatorluğun son dönemlerinde emekleme ve aramaya aşamasını geçirtmiş, "Genç Türkiye Cumhuriyeti" dönemlerinde de Atatürk'ün "Ne Mutlu Türküm Diyene" vecizesinde ilkelerini bulmuştur.

Bu vakia ortada iken, aksayan yönleri olduğu malûm mezkûr makalenin Prof. Talât Tekin tarafından adeta bir hiç merbûesinde eleştirilmesini çok mânîdar buldum. Konuya ilişkin otoritesinden şüphe olmayan sayın hocam, bu makale yazıldığı yıllarda henüz arayış içinde olduğunu, bazı doğru tespitlerin daha yapılmamış olduğunu bilmiyor mu? O tahlillerde "Türkün Aslı" ile ilgili çaba, tespit ve fikirler henüz emekleme safhasında değil miydi?.. Kaldı ki, eleştirilen örneklerden biri olan İskitlerin Türk olup olmadıkları konusunda Batı âlimleri günümüzde de mutabakata varabilmiş mi?

Bu eleştiride anlam veremediğim bir diğer husus da, Naim Hazım Onat ve Ahmet Cevat'ı istihza eden son cümle idi. N.H. Onat'ın "Arapçanın Türk Diliye Kuruluşu" isimli kitabını ben de gördüm ve bir okuyucu olarak inceledim, de merakla. Dil konusunda yorum yapacak ya da ahkâm kesecek durumda değilim, ama ben o kitapta Hocanın eleştirisi konusu yaptığı gibi Arapçanın aslının Türk dili olduğunu iddia eden bir husus görmedim ya da göremedim. Gördüğüm ki, N.H. Onat, Arapçanın Prototürkçeden etkilendiğini ve bir çok kelime aldığı öne sürmüş ve bunun örneklerini vermeye çalışmıştır.

Keza 68. sayfanızda kitabından küçük bir bölümüne yer verdiğiniz Ahmet Cevat'ın uzmanlığını belirtirken neden uzman kelimesinin ardından (!) işareti koymuştur, anlayamadım doğrusu. ...

Günümüzde Atatürk'ün Türk Tarihi konusundaki direktifleri doğrultusunda fikir ve tezleri yayımlanan (1- Vecihe Hatipoğlu, "Türk Tarihinin Başlangıcını Ararken", *Milliyet*, 26.9.1978; 2- Haluk Tarcan, "Tarihte İlk Oğuz Göçü", *Cumhuriyet*, 21.2.1984; 3- Vecihe Hatipoğlu, "Anadolunun Kuzeyindeki Gas'lar", *Cumhuriyet*, 10.3.1984; 4- Vecihe Hatipoğlu, "19 Mayıs ve Anadolunun Tapunu", *Cumhuriyet*, 19.5.1984; 5- Muazzez Çelâ, "Prof. Vecihe Hatipoğlu'nun Anımları", *Cumhuriyet*, 12.8.1984.), şevk ve gururla okunan bu muhteremler de havada su mu döküyorlar? Bu eleştiri ışığında anlaşılabilir!

Şimdi soruyorum, bunlar hiç yazılmamış mı idi? Eleştiri konusu bu makalede hiç doğru yoktu? Eleştiriye evet, ama niye alayvârî bir üslûp kullanılma gereği duyuldu?

Sahiplerinin maalesef yanıt verme imkânı bulunmayan eleştiri konusu bu makale ve benzerleri bu fikirleri sergilemeye sayın Hocam bugün doğru olarak serdettiği bilgilerine acaba nasıl ve hangi yollarla ulaşacaktı? Fikir ve tezlerin tartışılarak olgunlaşabileceğini, yıkıcı eleştirilerle hiç bir yere varılamayacağını aklı selim sahiplerince bilindiği kanısındayım.

Derginizde daha doğrusu Dergimizde gerçekleri ve doğruları görmek hakkımızdır. Yanılgıları tashih Dergimizi küçültmez, yüceltir.

Daha iyilere doğru dileklerle saygılar sunarım.

Aydın BİLALOĞLU, Ankara

İZNİKMIT VE BARTLETT

Tarih ve Toplum'un Ağustos 1984 sayısında (sayı: 8),

(I) Okuyucu Mektupları arasında "Osmanlı Devletinde Jurnal Teşkilâtının Kuruluşu" üzerine bir yazı ve belge fotokopisi var (sayfa: 3/75). Belgenin çevrimyazısında birçok okuma hatası olduğu görülmüyor. Biz bunlardan bazılarını saptık ve doğrusunu yazmaya çalıştık:

- 1- "... ve İznikiyye kazası ile Kocaeli sancağının havi olduğu sair...." değil, "... ve İznikmit kazasıyla Kocaeli sancağının havi olduğu sair...." şeklinde okunması gerekir. Eğer çevrimyazıda olduğu gibi "İznikiyye" olsaydı *إزنيكيه* veya *إزنيكيه* şeklinde yazılırdı; burada görüldüğü gibi *إزنيكميت* şeklindedir, bu da ancak "İznikmit" olur ki şimdiki İzmit'tir. İznikmit (İzmit) daima Kocaeli sancağının merkez kazası olagelmıştır. İbarenin tamamı okunduğunda, İznikmit ve Kocaeli sancağının havi olduğu öbür kazaları anlaşılır.
 - 2- ... *talimnamedir*... yazılı olduğu halde çevrimyazıda *talimatnamedir* yazılmış. (Bizce de böyle olması akla yakın ve doğrudur, ama kâtip öyle yazmış, bu hiç olmazsa belirtilmeliydi.)
 - 6- ... *jurnalın değil, jurnalın* ... teshirine değil, *tesyirine*
 - 7- ... *kayıd ve işaret değil, kayd ü işaret*
 - 11- ... *voyvoda ve ajanlarının değil, voyvoda ve ayanlarının* ... kâtipleri yok ise de değil, *yoğise de*
 - 17- ... *göstererek değil, gösterilerek*
 - 18- ... *sarihi ve sahihi değil, sarihan ve sahihan*
 - 20- ... *mah bi mah değil, mah be mah*
- Doğru okunduğundan şüphelendiğim

daha başka yerler varsa da, herhalde yeteneksizliğimden ve fotokopinin çok küçük olması, ayrıca baskıda da bazı özelliklerin kaybolmasından bu kadar yapabildim.

(II) yine aynı sayıda "Haliç Köprüleri" başlıklı, E. Amiral Fahri Çoker'in bir yazısı ve ilgili resimler var: (sayfa 30/102-33/105).

a) önce resim ve açıklamalarından başlayalım: (s. 30/120)'da bir gravür ve yanında ARŞİV X yazılı. [Bu X on sayısının mı yoksa bilinmeyen (meçhul) mi belirtiyor?] Karşı sayfada (31/103) gravür üzerine yapılan açıklamada; Allom'un bir gravürü: Unkapanı (1841) yazılı. Aslında bu gravür William Henry Bartlett'e aittir. Aynı resmi *İslam Ansiklopedisi* C. 5/II, İSTANBUL yazısı sayfalarında görebilirsiniz. Orada, Miss Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, London, 1838 olarak kaynak gösterilmiştir. Miss Julia Pardoe ile ressam William Henry Bartlett'in nasıl bir araya getirildiği üzerine de YILLAR BOYU TARİH'in Ağustos 1982, Sayı: 8'de gerekli açıklamayı bulabilirsiniz.

b) sayfa 32/104'de 2 sayılı resim için (yandaki açıklama yazısında 3'de), 1835'te Bartlett tarafından yapılmış Galata Köprüsü gravürü (aynen yazdım) açıklama yazısı var. "Galata Köprüsü II: başlıklı kısmın hemen altında bu resimdeki köprü tarif ediliyor ve Ateş Mehmet Salih Paşa'nın gayretiyle 1280 (1836 [doğru çeviri 1863 olacak])'de yapıldığı, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısında...

c) yazar, Galata Köprüsü III:'ü anlatırken.... "bu köprünün Karaköy ayağı şimdiki Denizcilik Bankası'nın yerinde bulunan Aziziye Karakolu'nun önünde olup..." diye devam ediyor. Biz Aziziye Karakolu'nu görmedik, ama Denizcilik Bankası'nın Karaköy'deki binasını gördük, 1956-57 yıllarında yıkıldı. Karaköy Ziraat Bankası'nın tam karşısında olan yer de önce Balıkçılar Sitesi, sonra dolmuş durağı gibi kullanılan bir alan oldu. Yazar bu yazıyı ya çok evvel yazmış veya yıkımdan önce yazılan eserlerden yararlandığı halde gerekli değişiklikleri yapıp zamanımıza uygun bir tarif yapmamış.

Nail İnal, İZMİT

* Düzeltmelerinize teşekkürler. "Arşiv X (iks)", bize resimlerimizin çoğunu bulan Bayan Yeramos'un kendi dia koleksiyonuna verdiği addır.

T*T

Bu sayıdaki en uzun yazımız, aynı anda üç başka der-
gide çıkan ayrı ayrı yazılarla bütünleşiyor. Geçen yıl, benim
gibi üniversite dışında kalan bir arkadaşımın birlikte (da-
ha doğrusu, benim görevime Sıkıyönetim ve Rektörlükçe
-1402 ile- son verildi; o ise, kendi isteğiyle ayrıldı), bizim ya-
şadığımız benzeyen, elli yıl önceki bir olayı merak edip araş-
tırdık (benzerliği yalnız biz söylemiyoruz, YÖK başkanı da
şecaat arz ederek ileri sürüyor). İncelememizin şimdilik or-
taya çıkardığı sonuçları, dört süreli yayında birden açıkla-
maya karar verdik. Bu ay başında, sırasıyla "1933 Öncesi
Darülfünun" Yapıt'ta, "1933 Darülfünun Tasfiyesi" *Tarih ve
Toplum*'da, "1933 Tasfiyesinde Hukuk, Edebiyat ve İlahiyat
Fakültelerinden Uzaklaştırılanlar" *Yeni Gündem*'de, aynı te-
mizlik hareketinde "Tıp ve Fen Fakülteleriyle Dışçı ve Ecza-
cı Mekteplerinden Atılanlar" *Bilim ve Sanat*'ta çıkıyor.

1933'te tasfiye edilenlerden aklını kaçıran, intihar eden
olmuş, işbaşındakilere yaranmaya çalışan, milletvekili ya-
pılan olmuş (yaranmaya çalıştığı halde hiçbir şey yapılmay-
yan da), sonradan üniversiteye dönüp ordinaryüs ve rek-
tör seçilen olmuş, büstü dikilen, anısına posta pulu bası-
lan olmuş...

Dergimizdeki yazıda ise, Darülfünun hocalarının üçte iki-
sini (yüzelli kişiyi) atanın kimliği ve ona ne olduğu, özgün
belgeler dayanılarak anlatılıyor. Geçmişten kendilerine des-
tek bulmaya çalışanlar, olup bitenlerden ders çıkarsalar da-
ha iyi olurdu. (Üstelik, o zaman Darülfünun'u doğrayanla-
rın yararlanabilecekleri kırk küsur Alman vardı!) Ama hep
biliyoruz ki, ders alınsaydı tarihten, tekerrür mü ederdi (yi-
lenilir miydi)?

Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler ve Bilgiler bö-
lümünde, üç aydır sürdürdüğümüz Suçlar ve Cezalar konu-
su, bu sayıda "Esnaf Suç ve Cezaları"yla noktalanıyor. Çe-
şitli Alfabelerle Türkçe Yazılar dizimizde, geçen ay incele-
nen Arap harfleri o sayıya sığmamıştı. Bu kere son dönem
Osmanlıların bu alfabede yapmaya kalkıştıkları reformlar-
dan söz edilerek konu tamamlanmakta. Kasım'da Türkçe-
nin bir başka çeşit -Çin ideogramlarıyla- yazılışı incelen-
cek. Aralıkta Kiril, Ocakta da Lâtin harfleri ele alınınca, yıl
sonunda, Türkçenin tarih boyunca yazıldığı oniki alfabe-
nin tamamı kapsanmış olacak.

Her sayıda vermek istediğimiz halde, konu çeşitliliğini sağ-
lama endişesiyle ancak zaman zaman yayımlayabildiğimiz
Pişirmenin Evrimi köşesinde bu ayki konu, Eski Yunan mut-
fağında balık. (Fransızlar, -tabii, kendi dillerinde- adı "r"
harfini içermeyen aylarda balık yenmeyeceğini söylerler. Bi-
zim sardalya'yı ve yerli taş balıklarımızı bilmediklerinden
olacak- o balıkları da bilmek başka, satın alabilmek başka
ya. Ama gerçekten, Eylül/Septembre'de başlayan güz balı-
ğı Ekim/Octobre'da en leziz kıvamına erişir. O bakımdan,
Pars Esin arkadaşımızın bu ay balıktan sözetmesi yerinde
bir raslantı.)

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay, yine *Tarık* gazete-
sinden seçmelerle devam etmekte. Sayın Okuyucumuz Ahmet
Kerşe, bu sayıya bastığımız mektubunda, "Yüz Yıl"ın
ayrı yazılması gerektiğini ileri sürmekte haklı. Ancak, he-
men belirtelim ki, şimdiye değin "Yüzyıl"ı bitişik yazmanın
suçu, o sayfayı hazırlayan Uygur Kocabasoğlu kardeşimize
değil, bize aitti. (Uygur'un Osmanlıcada kendi günahları ken-
dine yeter, bir de bizim vebalimizi taşımazın!) Her ayki *me-
nu*'lerimize, bu sayıdan itibaren bir de "Koleksiyoncunun
Dağarcığından" diye bir kırkambar köşesi kattık. Ellerinde
bölüme uygun malzeme bulunan okuyucularımızın, ya-
yımlanmak amacıyla kopyaları alındıktan sonra geri veril-
mek üzere, orijinallerini bana iletmelerini (Ankara büromu-
zun adresine göndermelerini) özellikle rica ederim.

Bu sayımızda, geçen aydan devam eden Cemil Meriç us-
tamızın Celâl Nuri'nin *Türk İnkılâbı* kitabı üstüne özetle-
me ve düşüncelerinden başka, beş tane önemli yazı daha var:
Tarih ve Toplum'da bundan böyle imzasını sık sık görmeyi
umduğumuz Server Tanilli'nin "Bizde İlk Edebi Çeviri" hak-
kındaki incelemesi; değerli Tıp tarihçisi Adnan Terzioğlu'nun
"Enderun" ya da Osmanlı saray eğitimi üstüne bir araş-
tırması; giyabi dostumuz Ali Neyzi'nin, kendi büyükanne-
si Leylâ Saz hanımın çevresinde odaklanan "Yüşa Tepesi"
başlıklı bir anı-öyküsü; Fatmagül Berktaş arkadaşımızın,
20. yüzyılın en ileri gelen Ortaçağ tarihçilerinden Huizin-
ga'nın bir yapıtındaki konulardan üçünü işlemesi (Kapak
resmimiz, bu yazıyla eklemleniyor.) Ama beşinci yazı, ben-
ce bütün bunların en ilginç: her yıl törenlerle anılan *Uzun
Mehmet* efsanesinin tek-parti döneminde nasıl imâl edildi-
ği ve işin tarihsel gerçeği. Bu yazıyı hazırlayan ve *Kösepa-
şa Hanedanı* adlı değerli bir monografisi de piyasaya çık-
mak üzere olan (Ankara, Yurt Yay.) tarihçi Necdet Sakaoğ-
lu'nu ne kadar kutlasak az.

Kitabiyat sayfalarımızda ise, dört yapıt tanıtılmakta, bir
yapıttan da yola çıkılarak düşünülmekte. Önce, geçen sa-
yımızın Kitabiyat'ında (s. 62/ dn. 1) değinilen 18. yüzyıl son-
larında bir Osmanlı hariciyecisinin İngiliz sistemi üstüne
Fransızca raporunun önemli bir bölümünün -ilk kez- çevi-
risini veriyoruz. Sonra, W. Ochenwald'in Hicaz Demiryol-
larıyla ilgili yeni İngilizce kitabı, okuyucularımıza Şevket
Pamuk tarafından anlatılıyor. (Yakında, aynı konuyu Pul
ve Posta Tarihi açısından inceleyen bir yazı sunacağız.) Ta-
nıtılan üçüncü yapıt, A. Yaşar Ocak'ın 1980'de çıkan *Ba-
balılar Ayaklanması*; dördüncü yapıtsa, bundan 72 yıl ön-
ce yayımlanan ve Türkçe Feminist yazın'ın ilk örneklerin-
den biri olan *Müşavât-ı Tâmmе*.

Kasım'da da, bir bu kadar dolu, yeni bir *Tarih ve Toplum*
sayısında buluşmak umuduyla, hepinize iyi okumalar di-
lerim.

Mete Tunçay

İTİZARLAR

Önceki 8. (Ağustos) sayımızda yer alan incelemelerden E.
Amiral Fahri Çoker'in "Haliç Köprüleri" yazısında, s.
31/103'te aktardığımız görüntü malzemelerinden Leonardo
da Vinci'nin projesi ve II. Bayezid'a gönderdiği mektu-
bun (Topkapı Sarayı'ndaki) Osmanlıca sureti, Yük. Müh. İs-
mail İşmen'in *İnsanlar- Köprüler* adlı kitabından (İstanbul:
İş Bankası Kültür Yay., 1972) alındığı halde, -makale ya-
zarının hiçbir güne sun'u taksiri olmaksızın- bu kaynağın
gösterilmesi unutulmuştur.

Yine aynı sayıdaki, Yük. Müh. Salih Kuyaş'ın "Pul Öncesi
Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları" başlıklı yazı-
sının resimaltılarında da, bazı yanlışlarımız olmuş:

s. 58/130- "İlk posta pulunun 100. yıldönümünü kutla-
ma serisi..." yerine- "Muntazam posta teşkilâtının Türki-
ye'de kuruluşunun 100. yıldönümünü kutlama serisi..."

s. 61/133- orta sütundaki damgalardan sol en alttakinin
(Varna) tarihi "1256" değil, "1265"

s. 62/134- "No. 2. soldaki pul (mavi) 2. tiraj (başbaşa tet-
beş), sağdaki pul (sarı) 3. tiraj (tetbeş), No. 3. (mavi pul) 2.
tiraj (ayakayağa tetbeş)" diye düzeltilmek gerekiyor.

Geçen 9. (Eylül) sayımızın orta sayfalarında "Denizde Bir
Nakl-i Mekân" başlığıyla sunduğumuz iki gravürden kü-
çük ve siyah-beyaz olanı, yine bir montaj hatası sonucu ters
basılmış. Ayrıca, bu resimlerle ilgili notta da tarih yanlış-
ları var: 1890'lar, 1790'lar olacak. Choiseul-Gouffier 1784'te
İstanbul'a büyükelçi olarak atanmıştı. Ressam Jean-Baptist
Hilaire de, onun "mahiyetinde" değil, "maiyyetinde" idi,
tabiatıyla. Okuyucularımızdan özür dileriz.



ZORAKİ DİPLOMAT

Türk toplumunun son yüzyılda geçirdiği tarihsel aşamaları yaşayan, siyasal dönüşümlerin yakın tanığı bir yazarın gözlem ve izlenimleri.

YABAN/(...) Enkaz altında kalmış bir halkın münzevi arayıcısı, bu Yaban'ın ta kendisidir.

(Völkische Beobachter)

YABAN ZORAKİ DİPLOMAT

18.BASKI

ÇIKTI

Türkiye Genel Dağıtım:

YA-DA A.Ş. Doktor Şevki Bey Sok.

Cağaloğlu/İSTANBUL Tel:520 14 53/54/55

İLETİŞİM YAYINLARI/PERKA A.Ş.

Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu/İSTANBUL Tel:520 14 53/54/55

Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü

METE TUNÇAY- HALDUN ÖZEN

Bu yazıya, 1933 Darülfünun Tasfiyesini gerçekleştirmesi için bir gece geç vakit Maarif Vekilliğine getirilen ve Tasfiyenin üzerinden daha iki hafta geçmeden istifa ettirilen Dr. Reşit Galib'in yaşam öyküsüyle başlamak istiyoruz. Şevket Elman, onun hakkında *Dr. Reşit Galip* başlıklı kocaman bir övgü yapıtı hazırlamıştır: 1'inci kitabın 2. baskısı ve 2. kitap (Ankara, 1955). Yakın arkadaşlarından, eski Türk Tarih Kurumu Genel Müdürlüğü Uluğ İğdemir'in de, onun hakkında yine yüceltici bir biyografisi makalesi vardır: *Aylık Ansiklopedi*, cilt 1 (1945), s. 371-73.

Fakat bunlar çok uzun oldukları için, biz, Fethi Tevetoğlu'nun *Türk Ansiklopedisi*'ne yazdığı maddeyi (cilt 27, s. 293-94) italik dizdirerek aynen aktarıp bazı notlar eklemekle yetineceğiz:

REŞİD GALİB BEY (Rodos 1893-Ankara 5 Mart 1934), Türk devlet adamı. 1893'te Rodos'ta Hamzabey Mahallesi'nde doğmuştur. Bulgaristan'ın İslimiye kasabasında mahkeme reisi Hacı Mehmet Galib Beyin oğludur. Annesi, Rodoslu Münevver Hanımdır. Büyükelçilerden Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey, Reşid Galib'in büyük kardeşidir.

[Hüseyin Ragıp Baydur'un eski solculuğu hakkında bakınız: M. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925* (Ankara: Bilgi Yay., 1978), 3. bas., s. 308/dn. 20 ve s. 256/dn. 239.]

R.G., *ilköğretimini Rodos'ta yapmıştır. Daha sonra İzmir İdadisi'ni bitirmiştir. 1917'de İstanbul Tıp Fakültesinde yüksek tahsilini tamamlayarak doktor*

çıkmıştır. Daha öğrenci iken Balkan Harbi'ne ve sonra I. Dünya Harbi'ne gönüllü olarak katılmış bulunan R.G., ciğerlerinden hastalanarak İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Tıp Fakültesi Tedavi Kliniği'nde asistanlık ve Darüleytam' hekimliği yapmıştır. O yıllarda Ziya Gökalp öncülüğünde gelişen Türkçülük cereyanını benimsemiş ve İstanbul Türk Ocağı'ndaki milli faaliyetlere katılmıştır.

1. Dünya Harbi'nin bitmesine yakın, Şam'a IV. Ordu Hıfzısıhha müessesesine gönderilmiş; Mütareke olunca İstanbul'a dönmüştür.

[Reşit Galip, daha öğrenciliği sırasında gönüllü olarak askere gidince, "Teşkilât-ı Mahsusa" adlı istihbarat ve özel harp birliğine katılmıştı. Bununla ilgili belgeleri, Şevket Elman'ın yapıtından alıyoruz (s. 376-77):

MEKTEBİ TIBBİYEİ ŞÂHÂNE MÜNTEHİ SINIF TALEBESİNDEN REŞİT GALİP EFENDİ

Bâlâda künyesi muharrer Mektebi Tıbbiye Şâhâne muntehi sınıfından Reşit Galip efendi esâsen mesleği itibariyle hayatı beşeriyeyi himayede vazifedar ise de bu kerre vazifei vataniyesini ifaya çalışan mecruhinimizi gönüllü olarak tedavide gösterdiği gayret, faaliyet, aelhusus cesaret ve metanetinin cidden şayanı takdir görüldüğü ve şu müptedilikleriyle beraber mesleklerinde gösterdikleri ihtisasat her şeyin fevkindedir. Şu harekâtı vatanperverânelerinden memnûn ve müteşekkirek isek de maatteessüf vücûdüne âriz olan bir hastalıktan dolayı berayı tedavi kendisinin Dersaadette kadar gitmesine müsaade edilmiş olmakla mumaileyh yedine vesika takdim kılındı.

14. Kânunuevvel. 330

Teşkilâtı mahsusâ.

Reisi
(İmza okunmadı)

Â za
M. Naili

Â za
A. Râmiz

MEKTEBİ TIBBİYEİ ASKERİYE DÖRDÜNCÜ SINIF TALEBESİNDEN REŞİT EFENDİ BİN GALİP

Rodos 308

Bâlâda künyesi muharrer Tıbbiye Askeriye dördüncü sınıf talebesinden Reşit Galip Efendiye 27 Kânunusânî 331 tarihinde Üçüncü Orduyu Hümâyûn Kumandanlığı Cânibi Âlisinden bir kıta harp maddiyası verildiğine dair vesikadır. 28 Kânunusânî 331.

Menzil Müfettişi
Fuat Ziya

Numara 1018

HÜSNÜ HİZMET MAZBATASIDIR

Lâzistan'da teşkilâtı mahsûsada müstahdem iken Lâzistan Kumandanlığı emriyle taburumuz tababetine tayin edilen künyesi zırde muharrer Reşit Galip Beyin taburumuzda bulunduğu sekiz zarfında tabur tababeti hizmetini müstakilen ifa etmiş ve efradın ahvalı sıhhiyesini idame ve temin edecek tedâbiri meşvîye tevessül etmiş ve harbin en buhran zamanında ileri hatlarda bimehâbâ vâkıfî vatanîyesini ifâdan çekinmemiş müttasîf olduğu ahlâkı hamîdesiyle tabur zâbitânı meyanında temeyyüz etmiş, lâken ve iktidaren herkesi meftuni fitra bırakmış olduğunu mübeyyin işbu hüsnü hal mazbatası mumâileyhin yedine verildi.

Fırka 30 Alay 90 T. 3 namını alan
Giresun seyyar Jandarma Tabur
Kumandanı
Mustafa Şevket

T. Kumandanı
Mehmet Faik

18 Teşrinisânî 331

Alay 90 T. 3 namını alan Giresun Seyyar Jandarma Taburu tabibi mektebi tıbbiye dördüncü sene talebesinden
Reşit Galip bin Galip Bey
Rodos 308

Giresun Jandarma
Taburu Kumandanlığı
Mühürü resmî

Resmî Mühür
Sihhiye Muaveneti İçtimaiye Vekâle
Memurin Müdüriyeti

Aslına muvafıktır.
2 Temmuz 340 Doktor Kemal

* Bu çalışmamızda, Sayın İsmail Arar'ın değerli yardımları oldu. Araştırmalarımız, ileride bir kitap boyutuna erişirse, onun dikkatimizi çektiği kaynaklardan daha geniş ölçüde yararlanabileceğiz. Burada kendisine teşekkür ederken, bizim yaptığımız yorumlarda herhangi bir sorumluluğu olmadığını açıklamayı da görev biliyoruz.

Bu vesileyle, okuyucularımızın eksiklerimizi tamamlayacak ve yanlışlarımızı düzelterek mektuplarını umutla beklediğimizi de ekleyelim.

M.T. ve H.Ö.

1919'da köylerde hekimlik yapmak için, tam bir vatanseverlik ve ülkücülük ile, Türk Ocaklı Türkçü arkadaşı ve meslektaşı Dr. Hasan Ferit Cansever'le birlikte Anadolu'ya geçmişler ve Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde ve köylerinde çalışmışlardır. Çocuk bakımı; Sıhhati Koruma Bilgisi; İnsan Bedeni ve Yiyecekler; Köy Muallimleri ile Münasebetler; Dört Azgın Canavar adlı kitapçıları bu yılların mahsulüdür.

Reşit Galip Kütahya çevresinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına çalışmıştır. Kütahya işgale uğrayınca Denizli'ye geçerek burada Kızılay teşkilatında hekimlik yapmıştır.

[Ancak, Dr. Reşit Galib'in solculuğu da vardır. 1933 ilkbaharında, o zamanki Türk Dilini Tetkik Cemiyeti nezdinde Maarif Vekâleti müemmiyetine atadığı, solculuğu nedeniyle görevinden çıkartılmış genç bir köy öğretmenine, oniki buçuk yıl önce (1920 Ekiminde) yazdığı bazı notları -okuması için- vermiştir. (Reşit Galib'in solculuğunun, ileriki yıllarda da bir Kadro sempatisi olarak sürdürdüğünü anlıyoruz.) Bu öğretmen (merhum Emin Türk Eliçin), 1937'de yazdığı (1940'ta basılan ve hemen toplatılan) *Türk İnkılâbı-Şark ve Garp* adlı kitabında (s. 86) "köycülük davası"nı Reşit Galib'in özel notlarından öğrendiğini belirtmiş ve nihayet söz konusu "Köycülük" yazısının tümünü dilce sadeleştirerek -yazılışından tam elli yıl sonra- (kendi ölümünün dördüncü yılında basılan) *Kemalist Devrim İdeolojisi* kitabına eklemiştir (İstanbul: Ant Yay., 1970), s. 359-79.

1920'de 27 yaşındaki genç Türkçü doktor, o sıralar Birinci TBMM'nde kurulan Halk Zümresi ve (resmi) Türkiye Komünist Partisi'ni "soldan" eleştirmektedir: "5-10 kişiden ibaret bir parti kurarak meseleyi olup bitmiş sayıyoruz. 'Meslekî temsil' tartışmalarını ortaya atmakla proletaryanın hakkını kendi eline teslim etmiş olduğumuzu sanıyoruz. Oysa nasıl kullanılacağı, ne yolda yararlanılacağı bilinmeyen bir hak yok sayılır, kapanın elinde kalır... Türk yurdu, ancak Türk köylüsünün dünyada olup bitenlerle ilgilenmeye başladığı vakit kurtulacaktır." (s. 362)

Ona göre, savunduğu "Sosyal köycülük" programını gerçekleştirmek için yapılması gereken ilk iş, ağa saltanatını yıkmaktır. "Türkiye'de ağa demek, sermaye ile yalan ve düzenin doğurup büyüttüğü 'Mediokrasi'nin bir üyesi demektir.'" (s. 366) Ağaların güç ve nüfuzu, ellerindeki sermaye kadar, sırtlarını dayadıkları hükümetten de gelmektedir: "Köylünün bütün umudu şimdi Ankara hükümetinde, millet hükümetindedir. Ünlü sözdür: Yörüğün biri türkü söyleyip gidermiş, sormuşlar:

— Yörük yine keyiflisin, dururadan türkü söylersin, ne var?

— Bir umudum şu dağın arkasında kal-

dı, yitirdiğim atı orada da bulamazsam, şiz bendeki ağıdı görün!.. Anadolu bugün işte böyle bir bekleyiş içindedir." (s. 379)

Köylü devriminin çıkar yolu, hemen şu iki önlemi almaktır:

"1- Senetsiz, kanunsuz bir şekilde köylü borçlandıran karakaplı defterleri yok etmek, yani halkı borç köleliğinden azat etmek.

2- Büyük toprakları dağıtıp köylüyü kendi payına sahip kılmak. Bu, sermaye ile hükümet nüfuzuna dayanan ağalık zihniyetini, zorbalığı yok edecektir." (s. 378)

Görülüyor ki, 1933 tasfiyesinin kahrmanı onüç yıl önce toprak reformu gibi sivri düşüncelerle oynamaktaydı. Hatta, Eliçin'in tanıklığına bakılırsa, bakanlığı sırasında da köy sevdasını unutmamıştır: "Üniversite reformunu tamamlayınca 'köycülük' konusuna dönecek, köyü kaldırmak için eskiden beri tasarladığı düşünceleri uygulamaya girişecekti. Köy Enstitüleri ile taçlanacak ve iki değerli eğitimcinin, İ. Hakkı Tonguç ile Hasan Âli Yücel'in adlarına haklı bir şeref kazandıracak olan 'Yeni Köycülük akımı'nın piri, öncüsü bence Dr. Reşit Galip'tir.'" (s. 381)

Köy Enstitüleri'nin kuruluşunda yapıldığı gibi, biz de burada doğrular'la yanlışlar'ı karıştırmayalım. Ama, İ.H. Tonguç'la H.Â. Yücel'e ille de bir manevî baba (önder ya da öncel) aranacaksa, uzmanların bu rolü oybirliğiyle, Dr. Reşit Galib'in üniversiteden attığı, *İçtimai Mektep* kitabının yazarı İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'na verdiklerini anımsatmakla yetenelim.

Bu parantezi kapatmadan önce, şurasını da eklemekte yarar vardır ki, söz konusu yazı Eliçin'in 1970'teki yayımından çok önce, Şevket Elman tarafından "21-27 Teşrinisani 1336 tarihini taşıyan ve Reşid Galib'in kendi elyazısını ihtiva eden Not defterinden aynen alınmıştır": *'Anadolu'yu ve Türkü Kurtaracak Yol Nedir?' (s. 45-60).*

1922'de Ankara'ya gelmiş ve Sıhhiye Vekâleti Umumi Hıfzısıhha Muavini olmuş; Adana'nın kurtuluşu üzerine *Mersin'e hükümet tabibi gönderilmiştir.*

İstiklâl Harbi'nden sonra resmi vazifesinden ayrılarak serbest doktorluk yapmağa ve Türk Ocakı'nda çalışmağa başlamıştır. 1923'te 8. Muhtelit Mübadele Komisyonu'na Türk âzâ olarak katılan Reşit Galip, aynı yıl II. dönem TBMM'ne Aydın milletvekili seçilmiştir. Şeyh Said Ayaklanması üzerine kurulan İstiklâl Mahkemesinde âzâlık yapmıştır.

[Tevetoğlu bundan sonra, Reşit Galib'in bakanlığına atılıyor. Oysa arada Serbest Fırka Mahkemesi üyeliğini ve Türk Ocakçılığını da biraz irdelemek gerek.

Samet Ağaoglu, babasının arkadaşlarından "Bizim Sen Jüst"ün Takrir-i Sükûn döneminde kendisini İstiklâl Mahkemesi'ne üye seçtiğini, "çok muhteris" olmasıyla açılmaktadır.

Gerçekten, Reşit Galip 7 Mart 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne yedek üy seçilmiş ve (Dört Aliler -Kel Ali [Başkan Çetinkaya], Necip Ali [Savcı: Küçüka] Kılıç Ali, Rize mebusu Ali [Zirh] Mahkemesi diye de anılan) bu kuruluşun iki yıllık süresince, bütün yurt çapında, basın susturmakta, şapka devrimine karşı kal kıymaları bastırmakta, İzmir Suikast Girişimi sanıklarının cezalandırmakta ve kendilerinden çekinilen eski İttihatçıları temizlemekte sadakatla görev yapmıştır.

Ocaklılığına gelince, Samet Ağaoglu Reşit Galib'in Hamdullah Suphi'ye (Tanrıöver) Türk Ocakları'nda militer gençlik örgütleri açmayı önerdiğini, reddedildiğini; daha sonra, Kongrede ona karşı çıktığını ve Ocakların lağvında etkili olduğunu yazıyor (*Babamın Arkadaşları-İstanbul: Nebioğlu Yay., t.y., s. 100-111*).

Atatürk, 1927 Temmuz başında İstanbul'a gitmeden önce, büyük *Nutuk*'u hazırlarken bir kalp krizi geçirince, Reşit Galip hemen ona bir geçmiş olsun mektubu yazmış ve şu karşılığı almıştır:

"Doktor Bey,

Mektubunuzu aldım. Necip hissiyatınıza teşekkür ederim. Mühim bir rahatsızlığım yoktur. Yakında görüşürüz kardeşim. 1 Haziran 927-Gazi M. Kemal" (Ş. Elman, s. 226)

Yine de, Reşit Galip 1927-1928-1929 yıllarını sıradan bir milletvekili olarak, bir köşeye atılmış durumda geçirmekten kurtulmamıştır. Ancak 1930'da Çankaya'daki sofraya çağrılmaya başlanmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulurken, Reşit Galib'in de yeni partinin yönetim kuruluna girmesi ve genel sekreter olması uygun görülmüştür. Burada, onun İsmet Paşa karşıtlığını gösteren bir anıya yer verelim. Eski DP (Antalya) milletvekillerinden Dr. Burhanettin Onat anlatıyor (Ş. Elman, s. 302-3). O da Serbest Fırka'nın kuruluş günlerinde Çankaya'dadır ve yeni fırkaya katılma emrini almıştır:

"Sofra sohbeti geç vakte kadar devam etti. Sabahın saat dördünde dağıldık. Reşit'le dışarıya çıktığımız zaman ortalık ağarmağa başlamıştı. Tatlı bir serinlikle esen sabah rüzgârı dumanlı başımızı okşuyordu. Yakasını kaldırmış, elleri cebinde gezinen bir sivil polislin yanından geçerek bahçeye doğru ilerledik. Reşit, bir bahçe kanepesini göstererek "Otur bakalım şuraya" dedi ve elini dizime vurarak yine muzip gülüşüyle "Haydi bakalım mübarek olsun" dedi. "Allah müstahakkını versin, nedir bu akşam başıma gelenler!" dedim. "E... mukaddermiş ne yapalım" dedi ve ilâve etti. "Ama bunun sonunda asılmak da var hesaptan" dedi. "Bunu da hatırdan çıkarmamak lâzım." "Asılmak mı? Neden asılacakmışız yahu? Biz varıp da ihtilâl komitesi kuruyor değiliz ya? İşte hâdiseler meydana. Belli ki bu iş Gazi'nin tasvibi hattâ arzusu ile oluyor. Eninde sonunda bizi asacaklarsa bu fırkayı neden kuruyorlar öyle ise? Kurma-



İstanbul Darülfünunu'nun amblemi

İversinler madem öyle.” dedim. “Gazi-
in tasvibiyle oluyor falan ama, sen bil-
nezsın, öbürü -İsmet Paşa'yı kasd ediyor-
tu- bu işi kolay kolay hazm edeceğe ben-
emez” dedi. “Hazım eder, etmez. Usu-
ü dairesine kurulan bir siyasî teşekküle
karşı ne yapabilir?” dedim. Yine “Sen
bilmezsin” dedi. “O isterse her şeyi ya-
yar” dedi. “Öyle ise bizim zorumuz ne?
Biz karışmayiverelim” dedim. Dik dik yü-
tüm baktıktan sonra “Sen hâlâ çocuk-
ken galiba” dedi. “İş bu kerteye geldik-
ten sonra dönülür mü artık, bir inkılâp
yapacağız. Her inkılâp meşru da ol-
maz bir ihtilâl demektir. Tehlikeyi göze al-
madan inkılâplar yürütülebilir mi? Dedi-
ğim gibi icabında asılmağı da gözümüze
galip bu işi yürüteceğiz artık.” dedi. Bir
müddet dalıp düşündükten sonra dudak-
larını bükerek “Ama sen istersen vaz geç,
sana ısrar etmem, bu işler zorla olmaz, bi-
raz da insanın içinden gelmeli.” dedi. Be-
ni yine iğnelemişti. “Senin içinde olan be-
nim de içimde aynen mevcuttur Reşit.”
dedim. “Senin asıldığın yerde ben elimi
kolumu sallayarak ferih ve fahur yaşayıp
dolayamam. Çalışacağım.. Bu yolda be-
raber yürüyeceğiz. İnşallah muvaffak olu-
ruz. Olamadığımız takdirde icap ederse
beraberce yan yana asılırız.” dedim. Uf-
ku göstererek “Bak güneş doğuyor, hay-
di artık kalkalım” dedi. Kalktık. Bana dö-
nüp ve “senin pijaman filan var mı?” diye
sordu. “Yo.. ne arasın. Bilmiyor musun,
ben buraya günübürlüğüne gelmiştim. Böy-
lece dim dızlağım.” dedim. Düşündü.
“Pijamamın biri kirli. Eğer ki giyilmiş fa-
lan demezsen sana giydigim pijamayı ve-
reyim” dedi. Ah yavrum Reşit'im. O ge-
ce etrafınızda oturanların hemen hepsin-
in yüzbinleri varken ve onlardan daha
fazlasını edinmek de onun elinde iken
onun üçüncü bir pijaması bile yoktu. Onu
da, üstündeki pijamasını da çocukluk ar-
kadaşına vermek istiyordu. İşte böyle Re-
şit Galip. Böyle bir Reşit Galip'ti.

Reşit ortalara doğru fırkadan ayrıldı.
Bu esnada ben kendisine bir mektup ya-
zarak istifa sebebini sordum. İcap ediyor-
sa benim de çekilmemi teklif ettim. Ver-
diği cevapta istifa sebeplerini şimdi açık-
layamayacağını, ileride anlatacağını bil-

diriyor ve bana “Sen devam et. Ama ha-
reketlerinde kırıcı olma. Mutedil ol!” di-
yordu.

Serbest fırka hazin bir akibete uğradı.
Bu yüzden ben de hapsedildim. Yüz altı-
mış sekiz kişi ile muhakeme olmak üzere
Denizlilere kadar üç defa sürüldüm. Uğ-
radığım ukubetlerden Reşit çok mütees-
sirdi. Ama elinden gelen bir şey yoktu. İş-
ler tavsadıktan sonra bir mektupla beni
teselli etti. Elhamdülillâh asılmamıştık.
Ama bu yol bir hüsnüniyetle ve memle-
ket aşkıyla giriştiğimiz iş yarıda kalmıştı.
O, sonra Vekil oldu.”

Gerçekten, Reşit Galip Serbest Cumhu-
riyet Fırkası'na girip umumî kâtip olma-
sından bir hafta sonra yalvar yakar
CHF'na dönmüştür. Bu kere, sadakatini
kanıtlaması için, eski parti arkadaşlarına
karşı kullanılmaktadır. Örneğin, SCF İs-
tambul İl Başkanı Müderris İsmayıl Hak-
kî Baltacıoğlu, Atatürk'ü Ezop diliyle
eleştiren, “Bizim Taptığımız Mustafa Ke-
mal” diye bir yazı yazınca, Halk partisi-
nin organında onu yanıtlayan Reşit Ga-
lip'tir (“Dalâlet,” *Hâkimiyet-i Milliye*, 15
Ekim 1930; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fır-
ka Hatıraları*-İstanbul: 1969, 2. bas., s.
121-24). Yine de bütün bu çabaların bağış-
lanmasına yetmemiş olacak ki, tam bu sı-
ralar kendi kendine şöyle bir durum mu-
hakemesi notu yazmıştır (Ş. Elman, s.
375):

- | | |
|---|--|
| 1- Siyasî hayata giriş | : Teveccühleri delâletiyile. |
| 2- İki yıl İstiklâl Mahkemesi | : Benim gibi bu işe alışmamış olanlar için
çok meşakkatli bir meşgale.. |
| 3- Üç yıl menkûbiyet | : Yarı aç vaziyet. |
| 4- Bir yıl | : Teveccühleri, saadet. |
| 5- Muhalefet teklifi | : Halk fırkasından çıkış. Fiilî vaziyet bu.
Çıkaran kendisi
Serbest Fırkadan çıkış.Fiilî vaziyet bu. Çıkan ben. |
| 6- Şimdi acayip bir vaziyet | : Ben iki şahsiyet halindeyim. Birinci
“ben”, ikinci “ben”i mütemadiyen mua-
heze ve tahkir ediyor. |
| 7- Çok naçiz olsa da iyi bir isimden:
başka hiçbir şeyim yok. Bunu
KORUMAĞA mecburum. | |
| 8- Ne yapayım? | : A) Siyasetten çekilmek. Maişet.
B) Müstakil Gurup teşkil etmek... Gurup
nasıl OLUR?: Beş on arkadaş...
C) Gazete lâzım. |

Fakat, dönemin koşulları, bir Müsta-
kil Grup oluşturmaya elverişli görünme-
miş olacak ki, yine Çankaya'ya sığınma-
ya çalışmıştır.

O sıralar, Maarif Vekili, Atatürk'ün
öğretmenlerinden yaşlıca bir zat olan Esat
(Sagay) Beydir. Reşit Galip, bu kere Esat
Beyi kendisine hedef alır, onu tutuculuk-
la suçlayarak yıpratmaya çalışır, bu yüz-
den de Atatürk'le çatışır. Bir akşam ma-
sadan kovulunca, “Burası milletin sofrası-
dır” diyerek yerinden kalkmadığı, onun
üzerine Atatürk'ün gidip yattığı, öteki ko-
nukların da dağıldığı, aylar sonra yeniden
sofraya davet edilip, bir ara Atatürk'ün
işaretiyle iki asker tarafından altıokla
edildiği, çok yavaş bir anekdot olduğu

için, ayrıntılarına girmiyoruz.

Samet Ağaoğlu, Reşit Galib'in Atatürk
kendisine dargın olduğu sürece ona her-
gün mektup yazarak affedilmesini istedi-
ğini, intihar edeceğini söylediğini anlatı-
yor (*Babamın Arkadaşları*). Nihayet, ye-
niden sofraya çağırılmıştır. Acaba o za-
man aldığı davetname, Şevket Elman'ın
kitabındaki (s. 227) şu tarihsiz not mu?

Doktor Reşit Galip Beyefendiyeye
Reisicumhur Hazretleri zatîâlinizi ve bi-
raderiniz Hüseyin Ragıp Beyefendiyi Çan-
kayadaki Köşklere saat 7 de davet bu-
yuruyorlar. Telefon olmadığı için bu su-
retle rahatsız ettik, hürmetler.

Yaver
Resuhi

Sonunda, Atatürk Reşit Galib'i Esat Be-
yin yerine Maarif Vekilliğine atamıştır. (Siz
Anayasada bakanları Başbakanın seçtiği-
ne bakmayın. Bakanlarının değiştiğinden
en son İnönü'nün haberi olurdu!) Ama
artık, Reşit Galib'in yaşam öyküsünün so-
nunu da Tevetoglu'ndan dinleyip, sözü
doğrudan doğruya Darülfünun Tasfiye-
sine getirelim:

19 Eylül 1932'den 13 Ağustos 1933'e
kadar 10 ay 25 gün Maarif Vekilliği ya-
pan Reşit Galip, *Türk Tarihi ve Türk Di-
li Kurumları ile Halkevleri'nde çalışmış;*
CHP Genel İdare Kurulu üyeliğinde de
bulunmuştur.

1930'da Tıp Fakültesi ve İslâm Yolları
adlı bir risale yazan ve Prof. I. Ishokl'un
sosyal sağlık kuruluşlarına aid büyükçe
bireşerini de Fransızcadan dilimize çevi-
ren Reşit Galip, üniversite inkılâbı ile ya-
kından ilgilenmiş, bu husustaki kanunun
hazırlanmasında çaba harcamış ve Tıp Fa-
kültesi'nin Haydarpaşa'dan İstanbul'a
geçmesini, genişleyip modernleşmesini
sağlamıştır.

Moda açıklarında geçirdiği bir deniz
(sandal) kazasından sonra rahatsızlanarak
Ankara'da Keçiören'deki evinde tedavi al-
tına alınan genç ve idealist doktor, yaka-
landığı pnömöniden kurtulamayarak 5
Mart 1934 Pazartesi günü saat 2.30'da ha-
yata gözlerini yummuştur.

Kadro meselesi...



17 Temmuz 1933
tarihli Akşam
Gazetesi'nden.

Tasfiyenin Evveliyatı

Darülfünun'un 1933 Tasfiyesinden önceki tarihini, bu ayın başında *Yapıt* dergisinde çıkan uzunca bir yazımızda özetlemeye çalıştık. 1933'ten evvel yapılan tasfiyeleri anlattık. Ama Cumhuriyet'in ilânından sonra, Osmanlı Devletinin askerî ve mülkî kadroları, Heyet-i Mahsusa'lar adı verilen özel kurullar eliyle siyasal ölçütlerle göre ayıklanırken, özerkliği nedeniyle Darülfünun'a dokunulmamış, hatta Cumhuriyet yönetimi Darülfünun'a hükmi şahsiyet (tüzel kişilik) vererek, bu kurumun malî özerkliğini de sağlamaya çalışmıştı.

Ancak, önceleri bilimsel düzeyi yükseltme, sonralarıysa bütün eğitim mekanizması gibi, yüksek öğrenim kuruluşlarını da birer rejim organı ya da aracı haline getirme amacıyla, Darülfünun'da "reform" yapma fikri, giderek ağırlık kazanmıştır. Üniversitenin içinden de, kavgada fes kapmak (kendileri rektör ve dekan olmak) yahut sevmedikleri meslekdaşlarını kürsülerinden attırmak isteyenler, bu eğilimi olanca güçleriyle körüklemişlerdir.

Darülfünun müderrislerinden, (1933 Tasfiyesine kurban gidecek, ama on yıl sonra Niğde milletvekili seçilerek gönlü alıncak, Yahudi asıllı, Türk gelenekçisi, değerli tarih ve dil bilgini) Avram Galanti [Bodrumlu]'nin, "büyük ıslahat"ın gerçekleştirilmesine üç ay kala, *Milliyet* gazetesine yazdığı, "Darülfünun nasıl ıslah

olunur?" başlıklı, ardarda beş gün çıkan yazılarından ikincisinde (8 Mayıs 1933) anlattığına göre, 1930 başında, "Darülfünunca bir Darülfünun ıslahat projesi hazırlanmıştı. Bu proje mucibince, Darülfünun'da tensikat yapılacak ve harice çıkarılacak müderris ve muallimlerin maaşları dahilde kalacak olanlara verilecek ve bu kalanlar ile Darülfünun'un randımanı artacaktı. 1930'da yapılan bu proje ile beraber (proje BMM'nden geçseydi, aynı senenin Haziranından itibaren tatbik olunacaktı) seminer ve laboratuvarlarda talebe ile beraber çalışmak, talebenin ecnebi lisanlarını takviye etmek, heyet-i tedrisiyeyle Darülfünun'a bağlı bulundurmak ve kitap celbetmek esaslarını ihtiva eden ayrıca bir talimatname kaleme alınmış ve bu talimatnamenin tatbikine geçilmiştir."

Avram Galanti'nin sözünü ettiği talimatnameyi bilmiyoruz. Ancak, o sırada (13 Nisan 1929'dan beri) Maarif Vekili Cemal Hüsnü (Taray)'dür. Bu zatın 2 Eylül 1930'da istifa etmesi ve iki hafta sonra yerine Esat (Sagay) Beyin getirilmesiyle, gerek Darülfünun'un içinde hazırlanan, gerekse Vekâletçe düzenlenen ıslahat projelerinin uygulanması ertelenmiştir. Zaten, o günlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi yaşanmaktadır. Ekimin ikinci yarısında yapılan rektör seçiminde, öğretim üyeleri arasında anlaşmazlık çıkması da, duruma tuz biber ekmıştır. Olay-

ları gazetelerden izleyelim:

Dönemin başlıca muhalif gazetesi olan *Yarın*'ın 13 Teşrinievvel (Ekim) 1930 günlü sayısında, üç yıldır rektörlük makamında bulunan Neşet Ömer (İrdelp)'in resmi basılmış, altına da, "Bu intihapta kazanamayacağı bedihî [apaçık] olan Neşet Ömer Bey" diye yazılmıştır. Dört gün sonra, yine *Yarın* gazetesi, adını vermediği bir müderrisin "Neşet Ömer Bey bir daha Darülfünun Emanet makamını işgal edemez. Ve kendisi de buna kanidir" dediğini aktarmaktadır. Aynı tarihli (17 Ekim) *Cumhuriyet*'te ise manşet şöyle: "Darülfünun Eminliği: Bugünkü intihap hayli gürültülü olacak." Haberin devamında açıklandığına göre, 109 müderris ve muallimden 69'u Hukuk Fakültesinden Muammer Raşit (Seviğ) ve Yusuf Ziya (Özer) beylere oy vermek için anlaşmışlardır. [O zamanki kurallar uyarınca, bu kurulun seçtiği iki adaydan birini -teamül: en çok oy alanını- Maarif Vekili Emin olarak atamaktadır.] Buna karşılık, Edebiyat ve İlahiyat Fakültelerine bağlı 40 müderris ve muallim, tek aday olarak Köprülüzade Fuat Beyi göstermeye karar vermişlerdir. İki grup arasında, tek ada mı yoksa iki ada mı oy verileceği konusunda yöntem ilişkisi bir anlaşmazlık vardır. Fakat işin gerisinde, tam zaman çalışma ilkesi yatmaktadır. Muhalif grup, yöneticiliğe ancak tam zamanlı çalışan bir öğretim üyesinin seçilmesini savunmaktadır. Örneğin, bu gruptan İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu)'ya göre, Yusuf Ziya kömür tüccarı, Muammer Raşit avukattır; kendi adayları Fuat Bey ise Darülfünun'a bütün zamanını hasretmiştir. "Emin hariçte meşgul olmamalıdır" görüşünü savunan Edebiyat ve İlahiyat müderris ve muallimlerine karşılık, Hukuk ve Tıp Fakültelerinin öğretim üyeleri, bilim ile uygulamayı ayırtlamayacağını ileri sürmekte, (40'lara katılan Hüsnü Hamit Bey dışında) Fen hocaları da onları desteklemektedir.

18 Teşrinievvel 1930 tarihli *Cumhuriyet*'te, bir gün önceki toplantıda 14 kişinin gelmediği, 94 kişinin hazır bulunduğu, M. Raşit ve Y. Ziya Beyler namzet gösterilince, Edebiyat ve İlahiyat müderrislerinin intihabı gayr-i kanunî addederek içtimâi terkettikleri ve rey vermedikleri belirtilmekte; adaylardan birincisinin 58, ikincisinin 56 oy aldığı yazılmaktadır.

Cumhuriyet (20 Teşrinievvel 1930): "Darülfünun Eminliği - İhtilâf gittikçe şiddet kesbediyor." Müderris (Yusuf) Şerif Bey, Darülfünun'un dertleri serbest müderrisleri pek az alâkadar eder, diyor.

Cumhuriyet (21 Teşrinievvel 1930): "Darülfünun böyle mi olmalı? Müderrisler işi gücü bir tarafa bıraktılar. Şimdi bütün iş gücü dedikodudur, birbirlerine söz yetiştiriyorlar." Hukuk'tan Tahir (Taner) ile Edebiyat'tan Fuat Beyin tartışmaları.

Son Posta (22 Teşrinievvel 1930): "Da-



rüfün'un İhtilâfı Ne Halde: *Statik ve Dinamik* taraftarları anlatıyor." Fakültesinin çoğunluğuna karşı hareket eden Hüsnü Hamit Bey, kendilerinin Dinamik, diğerlerininse Statik bir Darülfünun istediklerini ileri sürmüştür.

Daha sonraki günlerde, basına Köprülü'nün diplomasızlığı yansımış; o da kendi payına, ikinci adayın yanlış-tarihçiliğini diline dolamıştır.

Cumhuriyet (24 Teşrinievvel 1930): "Meseleye meşhur [Esbak Cemiyet-i Belediye âzâsından] Ziya Molla Bey de karıştı." Akşam gazetelerinden birine verdiği beyanatta bu zat demiş ki: "Bu münakaşalarda da, hususi tahsil ve tettebbüü ne kadar yüksek olursa olsun, insanın alaylı olmaktan kurtulmak imkânı olmadığı hakikati bir kere daha sabit oldu."

Son Posta (25 Teşrinievvel 1930): Köprülüzade diyor ki, "Yusuf Ziya Bey Darülfünun'un haricinde istediği, dilediği nazariyeyi ortaya atabilir, Âdem babamızın Türk olduğunu, Mısır firavunlarının kanında Türk küreyveleri bulunduğunu, Sfenksin bir Türk mimarı tarafından imal edildiğini söyleyebilir; fakat Darülfünun'un ilmi şahsiyetini temsil edemez."

Cumhuriyet (26 Teşrinievvel 1930): "Muammer Raşit Bey, Emin intihap edildi." [Köprülü'nün eskiden de çeşitli vesilelerle kendisine saldırdığı Yusuf Ziya (Özer) ise, Türk Tarih Tezini müdelemesine ödül olarak (Bak. M. Tunçay, *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, s.300), Darülfünun'dan ayrılmış ve 1931 seçimlerinde Meclise girmiştir.]

1930 rektör seçimiyle ilgili olarak yapılması gereken ilginç bir gözlem, bu çatışmanın 1933 Tasfiyesine yansımamasıdır. 1930'daki çatışmanın her iki yanında yer alanlar, sonradan çaprazlamasına, tasfiye edilenler ve kalanlar olarak bölünmüşlerdir.

★

O günlerin basınında, eğitimciler "ilmi musahabe" (bilimsel söyleşi) başlığı altında, Darülfünun İslahatını konuşmaktadırlar. Bu polemiklerden biri, "Avrupa'dan mütehasşıs celbedilerek" ıslahat yapılmasını isteyen Kâzım Nami (Duru) ile bilimsel düzey düşüklüğünün lise öğretiminin zayıflığından ileri geldiğini savunan Abdülfeyyaz Tevfik arasında geçmiştir. A.Tevfik Bey'e göre, "...bugünkü lise teşkilâtı üzerine hakiki mefhumlu bir darülfünun kurulamaz. Yoksa mevcut kürsüleri işgal eden zatlar meyanında öyle güfzide insanlar vardır ki, Garbin en maruf darülfünunlarında aynı kürsüleri selâhiyetle idare edebilirler." ("Darülfünun'un İç Yüzü", *Cumhuriyet*, 22 Teşrinisânî 1930.) Aynı zat, bir ay sonra yazdığı bir başka yazıda ("Darülfünun İslahatı", *Cumhuriyet*, 20 Kânunuevvel 1930), hangi seçkin bilim adamlarını kastettiğini de açıklıyor: "fakültelerinde Âkil Muhtarlar, İsmail Hakkılar, Kemal Celâller, Ziya Nuriler, Besim Ömerler, Köprülüzadeler, Feritler, Şekipler, İbrahim Hakkılar, Tahirler, Raşitler, Âdiller, Burhanlar, Şükürler, Esat Şerefettinler, Naimler, Mehmet Aliler, İsmail Hakkılar ve daha birçok emsali çalışan bir (üniversite-külliyede) müderris yoktur demek, bilmem ne kadar doğru olur?" Oysa, üç yıla varmadan, Abdülfeyyaz Tevfik Beyin adlarını saydığı bu bilim adamlarından çoğu, üniversiteden atılacaklardı! [İleri gelen eski İttihatçılardan Kâzım Nami Duru'nun, 1930'ların daha sonraki yıllarında, CHP'yi Devlet ve Millet'le özdeşleştirerek, genel eğitimin bu tek-parti ilkelere uygun olması gerektiği fikri için bakınız: M.Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* (Ankara: Yurt Yay., 1981), s. 238-39. Abdülfeyyaz Tevfik ise, bundan iki yıl sonra -Tasfiyeye bir yıl kala- Kâzım Nami'ye karşı hâlâ "Noksan Darülfünun'da değil, Lise Teşkilâtında" diye ısrar etmekteydi (*Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1932).]

Nihayet, 1931 Mayıs'ında toplanan CHF Üçüncü Kurultayında, Darülfünun Tasfiyesi kabul edilen programa alınmıştır.

V. Kısım: Millî Talim ve Terbiye Madde 2/D: Darülfünun ıslah ve tensik edilerek lâzım olan dereceye yükseltilecektir. Yüksek mekteplerimiz kendilerinden beklenen neticeleri verebilecek mükemmeliyete getirilecektir. (M.Tunçay, a.g.e., s.452)

Bundan sonra, TBMM'nde 1931 bütçesi yapılırken, Darülfünun katma bütçeli kuruluşlardan olduğu için, yeni uygulanmaya başlanan barem sisteminin dışında bırakılmış ve ancak ıslahat tamamlandıktan sonra bareme girmesi kabul edilmiştir. O vakte kadar, hükümetin Darülfünun bütçesine "heyet-i talimiyeye maaşatı" diye koyduğu bir toplu para, Divan (senato) tarafından öğretim üyeleri arasında paylaştırılacaktır. Bu konuda, müderrislerin birbirlerine düştükleri anlaşılıyor. Örneğin, 29 Temmuz 1931'de toplanan Divan, lise diploması olmadığı gerekçesiyle (yalnız Heidelberg Üniversitesi'nden fahri doktor almıştı) Köprülüzade Fuat'ın maaşını 5. dereceye indirmişti. Bir buçuk ay sonra ise, aynı kurul, başarılı

araştırmalar yaptıkları için, Köprülü Fuat, Ali Ekrem (Bolayır) ve Avram Galanti (Bodrumlu) beylerin maaşlarını artırmıştı. (G.Jaesche, "Die Türkei seit dem Weltkriege IV, Türkische Geschichtskalender für 1931-1932," *Die Welt des Islams*, Bd. 15, Heft 1/2, 1933, s.9: 19.8.1931.)

Yine hükümetçe 1931'de Darülfünun Bütçesine Avrupa'dan getirilecek bir mütehasşıs için 10.000 lira tahsisat konulmuştur. O sıra, Maarif Vekili Esat (Sagay), Müsteşarı ise M.Emin (Prof. Erişirgil)'dir. Erişirgil, yıllar sonra, "İstanbul Üniversitesi Rektörü [Kâzım İsmail Gürkan] ile hasbihal" başlıklı yazılarının birincisinde (*Ulus*, 7 Ağustos 1951), bu mütehasşıs işi hakkında birtakım açıklamalar yapıyor. Ona göre, Dr. Âkil Muhtar (Özden) bir gün kendisini makamında ziyaret ederek, getirilecek mütehasşısın İsviçreli olması için ricada bulunmuş, "İsviçre'de benim dostlarım var, oradan kim gelirse gelsin, o dostlarım delâletiyle bu mütehasşısın evvela beni görmesini sağlayabiliriz. Vereceği raporda da benim telkinlerimin tesiri olacağına şüphe etmiyorum." demiş. Erişirgil, kendi yanıtını ve konuşmanın geri kalanını şöyle anlatıyor:

"Darülfünun'un ıslahına bir yabancının memur edilmesine asla aklım ermez, hatta böyle bir mütehasşıs istemeyi memleket için ayıp da görürüm. Darülfünun'ların teşkilâtı ansiklopedilerden bile öğrenilir. Biz Darülfünun nedir bilmiyoruz diye nasıl mütehasşıs isteyebiliriz? Gelecek mütehasşıs Türkçe bilmeyeceğine göre hocalarımızın hangisi iktidarl, hangisi iktidarsız nasıl ayırdedebilir? Maamafih müsterih olunuz, şimdiki vekil benim sözümle hareket etmez.

Rahmetli Âkil Muhtar bir parça düşündü, sonra:

- Hakkın var, dedi, ne yapalım bazan mâkul olmayan hareketten de faydalı iş çıkar.

Âkil Muhtar'la konuşmamızdan bir gün sonra Maarif Vekili beni çağırdı. Bütçe Encümeninin kararını söyledi. O tarzda anlattı ki Darülfünun'u bareme sokmak için laf olsun diye bir mütehasşıs getirtilecekti. Belki bir sene sonra bazı ufak tefek değişiklik de yapılabilecekti ve ıslahat da bundan ibarettir denecekti."

Sonunda Âkil Muhtar'ın istediği olmuş ve İsviçre'ye resmi bir müracaat yapılmıştır. İsviçre hükümeti de, bu iş için Cenevre Üniversitesi'nden Prof. A.Malche'ı seçerek Türkiye'ye göndermiştir (Cemil Bilse, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, 1943, s.28). *Boğaziçine Sığınanlar*'dan F.Neumark, bu başlığı taşıyan anılarında, 1933 Alman-Türk "mucize"sini üç devrime (1905 Rus, 1922-23 Türk ve 1933 Nazi devrimlerine) bağlarken, Malche'in ilişkileri hakkında ilginç bilgiler veriyor (İstanbul: İktisat Fakültesi Yay., 1982, s.11-13). Ona göre, 1905 Rus Devrimi üzerine İsviçre'ye sığınan Prof. Çulok (Tschulok),

Prof. Malche'in dostu ve Alman Patoloji profesörü Ph.Schwartz'ın kayınpederidir. Çulok, Malche'la Schwartz'ı biraraya getirmiş, Schwartz da Naziler iktidara gelince, kendisi gibi solculuk suçlamasıyla ya da Yahudi oldukları için akademik görevlerinden kovulan öteki Alman bilim adamlarını Türkiye'nin hizmetine sunmuştur.

★

BİR TÜRKÇÜ BİR TÜRKÇÜYÜ...

Tevetoğlu'nun önceki sayfalarda aktardığımız, Reşit Galip biyografisinde önemli eksiklerden biri, Reşit Galib'in -daha Maarif Vekili olmadan önce- 1932'de Zeki Velidî (Ord.Prof.Dr. Togan) beyi üniversiteden uzaklaştırmasıdır. (Bu atlamayı doğal karşılamak gerekir; çünkü Tetevoğlu İkinci Dünya Savaşı sonundaki "İrkçilik-Turancılık" davasında Togan'la birlikte yargılanmıştır.)

Gerçekten, 1933 Darülfünun Tasfiyesinin 1932 Tarih Kongresinde başladığı söylenebilir. Reşit Galib, kapatılmasında önemli katkıları bulunan Türk Ocakları'nın Türk Tarihini Tetkik Encümeni'nde olduğu gibi, onun yerine 15 Nisan 1931'de kurulan Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nde de umumî kâtipliği getirilmiştir. İleride Türk Tarih Kurumu'na dönüşecek olan bu derneğin amacı, bütün eski uygarlıkları Türklerin kurduklarını savlayan millî bir tarih tezi yaratmaktır. Harold E.Wilson ile İlhan Başgöz'ün *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk* (Ankara: Dost Yay., 1968) kitabında, 1932'de yapılan ve sonradan Birinci Türk Tarih Kongresi sayılacak olan tarih öğretmenleri toplantısı şöyle anlatılıyor (s.189): "O toplantıya kadar tarihçilikleri bilinmeyen birtakım heyecanlı gençler, bu açılış kongresinde okudukları tebliğlerle Avrupa, Asya, Şimalî Afrika uygarlıklarının, İran ve Eski Yunan kültürlerinin Orta Asya'dan göç eden Türkler tarafından kurulduğunu hemencecik ispat edivermişlerdir. Bunun ispat etmek için bazan birkaç sözcüğün beraberce kullanılması, bazan ortak âdet, ananeler ve inanışlar, bazan dinî efsaneler arasındaki benzerlikler -ki bütün dünya milletlerinin halk edebiyatında bu tip öğeler vardır- yetmiştir. Böylece Türk Tarih Kurumu, daha ortaya atıldığı zaman, ona ciddiyetini kaybettirecek öğeleri içinde taşıyarak doğmuştur." (Yazarlar, bu görüşlerin sonradan ırkçı ve Turancı akımlara dayanak olduğunu da belirtiyorlar.) Cemiyet'in umumî kâtibi Dr. Reşit Galip ise, "okutucular"a (öğretmenlere), millî tarih tezinin kanıtını kendi damarlarında aramalarını öğütüyordu. "Hakikat sizce ve bizce sabittir. Her asıl mânâda cevheri tükenmez Türklük kanı taşıyanlar bundan şüphe edemezler."

Türk Tarih Tezi, anayurt Orta Asya'da büyük bir kuraklık olması üzerine çe-

şitli Türk kavimlerinin dünyanın birçok yörelerine göçerek oralarda üstün uygarlıklar yarattığı varsayımına dayanmaktaydı. Kendisi de katıksız bir Türkçü olmakla birlikte, aynı zamanda değerli bir bilim adamı da olan İstanbul Darülfünun'u Türk Tarihi Muallimi (Prof.) Zeki Velidî Bey, Kongrede söz alarak bu temel varsayımına karşı çıkmış ve Orta Asya'da *tarihî devirlerde* herhangi bir kuraklık olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine, umumî kâtip Reşit Galip onun bu densizliğini "müdellet ve kat'i" bir biçimde yadsıktan başka, kişiliğine de şiddetle saldırmıştır:

"Arkadaşlar; esefle ifade edeyim ki Zeki Velidî Beyin Darülfünun'daki kürsüsü önünde talebe olarak bulunmadığıma çok şükrediyorum. Biz kendi evlâtlarımızı, yarın için büyük memleket işlerine hazırladığımız ve üstüne titredığımız nesillerin böyle asıldan ve esastan mahrum, en iptidâî hesap ve mantık esaslarından uzak usullerle kafalarının bozulmasına, muhakemelerinin sakatlanmasına asla mütehammil olamayız. Türkiye Cumhuriyeti Darülfünun'un kürsüsünü bu kadar hafif malûmat ve bu kadar sakîm metodlarla işgal edilecek bir kıymetsiz mevki değildir. (Şiddetli ve sürekli alkışlar)" [*Birinci Türk Tarih Kongresi* (Maarif Vek., 1932), s. 389.]

Bundan sonrası söz alan Sadri Maksudî (Arsal) de Zeki Velidî'nin Orta Asya'daki eski Türk şehirleri hakkında yanlış kaynak gösterdiğini ileri sürerek onu eleştirmiştir. Daha sonra, Zeki Velidî'ye yöneltilen saldırılara Şemseddin (Günaltay) de katılmış, onun Sadri Maksudî'yle Ufa Kongresinde de çatıştığını, Çarlık Rusyasındaki Türklerin Birliğine karşı çıktığını, Başkırtları Tatar-Özbek-Azerilerden ayırmak istediğini ileri sürerek, "Acaba Zeki Velidî Bey aynı rolü bu kongrede de mi oynamak istiyorlar?" demiştir (s.400)². Bütün bu olaylar için, 8 Temmuz 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine de bakılabilir: "Tarih Kongresi dün çok hararetlî oldu."

Bu paylanmalar üzerine, Zeki Velidî daha Ankara'da iken işinden ayrılır: "Kürsümden istifa ettim. İstifanemami 8 Temmuzda fakülte riyasetine verdim." Basına verdiği demeçte, Kongredeki çıkışını tevil etmeye çalışmaktadır: "...millî tezlere itirazım yoktur. Bu hususta ileri sürülen iddialar hümete lââyik içtihatlardır. Bizim münakaşamızın esasî millî tezin yanında teferrüata taallük eden bir meseledir. Bu da tarihî devirlerde kuraklık olup olmadığıdır. Kuraklığı kabletarih devirler için ben de varit olarak görüyorum. Fakat tarihî devirlerdeki bütün ve kayıy bununla izah edemiyorum." (*Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1932: Zeki Velidî Bey geldi - Darülfünun'dan istifa eden tarih müderrisi neler anlatıyor.") Ama bu kadarı yetmez; yalnız görevinden değil, Türkiye'den de ayrılmak zorunda kalır.

Kırk yıla yakın bir süre sonra, "İlmî içtihatlarım beni sekiz sene (1932-40) Türkiye dışında, Avusturya ve Almanya'da kalmak zorunda bıraktı" diyecektir. [Zeki Velidî Togan, *Hatıralar*, 20.7.1969 tarihli Sonsöz, s. 617. Aynı anılarda Şemsettin Günaltay (s. 123-24) ile Sadri Maksudî Arsal'ın (s.176) kendisine karşı husumetlerinin nedenini de açıklamaktadır.]

BASINDA DARÜLFÜNUN ALEYHTARLIĞI

Birinci Türk Tarih Kongresi, gazete ve dergilerde Darülfünun'a karşı rüzgârlar esmesine yol açmıştır. 17 Temmuz 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan Ali Süreyya (?) Beyin "İstanbul Darülfünun'u ve Millî Türk Tarihi" yazısının altbaşlığı, bu havayı yansıtmaktadır: "Darülfünun'un yeni tarih cereyanını lââyikile kavrayamamış olduğu görülmüştür." Falih Rıfkı (Atay) da, ondan altı gün sonra, yine *Cumhuriyet*'te "Darülfünun" diye bir yazı yazarak aynı doğrultudaki görüşlerini açıklamış ve şöyle demiştir:

"Darülfünun'da Türk inkılâbı için en iyi yazılmış esere vermek üzere 5000 liralık bir mükâfatın senelerden beri durmakta olduğunu biliriz. Bu mükâfatın hiç kimseye verilmemiş olması, fikir hayatının pek durgun olduğu hükmünü verdirebilir."³

Fakat Darülfünun'un dahi, Türk inkılâbına dair on seneden beri henüz bir tek sayfa telif etmemiştir. Darülfünun'un memleketin maddî manevî müesseselerinin hepsine dokunan, yepyeni maddî, manevî bir nizam yaratan Türk inkılâbına karşı bu vaziyeti acaba nasıl tahlil olunabilir? Biz ne bitarafı, ne de kifayetsizliği kabul ederiz. Darülfünun'un yalnız ilim müessesesi bile olsa, müstesna inkılâp zamanlarında ilim müesseseliğinden fedakârlık ederek inkılâba hizmet etmekle, inkılâbî kâfalarla ve ruhlarda yerleştirmek vazifesini en başa almakla mükelleftir."

[Bu durum, 45 yıl sonraki bir resmî yayında da, "1933 Reformu"nun gerekçesi olarak şu sözlerle özetleniyor:

"Atatürk'ün çok önem verdiği ve 1930'lardan sonra girilen dil ve tarih hareketleri Darülfünun tarafından destek görmemektedir. 1932 yılında toplanan Birinci Tarih Kongresinde Darülfünun öğretmenleri tarafından ileri sürülen eleştiriler bardağı taşıran son damla olmuştur."

Üniversiteler Yıllığı (Ankara: Üniversitelerarası Kurulu Genel Sekreterliği Yay., 1977), s.4]

Kadro dergisinin 8'inci (Ağustos 1932) sayısında çıkan, B.A. (Burhan Asaf Belge) imzalı bir "kronik"te de, Darülfünun'un yürüyen İnkılâb'ın gerisinde kaldığı vurgulanmaktadır (s. 47-48). Aynı yazar, bir sonraki sayıda (s. 30-33), "Fırka Mektebi" başlıklı bir yazı yazarak, özellikle toplum bilimleri alanında yüksek öğretimden ne beklediğini açığa vuruyor. Mülkiye Mektebi ile Hukuk Fakültesi'nin birleştirilerek inkılâp kadroları yetiştirecek bir parti okulu oluşturulmasını savu-

nuyor. [Yeri gelmişken belirtelim ki, bu tür isteklere karşın, İstanbul Hukuk Fakültesi kendi "kozmopolit-bilimsel" niteliğini koruyacak ve (sonradan Ankara Hukuk Fakültesi adını alan) Ankara'daki Hukuk Mektebi'yle Mülkiye'ye, 1950' lere kadar parti okulları gözüyle bakacaktır.]

Burhan Asaf (Belge), Darülfünun Tasfiyesinden hemen sonra yazdığı, "Üniversitenin Mânâsı" başlıklı bir yazıda ise, Darülfünun müderrislerinin İnkılâb'a karşı ilgisizliklerinin arkasındaki "gayet korkak, fakat bir o kadar da inatçı bir inanmamazlığın menfi mukavemeti"nin, yapılan temizlikle kırılmasından duyduğu memnuniyeti dile getiriyor (Sayı 20 - Ağustos 1933, s. 24-28).

Bir başka Kadro yazarı (Kadro başyazarı!) Şevket Süreyya Aydemir ise, Tasfiyenin yaklaştığı 1933 yılının Şubat ve Mayıs aylarındaki iki yazısında, Darülfünun Hukuk Fakültesi'nin liberal eğilimli İktisat Müderrisi İbrahim Fazıl (Pelin) Bey'e savaş açmıştır: "Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", Sayı 14 (Şubat 1933), s. 5-11 ve "Donkişot'un Yel Değirmenleriyle Muhabbesine, Kürsü Politikacılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair", Sayı 17 (Mayıs 1933), s.9-11.

Ancak (Yeni Gündem'in bu sayısında ki incelememizde de görüleceği gibi), temizlikte İbrahim Fazıl Üniversite'de kalacak, İktisat kürsüsündeki diğer müderris, Münir (Serim?) Bey atılacaktır. [Bu zat hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Ama liberal iktisatçı olmadığı kesindir. Rasih Nuri İleri, Kurtuluş'a yazdığı ön-sözde, onu 1920'lerin Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kadroları arasında sayıyor (İstanbul: Anadolu Yay., 1975), s.22.]

★

ÜNİVERSİTE MÜTEHASSISI A. MALCHE

"Uydurma sözlerin de şaheserleri vardır. 1932'de Maarif Vekâleti çevresinde uydurulan 'Üniversite Mutehassısı' sözü bu şaheser sözlerden biridir. Çünkü 'Üniversite Mutehassısı' diye bir ihtisas yoktur, olamaz da."

Baltacıoğlu, "Yeni Adam"ı 25 Yıl Çıkar-dım", *Yeni Adam*, Sayı 763 (24 Nisan 1958), s.1.

Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche 1932 Ocak ayı ortalarında Ankara'ya gelmiş ve Başbakan'la Millî Eğitim Bakanı tarafından kabul edilmiştir⁴. Bir ay sonra ilk incelemelerini bitirerek Martı ülkesinde geçirmiş, Nisan'da tekrar gelip 29 Mayıs 1932'de raporunu tamamlamış ve yetkililere sunmuştur. Daha Şubat sonlarında gazeteci-

lere yaptığı açıklamalar, çeşitli çevre ve kimselere eleştirilmiştir. Örneğin, 25 Şubat 1932'de *Cumhuriyet* gazetesinde "Darülfünun ve M.Malş" başlıklı yazısı çıkan Mühendis/Müderis Salih Murat (Uzdilek), Malche'ı üniversitemizin gerçeklerinden habersiz olmakla suçlamaktadır. Oysa, aynı gazetenin 27 Temmuz 1932 günlü sayısında çıkan "M.Malş ve Darülfünunumuz" adlı habere göre, bu zat "iştenirse emaneti (rektörlüğü) kabul edecek"tir. Neyse ki, kendisinden böyle bir şey istenmemiştir.

Malche'in Mayıs sonunda yetkililere sunduğu rapor, başlıca şu noktalarda gözlem, eleştiri ve önerilerini içermektedir:

- * Bilimsel yayınların eksikliği;
- * Öğretim üyelerine az para verildiği için, ek işler yapmaları;
- * Ders verme metodlarının eskiliği;
- * Öğrencilerin yabancı dil bilgilerinin yetersizliği;
- * Geleceğin öğretim üyelerinin yurt dışında yetiştirilmeleri gerektiği;
- * Çeşitli fakülte ve yüksek okullarda verilen dersler arasındaki koşutluklar [Bu hâlâ süregelmektedir: Ankara'da birbirlerine yüz metre uzaklıkta olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Ceza Hukuku, Hukuk Fakültesi'nde İktisat okutulur; öğrenciler bu dersleri komşu fakülteye gidip orada alınlazlar.]
- * Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'dan İs-

tanbul yakasına taşınması gerektiği. [Bu çok-yönlü bir konudur. 25 ve 27 Mayıs 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetelerinde Cemil (Topuzlu) Paşa ile Reşit Galib'in tartışmasına bakınız.]

* Kendi kendini yönetme yetkisi, hatta hakkı anlamında özerkliğin (muhtariyet) "Darülfünun'u bir unsuru bulundugu hükûmete sarıh bir şekilde tâbi kılan kanunun ahkâmı" ile bağdaşmadığı. (1939 Maa.Vek.Yay., s.24-25).

Bu son nokta en önemlisidir. Ancak Malche, üniversitenin tüzel kişiliğinin ve bilimsel özgürlüğünün sürdürülmesinden yanadır. Reformun yapılacağı geçiş döneminde, seçilmiş bir rektör yerine "bir hükümet komiseri" atanmasına da kesinlikle karşı çıkmaktadır. Yine de, raporunda, mantıkça bu noktaya bağlı olarak bir tasfiyeye yeşil ışık yakmıştır. Şöyle ki, üniversitenin geleceği için en önemli sorun olan "profesörlerin tayini"nde uygulanan, "hocası intihap olunacak derse yakın derslerin (zümrenin) hocalarını intihaba hakem yapmak sistemi"ni, klikleşmeye yol açabileceği kaygısıyla, Malche yanlış bulmaktadır: "Alâkadarlar fena hâkimlerdir. Onların reylerine müracaat etmeli, fakat verdikleri reylerin kat'i bir tarzda muta [veri] olmasını temin etmelidir. ...Bu mülâhaza, heyet-i talimiye hakkındaki hizmete nihayet verme ve da-

İSTANBUL DARÜLFÜNUNU KÜTÜPHANESİ HAKKINDA TROÇKİ NELER ANLATIYOR

Malche Raporu, aslında hayli ayrıntılıdır ve buradaki özette değinmediğimiz birçok noktaları kapsamaktadır. Örneğin, Kütüphaneyle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Darülfünun'un paraca gayet fakir olan ve mecmualar almak ve tamamı henüz çıkmamış âsârın müteakip ciltlerini iştiira eylemek imkân-sızlığında bulunan Merkez Kütüphanesi, kitap hususunda yine [de] oldukça zengindir ve son 1928 istatistiğine nazaran 109.387 cilt esere mâliktir. Mesleğini bilen ve seven bir adam tarafından çok iyi idare edilen bu kütüphane, desimal usulile, alfabe sırasında ve mevzu taksimatına tevfi kanun yapılmış bir kataloga mâliktir." (s.20)

Oysa, Kütüphanenin o dönemdeki durumu hakkında Troçki şunları söylüyor: "Buraya ilk geldiğimizde, çalışmalarım için yararlanabileceğim bir kütüphane olup olmadığını soruşturdum; ama ne yazık ki, Türkiye'de böyle bir kurumun bulunmadığını öğrendim. Yangın'dan sonra,

Yoldaş Frankel'i İstanbul Üniversitesi'ne gönderdim ve üniversite kütüphanesinden yararlanmak istedim. Yardım etmeğe çalıştılar, ama üniversitelerin benim kullanabileceğim bir kütüphanesi olmadığını anlaşıldı."

Albert Glotzer, "A Sojourn with Comrade Trotsky: Five Weeks in Kadıköy", *The Militant (ABD)*, 2 Ocak 1932; *Writings of Leon Trotsky: Supplement 1929-33 (Pathfinder Press, 1979)*, s.96.

Troçki, Türkiye'ye 1929 Şubatında geldi, Kadıköy'de bir eve yerleşti. Sonra Büyükdada'da bir köşke taşındı. 1930'da, okunmuş ve notlanmış 2.000 cilt kitabı ve kupür koleksiyonuyla birlikte evi yandı (ancak arşivi ve belgeleri kurtarılabildi). Geçiçi olarak yine Kadıköy'e gitti. 1933 sonlarına kadar Türkiye'de kaldı. Jan Frankel bu sıralar yanında bulunan muhafız-sekretelerlerinden biriydi; A.Glotzer de, kendisini ziyaret eden yüzlerce yandaşından bir Amerikalı.

ha bütün diğer mukarrerat için de vardır. Bu husustaki selâhiyet, meslek arkadaşlarına değil, lâkin vekâlete ait bulunmalıdır. Azil selâhiyeti, ancak tayini icra eden makama aittir.” (s.10)

Malche'nin kendisi, kürsü sayısının sayıyla saptanmasından, öğretim üyelerinin ve okuttukları derslerin ise, “tedricî olarak ve inhilâl vuku buldukça” [yani ölüm, istifa, yaşını doldurup emekliye ayrılma gibi yollarla] azaltılmasından yanadır. Fakat, ondan bir ayıklama ve temizlik önermesi de istenmiş olacak ki, şöyle demektedir (s.41):

“Türkiye'deki ikametimin kısalığı sebebiyle, hocaların şahsiyetleri hakkında hiçbir hüküm vermeğe ve bir teklif serdetmeğe mânen hakkım yoktur. Eğer ihtimal verdiğim gibi, hükûmetin bu hususta kanaatleri varsa ve raporumu esas ittihaz ederek bu kanaatlerine göre hareket edecekse, kararlarının mesuliyetini deruhte edemem. Meselenin bütün mahiyetini bile bile aldığım mesuliyetlerden asla korkmam. Fakat haksızlıktan korkarım. Ve şahıslarını tanıımıyorum diyecek kadar az tanıdığım ve vücuda getirdikleri eser hakkında tam bir kanaat hasıl edemediğim hocaların mukadderatını tayin edebilecek mukarrerat ittihazında, burada bulunalı bu kadar az zaman geçmişken âmil olmaklığım da benim için hakperestane bir hareket teşkil etmez.

Maamafih eğer heyet-i talimiye tenkis edilir [ise], işsiz kalan hocaların bahsetmiş olduğum ilmî tercümelere memur edilmelerini, yahut iktidarlarına göre bir mektep idaresiyle yahut hatta yüksek bir mektepte hocalıkla tavziflerini münasip bulduğumu söyleyeceğim.

Bilhassa bunu zamandan beklemek icap ettiğini zannediyorum. Mevcut tedrisat miktarını tedricî olarak ve inhilâl vuku buldukça Darülfünun'un azaltılmasına müsaade edilirse, yine büyük bir şey yapılmış olur.”

Malche raporunu verdikten sonra, Maarif Vekilinin ve Müsteşarının ne düşündüğünü, yazımızın başında, Emin Erişirgil'den yaptığımız alıntıda görmüştük: önerilen düzeltimler yavaş yavaş gerçekleştirilecekti. Fakat sahneye yeni bir aktörün çıkarılması, bu süreci birdenbire hızlandırdı ve dramatikleştirdi; daha doğrusu, böyle olması için, sahneye yeni bir aktör çıkarıldı.

DR. REŞİT GALİP İŞBAŞINDA

“Üniversite kurulurken bir kısım hocalar siyasetin istemediği insanlar olarak kadro dışına çıkarıldılar. [İstiklâl Mahkemesi üyeliği sırasında birtakım idamların aracı olan] Mersin'in Ocaklı genç doktoru, şimdi de manevi idamların vasıtası oluyordu.”

Samet Ağaoğlu, “Bizim Sen Jüst”, *Babamın Arkadaşları*, s. 109.

Uluğ İğdemir, *Aylık Ansiklopedi*'deki

“Dr. Reşit Galip” maddesinde şöyle yazıyor: “11 Eylül 1932'de Maarif Vekâletine tayin edildi. Bakanlığı zamanında Üniversite Islahatı gibi cidden müşkül bir işi cesaret ve muvaffakiyetle başardı. 13 Ağustos 1933'te Maarif Vekâletinden ayrılarak bütün vaktini Türk Tarih Kurumu'na ve tarih çalışmalarına verdi.”

Reşit Galip'in onbir aylık bakanlığı süresinin ilk yarısında da, Malche Raporu doğrultusunda bir Tasfiye için hazırlık çalışmaları yaptığı anlaşılıyor. Nitekim, ilk kez aşağıki sayfalarda yayımladığımız iki belgeden görüldüğü üzere, 1933 Mart ayı sonlarında Tıp Müderrisi (eski rektör) Neşet Ömer telâşlanarak Atatürk'e başvurmak gereksinimi duymuş; Atatürk ise, Hikmet Bayur aracılığıyla, bu işin Reşit Galip'in sorumluluğunda olduğunu, kendisinin karışmayacağını bildirmiştir. (Ama Neşet Ömer, sonradan Tasfiyeciler arasına sızmayı başarmış olacak ki, üniversitenin ilk rektörü olarak atanmıştır.)

Hitler olmasaydı, Reşit Galip Darülfünun' da bunca geniş bir temizlik yapamazdı!

Gerçekten, ancak 1933 Ocak ayı sonunda Nazilerin Almanya'da işbaşına gelmesinden sonradır ki, Türkiye'de çok sayıda öğretim üyesini işten uzaklaştırma olanağı doğmuştur. Nazilerin ilk eylemlerinden biri, Alman üniversitelerindeki solcu ve Yahudi hocaları atmak olmuştur. Bunlardan (Sosyal Demokrat) Tıp Profesörü Philipp Schwartz, Mart ayı sonlarında İsviçre'ye gitmiş ve Zürih'te “Yurtdışındaki Alman Bilimadamlarına Yardım Derneği” adlı bir örgüt kurmuştur. Yukarıda değinildiği gibi, kayınpederi Schwartz'ı Malche'la tanıştırmıştır. Malche da Türk Maarif Vekiliyle ilişki kurmuş⁵ ve Mayıs ayında yeniden Türkiye'ye gelmiştir. Malche, bütün Batı Avrupa ülkelerinden öğretim üyesi sağlamak arzusunda (Widmann, s.38). Fakat, ancak İstanbul'dan kendisine bir kart göndererek Türkiye'de çalışma olanağı bulunduğunu haber verdiği, Yurtdışındaki Alman Bilimadamlarına Yardım Derneği Başkanı Ph.Schwartz'dan olumlu bir yanıt alabilmiştir.

TASFİYEYİ YAPANLAR KİMLERDİ?

Reşit Galip'in başkanlığındaki bakanlık yetkilileri Avni Başman, Rüstü Uzel ve Salih Zeki'den oluşan Islahat Komisyonu'na o tarihte (Mühendis Mektebi'nde), genç bir matematikçi olan Kerim Erim de bilfiil katılmıştır (Widmann, s.32-33). Ayrıca, yeni üniversitede rektör ve dekan olarak görevlendirilenlerden diğerlerinin de, kimlerin atılacağı kararını el altından etkilemiş oldukları kesin gibidir.

Üniversite Emni: Neşet Ömer (İrdelp) Edebiyat Fakültesi Reisi: Köprülüzade Fuat

Tıp Fakültesi Reisi: Tevfik Salim (Sağlam) Paşa

Fen Fakültesi Reisi: Kerim (Erim)

Hukuk Fakültesi Reisi: Tahir (Taner)

Kerim Erim'den başka, bu listedeki ilk iki zatın da Komisyonla işbirliği ettiklerine dair bir hayli tanıklık vardır (S.Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s. 110: “...bir gece yarısı evimizin kapısı çalındı. Gelenler bütün bu ıslahat hareketleri esnasında Maarif Vekiline yardımcı olan, Darülfünun'un iki profesörü...”; aşağıdaki sayfalarda yayımladığımız röportajlar vb.)⁶

Malche'la birlikte yeni İstanbul Üniversitesi'nde görev alan mülteci Alman profesörlerinin tasfiyedeki katkı ve sorumlulukları da tartışılmaya değer. Kendi ülkelerinde işlerinden çıkarılmış olan bu bilim adamları, bir başka ülkede benzer bir işleme uğratılmış olan meslektaşlarının yerini, nasıl, iç huzuruyla alabilmişlerdir? Birçoğunun Yahudi, ötekilerinin de solcu olmalarına karşın, acaba Almanlıkları mı ağır basmıştır - Türk meslektaşlarını adam yerine mi koymamışlardır? Olacak şey değil ya, aynı koşullarda Oxford veya Cambridge'te görev kabul ederler miydi? Ancak, gelenlerin çoğunun buradaki durumdan habersiz oldukları mazeretleri sürülebilir. Fakat bu mazeret, en azından Malche'la Ph.Schwartz için geçerli değildir. Zaten Malche, Baltacıoğlu'nun atılmasından kendisinin sorumlu olmadığını açıklamakla (Widmann, s.95/dn.116), diğerlerinin tasfiyesine katkısını kabul etmiştir. Reşit Galip'le pazarlığında, birçok kürsü için arkadaşlarının isimlerini öneren Ph.Schwartz da, alınacak her Almanın, kimi yerinden edeceğini pekâlâ bilebilecek durumdaydı.

11 Mayıs 1933 günü Reşit Galip Darülfünun'dan (Malche Raporu hakkında) görüş istemiş ve bir hafta sonra fakülte raporları Ankara'ya gönderilmiştir. Aynı gün (18.5), Başbakan “İstanbul Darülfünun'unun ilgasıyla yerine yeni esaslar dahilinde bir İstanbul Üniversitesi teşkiline dair Maarif Vekiliğince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetinin 15.V.1933 tarihli toplantısında Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan Kanun layihası'nı TBMM'ne sunmuştur. Bu tasarı, 31 Mayıs 1933'te tek-parti dönemi için olağan bir biçimde, 317 milletvekilinden 185'inin katıldığı bir toplantıda -içtima 64, celse 2- hiç tartışılmadan oybirliğiyle yasalaştırılmıştır.

Darülfünun 31 Temmuz 1933'ten itibaren kaldırılmakta ve 1 Ağustosta üniversite kurulmaktadır. Maarif Vekâleti 1 Nisan 1934'e kadar bu yeni kuruluşun teşkilât kanunu tasarisını TBMM'ne getirecektir. 1 Ağustos 1933 -31 Mayıs 1934 dokuz aylık bir geçici devre olacak ve bu dönemde Maarif Vekâleti yönetim, öğretim ve yabancı uzman kadrolarını atayacaktır. İstanbul Üniversitesi'nde bir Telif ve Tercüme Heyeti kurulacak ve bu kurulda

da Darülfünun öğretim üyeliğinden çıkarılanların bazıları görevlendirilecektir. Açıkta kalanlardan bu kurula da giremeyen müderris ve muallimlere (süresiz) açık maaşı ve (yeni teşkilât kanununun yürürlüğe girmesine veya bu süre içinde bir başka devlet görevine atanmalarına kadar) eski maaşlarıyla açık maaşının farkı kadar “mütemmim [tamamlayıcı] ücret” verilecektir. 1933 bütçesinin yürürlüğe gireceği 1 Hazirandan Üniversite’nin açılacağı 1 Ağustos’a kadar iki aylık geçici bütçe uygulaması için Bakanlar Kurulu yetkilendirilmiştir.

Teşkilât Kanununun 29 Mayıs 1934’te çıkmasına kadar, yeni üniversitenin “geçici” kadrolarla yönetilmesi, 1933 Tasfiyesinin bir yıl daha devam etmesi anlamına gelmiştir. (Bunun iyi bir örneği, üniversitenin ilk kuruluşunda Tıp Fakültesi Dekanı yapılan Dr. Tefvik Sağlam’ın bir yıl sonra kürsüsü lâğvedilerek akademik görevinden atılmasıdır!)

Bu arada, Bakanın yönetiminde, Bakanlık yetkilileri Avni Başman, Rüştü Uzel ve Salih Zeki beylerden oluşan bir ıslahat komisyonu, görevlerine son verilecek ve yeniden işe alınacak öğretim üyeleri listeleri üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Ph.Schwartz, 5 Temmuz 1933 günü İstanbul’a gelmiş ve hemen Ankara’ya giderek Komisyonla yedi saat süren bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda, Reşit Galip’in belirttiği ders ve kürsüler için Schwartz isimler önermiş, getirilecek yabancı öğretim üyelerinin çalışma koşulları ve ücretleri kararlaştırılmıştır. Reşit Galip’le Schwartz’ın imzalandıkları bir anlaşma metni Atatürk’ün onayına sunulmuştur (Widmann, s. 41-44, 224-28).

1930 Güzünden beri Darülfünun’u yöneten Emin Muammer Raşit (Seviğ) başkanlığındaki Divan (üniversite senatosu) 6 Temmuz 1933’te Maarif Vekilinin emriyle lâğvedilmiş ve onun yerine Tıp Mü-

derrisi Tefvik Recep (Örensoy) başkanlığında beş kişilik geçici bir yönetim kurulu meydana getirilmiştir.

1 Ağustos 1933’te de, Darülfünun’ın bütün öğretim üyelerine Bakanın imzasını taşıyan aşağıdaki mektup verilmiştir. [Öğretim üyelerinin üçte birine teslim edilen mektup metinlerinde ise, yeni üniversitedeki görevlerinin kendilerine ayrıca bildirileceğini anlatan kısa bir paragraf daha vardır. Böylelikle, eski öğretim üyelerinin üçte ikisi işten atılmışlardır.]

“Muhterem Beyefendi,

İstanbul Darülfünun’u, BMM’nce çıkarılan 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı kanunla 31 Temmuz’dan itibaren ilga edilmiştir. Bu kanun hükmüne göre, Darülfünun’daki vazifeniz 31 Temmuz 1933’ten itibaren nihayet bulmuş oluyor.

Uzun yıllardan beri hayatını memlekette münaveer (aydın) yetiştirmeye vakfetmiş ve çok zaman zorlu şerait içinde büyük hizmetler görmüş olan zatinalize bu tebliği teessürle bildiriyorum. Memleket uğrunda ki hizmetlerinize teşekkür ederken, bugünkü kararın sırf şahsınızı veya tedrisatınızı istihdaf ettiğine zahip olmamanızı rica ederim. Maksat yeni ihtiyaçlara uygun yeni bir üniversite kurmaktır.

Esasen, bu kanunun hükmüne tevfikân Darülfünun’dan ayrılacak müderrisler, bir yıl müddetle veya bu yıl içinde yeni bir vazife buluncaya kadar, eski maaşlarının tutarını açık ve munzam bir ücret şeklinde aynen alacaklardır. Vekalet, bu netice ile alâkadar zevata bir vazife vermek veya bulmak imkânını temine çalışmaya vazifelerinden biri sayacaktır.

Teşekkürlerimi teyitle derin saygılarının kabulünü rica ederim, Efendim.

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip.”

Biz burada, tasfiye edilenlerin listesini verecek değiliz. 1 Ekim 1934 tarihli *Yeni Gündem*’de Hukuk, Edebiyat ve İlâhiyat Fakültelerinden, aynı günlü *Bilim ve Sanat*’ta ise Tıp ve Fen Fakülteleriyle Eczacı ve Dişçi Mekteplerinden atılanların (bulabildiğimiz ölçüde) adlarını saydık ve iç-

lerinden bazılarını daha ayrıntılı olarak tanıtmaya çalıştık. Açıklanan listede atılan asistanların adlarına hiç yer verilmemiştir. Bunların kimlikleri, ancak İstanbul Üniversitesi dosyalarından bulunabilecektir. Başvurumuz üzerine, Millî Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Sayın Ülkü Bilgen’den aldığımız 22.8.1984 tarihli bir yazıya göre, bakanlık arşivinde “1933 Üniversite ıslahatı ile ilgili herhangi bir dosya bulunmamakta” imiş. 1933’te henüz soyadı olmadığı için, sadece küçük ad ve kürsüyle kimlikleri saptamak, bazı durumlarda son derece güç olmaktadır. Bu arada, birçok eksik ve yanlışlarımız bulunabilir. Doğrularını bilen okuyucularımızdan, o dergilerde sunduğumuz bilgileri tamamlamalarını ve düzeltmelerini özellikle rica ediyoruz.

Malche’in Raporu’na göre (s.6) Darülfünun’da 88 müderris (Ord. Prof.), 44 muallim (Prof.), 36 müderris muavini (Doçent), 72 başasistan ve asistan olmak üzere 240 öğretim üye ve yardımcısı bulunuyordu. 31 Temmuz 1933’de açıklanan ve ertesi günkü gazetelerde yayınlanan tasfiye listesine göre; 71 müderris ve muallim, 13 müderris muavini, 73 başasistan ve asistan olmak üzere toplam 157 öğretim üye ve yardımcısının görevine son verilmiştir. (Ancak, bazı öğretim üyeleri birden çok fakülte ve/veya mektepte görevli oldukları için, bu sayılarda birtakım yinelenmeler vardır. Atılanların gerçek sayısı, 150’nin biraz altındadır.)

Bir de şu var ki, 1933 Tasfiyesinin, (Zeki Velidî beyin kovulmasıyla) 1932’de başladığı gibi, 1934’te de devam ettiğini unutmamak gerekir. Buraya, 12 Haziran 1934 tarihli *Milliyet*’in şu haberini ekleyelim: “Üniversitede Tebeddülât: Bazı dersler lâğvedildi, bazıları da birleştirildi. Bu tebeddülünden dolayı üniversitede beş profesör açıkta kaldı.”

	Müderris (Ord.Prof.)	Muallim (Prof.)	Müderris +Muallim	Atılan Müd. + Mua.	Müderris Muavini (Doçent)	Atılan	Baş Asistan + Asistan	Atılan
Tıp	28	10	38	18	18		38	
Edebiyat	14	4	18	10	2		6	
İlâhiyat*	12	-	12		1		-	
Fen	17	2	19	13	9		8	
Hukuk	17	6	23	14	1		1	
Eczacı + Dişçi	-	22	22	16	5		19	
	88	44	132	71	36	13	72	73
Kadrodakiler Toplamı:		240						
Atılanlar Toplamı:						157		

* Darülfünun’un İlâhiyat Fakültesi toptan kaldırılarak, onun yerine İstanbul Üniversitesi’ne bağlı bir İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur. Ancak, bu enstitüye atanan öğretim üyeleri tasfiye-dışı sayılmışlardır.

(Beyaz rakamlar) Malche Raporu’na göre (s.6) 1931-32 ders yılı sonundaki durum

(Siyah rakamlar) Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi* (İstanbul, 1943)+, s. 37: Kadro dışı bırakılanlar.

(Hukuk) Deniz Ticaret Hukuku Ordinar-yüsü Ali Kental (Elbir)
(Tıp) İkinci Dahiliye Seririyatı Profesö-rü Tefvik Salim (Sağlam) Paşa
(İslam Tetkikleri Enstitüsü) İslâm Felse-fesi Profesörü Mehmet Ali Aynî
(İslam Tetkikleri Enstitüsü) Hadis Tari-hi Profesörü Şevket
(İslam Tetkikleri Enstitüsü) Farsça Mu-allimi (Abdül) Bâki

YIKILIŞ

Reşit Galip'in yeni Üniversite'yi kur-makla, siyasal yaşamının doruğuna eriş-mişken, bir anda düşüvermesinin öykü-sünü en iyi anlatan kaynak, aşağıdaki say-falarda okuyacağınız Bayur ve İğdemir röportajlarıdır. Biz burada bazı yan bil-giler sunmakla yetineceğiz.

Reşit Galip 31 Temmuz 1933 günü Anadolu Ajansı'na Üniversite ıslahatı hakkında uzun bir beyanatta bulunmuş-tur. Ertesi gün, bu demeç hemen bütün gazetelerde tam metin olarak çıkmıştır. 3 Ağustos 1933 tarihli *Cumhuriyet*'te ise şöyle bir mektup aktarılmaktadır:

“Maarif Vekâleti Yüksek Makamına, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kadrosunda, Türk İnkılâbı Tarihi kürsü-sünün, inkılâp hayatımızı bizzat yaşamış ve inkılâp tarihimiz hakkında ihatalı tet-kikatta bulunmuş olan” Maarif Vekili Reşit Galip Beyefendi tarafından deruhte buyurulması, fakülte riyasetinin 2 Ağustos tarih ve 1 numaralı tezkeresiyle rica edilmektedir.

Eminliğin yürekten iştirak ettiği bu ri-canın tahakkukunu diler ve yüksek say-gılarımı sunarım efendim.

Üniversite Emni Neşet Ömer”

İki gün sonra, Reşit Galip rektöre şu yanıtı vermiştir:

“Üniversite Emni Dr. Neşet Ömer Be-yefendiye,

Türk İnkılâbı Tarihi kürsüsünün tar-fımdan deruhte edilmesine dair olan mek-tubunuzu memnuniyetle aldım. Bu, çok mühim olduğu kadar çok aziz fahrî vaz-i-feyi yapanlar ve yapacak olanlar arasın-da bulunmak benim için bir iftihar ola-caktır. Edebiyat Fakültesine ve Eminliğe teşekkürlerimle saygılarımı teyit ederim efendim.

Maarif Vekili Reşit Galip”

(*Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1933)

Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşla-rı*’nda şöyle bir yorum yapıyor: “Darül-funun ıslahatı bir yandan İsviçreli profes-örün fikirleri, diğer taraftan Üniversite-yi siyasetin esiri yapmak isteyen zihniye-tin direktifleri arasında bocalayarak iler-liyordu. ... yeni Üniversitenin İnkılâp Tari-hi profesörlüğünü de üzerine almak gi-bi bir görevle düştü. ... Türkiye Cumhu-riyeti’nin fikir ve ruh inşasının temelini teşkil etmek üzere kurulmuş olan İstan-bul Üniversitesinde inkılâp kürsüsünün asıl profesörü ve ilk dersinin sahibi olması

icap edenlerin yerine geçmek affedilmez, hiçbir zaman affedilmez hata oldu. Hele bu ilk dersi verdiği gün, bütün Üniversi-te talebesinin muazzam tezahürleri, alkış-ları bu hatanın ağırlığını arttırdı.” (s.109-10.) Yorum doğru olmasına doğ-ru da, son cümlelerin aslı yok. İnkılâp Tari-hi dersi vermek, Reşit Galip’e kismet ol-mamıştır!]

10 Ağustos 1933 tarihli *Akın*’da “mev-suk bir menba”dan naklen, Eminle Ede-biyat Fakültesi Reisi Fuat Köprülü’nün isti-fa ettikleri haber verilmektedir. Ertesi gün, Tıp ve Hukuk reislerinin de istifa et-tikleri açıklanmış; yeni atanan fakülte yö-neticilerinden yalnız Fen Dekanı Kerim (Erim) bey yerinde kalmıştır. 14 Ağustos tarihli gazeteler, Reşit Galip’in bakanlık-tan istifa ettiği haberiyle, fakülte reislerin-i istifalarını geri aldıkları haberini yan- yana manşetlerle açıklamaktadırlar.

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Re-fik (Saydam) Bey Maarif Vekâleti Vekil-liğiyle de görevlendirilmiştir. Vekil Veki-li 19 Ağustosta mevcut İslahat Komisyo-nunun görevine son vermiş, onun yarım kalan işlerini tamamlamak üzere de, Tal-im ve Terbiye Dairesi Reisi Ali İhsan Be-yin başkanlığında Prof. Malche, Üniver-site Emni ve Fakülte Reislerinden bir kul-rul oluşturmuştur.

Reşit Galip, uğradığı ağır muameleye rağmen, 30 Ağustos dolayısıyla Atatürk’e “candan duyguları”nı sunmaktan geri kalmıştır. Kim bilir, belki yine göze gir-mek umundudur? (Ş.Elman’ın kitabı, s.227’deki Reiscumhurun cevap yazısına bakınız.) Fakat 27 Eylülde (alelacele bir ara seçimle Manisa mebusu yapılan) Yu-suf Hikmet (Bayur), Maarif Vekâletine asaleten tayin edilmiştir.

Cumhuriyetin İlânının 10. yıldönümü olan 29 Birinci Teşrin 1933 günü, *Cum-huriyet* gazetesinde Üniversite Emni Ne-şet Ömer’in uzunca bir yazısını görüyo-ruz: “Darülfünun’dan Üniversite’ye: Dar-ülfünun, ruhunun Tanzimat’tan almış bir irfan müessesesi idi ve ilim seviyesine yük-selememişti - Üniversitenin hedefi ise Bü-yük Gazi’nin gösterdiği iz üzerinde iler-lemektir.”

18 İkinci Teşrinde (Kasım) yeni Maarif Vekili Hikmet Bey, üniversiteyi bir nu-tukla açmış, Emin Neşet Ömer de üniver-site adına bu nutka cevap vermiştir.

“Bu suretle başlayan derslere hevesle devam olundu. Rektör Neşet Ömer İrdelp yeni hocalarla ve yeni tedaris usulleriyle talebenin antuziyazm (coşku) içinde oldu-ğunu gazetelerde söyledi.” (Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, s. 40).

Ancak bu görünüşün gerisinde, üniver-site hiç de parlak bir durumda değildi. Ph.Schwartz, o günler için, “Anlıyorduk ki, yerel bir direniş, hatta sabotaj dö-ne-mi içinde bulunmaktaydık” diye yazıyor (Yayımlanmamış anılarından; Widmann, a.g.e., s.56).

Prof. Malche, 1934 Mart ayı sonunda Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

sözleşme süresi dolunca, kırıklık içinde ül-kesine dönmüştür. Widmann, “1934 ilk-baharında Malche’in birçok zorluklarla yılmış ve reformun başarılması konusun-da kuşku olarak Türkiye’den ayrıldığı-nı bilmemize rağmen, onun Türkiye’de-ki etkinliğini kabul etmek zorundayız” (s.37) diyor.⁸

Bu arada, 4 Mart 1934 günü, Maarif Vekili Hikmet (Bayur) Türk İnkılâp Tari-hi Enstitüsü’nde ilk dersi vererek eğiti-mi başlatmış ve 41 yaşındaki Reşit Galip o gece Ankara’da ölmüştür.

Reşit Galip’in ölümüyle yıkılış durma-mıştır.

“Yıl sonuna doğru antuziyazm içte ve dışta eksildi. Birçok iyi işlerin doğurdu-ğu dedikodular oldu. Mayısta dersler bir-denbire kesildi. İmtihanlara başlandı. İm-tihanlar Ağustosla kadar sürdü.

Yine yıl sonunda, Üniversitenin umu-mi muvazeneye (genel bütçeye) alınması-na dair olan kanun çıktı. (29 Mayıs 1934) Darülfünun ilga olunurken BMM bir yıl içinde teşkilât kanununun getirilmesini şart koymuştu. Bu kanun 31 Mayıs 1934’te Meclisten çıktı. Doçentlerin ma-aşı 55 liradan 35 liraya indi.” (C.Bilsel, a.g.e., s.40).

Örgütlenme değişiklikleriyle 1934 Haziranında da süren Darülfünun Tasfiye-si, dâha yeni bakanın, rektörün ve dekan-ların da başını yiyecektir. 9 Ağustos 1934’te Hikmet (Bayur) istifa etmiş ve ye-rine Aydın mebusu Zeynelabidin (Özmen) geçmiştir. Ertesi gün Neşet Ömer’in isti-fası üzerine, Ankara’dan Devletler Hu-kukçusu Cemil Bilsel rektörlüğe getiril-miş; dekanlar da istifa ettirilerek değişt-i-rilmiştir. Neşet Ömer’le Köprülü artık üniversitede kalamayacaklar, birer millet-vekilliği olarak siyasete atılacaklardır.

Darülfünun Tasfiyesiyle kurulan yeni Üniversitenin hedeflerine ne ölçüde eriş-tiğini (daha doğrusu, erişemediğini) tar-tışmak, bu yazının sınırları dışında kal-maktadır. Ancak, 1933’te yapılan temiz-liğin ne ölçüde yerinde olduğu, kendileri aynı hareket sonucunda üniversiteye gi-ren birtakım profesörlerin değerlendirm-e-leriyle bile kuşkuludur. Bunlara birkaç ö-rnek vererek, sözümüzü noktalayalım:

“Acele yapılan bu tasfiye hareketinde Edebiyat Fakültesinden Baltacıoğlu, Fer-it Kam, Tıp Fakültesinden Kemal Cenap, Hamdi hoca gibi değerli ilim adamları kadro dışı kalmıştı.” Ord.Prof.Dr.Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yay., 1979), 2.bas., s.457. [Merhum Hilmi Ziya Bey, olağan savrukluğuyla bir isimde yanılmış: Kemal Cenap (Berksoy) 1933’te atılma-mıştı!]

“Tasfiyede yaş, araştırma ve öğretim yeteneği gibi unsurlar nazara alınmışsa da, tam bir objektiflik sağlandığı iddia edilemez. Esasen, bu gibi az çok âni ka-rakterli ayıklamalarda tam isabet bekle-mek imkânsızdır.” Prof.Dr.Kemal Oğuz-

man, "Üniversite Döneminde İstanbul Üniversitesi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi* (İstanbul, 1973), s. 154.

"Tasfiye ne dereceye kadar haklı ve ob-

jektif olmuştur? Bu gibi az çok âni karakterli ayıklamalarda tam isabet beklemek imkânsızdır. Gerçi yaş, araştırma, öğretim kabiliyetinin gözönüne alınması olduğu ve adaleti koruma çabası inkâr olunamaz...

Fakat yine de duygusal unsurların rol oynamadığı iddia edilemez." Ord.Prof.Dr. Sadi İrmak, "Üniversitemin Kurulması ve İlk Yılları", *50. Yıl Armağanı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1973), s. 107.

¹ Kâzım Nami Duru, 1942'de Ankara'da çikarmakta olduğu aylık *Yeni Kültür* dergisinin bir sayısında, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun *Türk'e Doğru* kitabı üstüne bir övgü yazısı kaleme alırken, geriye bakarak şunları söylüyor (s. 247-48):

"Ben, İstanbul Darülfünunu'nun aleyhinde idim. Orası bana bir klik enstitüsü gibi görünüyordu. Profesörlerin bir kısmı milletlerarası değil, memleket bilginleri arası bile bir yer tutmuyordu. *Cumhuriyet* gazetesinde Darülfünun aleyhinde tam onbir tane yazı yazdım. [Bunlardan biri, "Fakülte mi, Mektep mi?" başlığını taşımaktadır: 27 Kânunuevvel (Aralık) 1931.]

Yine bir gün Darülfünun'u kaldırmak, Almanya'dan dışarı atılan profesörlerden de yararlanılarak yeni bir üniversite kurulmak istendi. İsviçre'den Malş adında biri getirildi. Yeni üniversiteyi kurmak için, eski Darülfünun profesörlerinden birçoğunu dışarı attılar. Bunlar içinde Hamdi Suat, Ziya Nuri, Besim Ömer gibi tıp dünyasında değer göstermiş bilginler, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi coşkun profesörler vardı. Çok teşekkürle değer ki, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel bu haksızlığı tamir etmek büyüklüğünü göstermiştir."

² Tek-parti döneminde hükümetle bütünleşen aydınların da işi zordur. En azından, itibarlarını koruyacaklarına güvenemezler. Nitekim, hem milletvekili hem de Ankara Hukuk Mektebi'nde Hukuk Tarihî profesörü olan Sadri Maksudi Arsal, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Zeki Velidi'ye karşı kendisinden beklenecekten çok önce, "Sümerbank, Denizbank, Denizbankı" denilmesi gerektiğini ileri sürünce, bir gece devlet radyosundan "sabahın ikisine kadar" hakarete uğramıştır. Bak. (kızı) Adile Ayda, *Ölümünün 20. Yılında Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal 1880-1957: Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1977), Türk Büyüklüklerini Anma Serisi: 4, s. 17.

³ Bu konu, 31 Temmuz 1932 tarihli *Cumhuriyet*'te Cevat Fehmi (Başkut)'nin "Altı Sene-dir Sahipsiz Kalan Mukâfat" başlıklı bir yazısında da işlenmektedir. Cevat Fehmi'nin konuştuğu bir yetkili, "Mukâfatı Darülfünun ihdas etmiştir ve bunu ailesi haricindeki taliple verecektir" demiş; şimdiye değin, Şeref (Aykut) ve Dr. Abdullah Cevdet Beylerle daha 15-20 kişinin başvurduklarını, henüz bunların hiçbirinin ödüllendirilmeye değer bulunmadığını açıklamıştır.

⁴ Prof. Dr. Horst Widmann, çev. Aykut Kazancıgil - Serpil Bozkurt, *Atatürk Üniversite Reformu* (İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., 1981), s. 32'de, Malche Raporu'nun İsviçre Federal Kütüphanesindeki Fransızca aslından naklen "18 Ocak 1932'de Ankara'da Sayın Ekselans Cumhurbaşkanının yaptıkları ziyarete ve daha sonra Sayın Ekselans Maarif Vekili ile yaptığım konuşmalarda..." deniyor. Bu, bir çeviri yanlış olmalı. Söz konusu rapor, sonradan Maarif Vekâletince küçük bir kitap olarak bastırıldığı gibi (İstanbul: Devlet Basımevi. 1939 - Ana Programa Hazırlıklar, Seri 8, No. 5), Ord.Prof.Dr. E. Hırş'ın *Dünya Ün-*

versiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi adlı yapıtının I. cildinde de tam metin olarak verilmiştir (Ankara Üniv. Yay., 1950), s. 239-95. Bu kaynaklardaki ifade, bizim yukarıdaki metinde verdiğimiz gibidir.

Kaldı ki, Widmann'ın ayrıntılı araştırmasında çeviri yanlışına yorumlayacak sözler de vardır: "Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki üç büyük Maarif Vekilinden biri olan (!) Reşit Galip 1929'da *Maarif Vekili* olmuş... Prof. Malche'i Türkiye'ye *Reşit Galip çağır*mış" (s. 37) gibi.

⁵ 22 Mart 1933 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan bir havadis aynen aktarıyoruz:

"*M. Malche geliyor*. Darülfünunun ıslahı için kendisiyle bir senelik mukavele yapıldı.

Ankara, 21 (Hususi) - Darülfünun ıslahatına memur edilen Prof. M. Malche'in mukavelesi Heyeti Vekilede tetkik ve kabul edilmiştir.

Mukavelelerin bir sureti bugün Darülfünun'a tebliğ edilmiştir.

Aldığım malumata göre Pr. M. Malche, Maarif Vekâletinin direktifi dairesinde bir sene müddette Darülfünun'un ıslahına çalışacak ve ayda 1600 kûsur lira maaş alacaktır. Kendisine bir sene zarfında üç ay mezuniyet hakkı verilmiştir.

Mukavele 1 Nisan 1933'ten 31 Mart 1934 tarihine kadardır. Profesöre yol masrafı olarak 1600 kûsur lira gönderilmesi Darülfünun'a emredilmiştir."

Bu arada, Üniversite için getirtilen Alman hocalara Türklerin 4-5 katı (500-800 TL) maaş ödendiğini kaydedelim (Widmann, Ek A, No. 23 ve 87). Bütün bu rakamlara, bugüne göre üç sıfır eklemek çok yanlış olmaz!

⁶ Ph. Schwartz'ın yayımlanmamış anılarında, Reşit Galip'in üniversiteden iki işbirlikçisi için yaptığı gözlemler aktarıldığı değer:

Neşet Ömer: "Devlet Başkanının özel hekim, çok imtiyazlı, sözü ve emirleri çok geçerli bir kişi olarak tanınırdı. Üniversite rektörü olarak gölgeden adamı oynuyordu. Onu bulabilmek, kontakt kurabilmek imkânsızdı. O kendi karar verdiği, fakat mesâi arkadaşları tarafından desteklenmeyen fikirlerin peşinden gidiyordu."

"Fuat Köprülü ki Orientalist olarak uluslararası namı vardır, yeteneklerini pek fakülte için seferber etmiş sayılmazdı, Türkiye'nin en eski ve en meşhur ailelerinden (Osmanlı Devrinde Sadrazamlık uzun zaman bu ailenin fertleri arasında dolaşmıştır) olan Köprülü hemen bütün Kemalist reformlara karşı idi. Susardı... Bu da onun yapabileceği en iyi şeydi." Widmann, s. 199, Ek A: No. 17-18.

Gerçekten, Fuat Köprülü, Türkiye'nin belki gelmiş geçmiş en bilgili edebiyat tarihçisi olmakla birlikte, siyasal ve bilimsel ahlâkı açısından "nümune-i imtisal" sayılmazdı. Keşke, Ph. Schwartz'ın dediği gibi, hep sussaydı! Çıkarları bakımından gerekli görünce, (Türk Tarih Tezi gibi) inanmadığı pek çok konuda "yağcılık" yapmıştır.

Köprülü ile ilgili bir başka yorum da şöyledir:

"Ankara, inkılâpları isyanlar, İstiklâl Mahkemeleri ve sehpalar arasında yapıp bitirdi.

Şimdi sıra, bilgi konularında ve en başta da Dil ve Tarih kavramlarında inkılâpçıla gelmişti. Askerlerin, kalpaklı, poturlu sivillerin, bilginin sınırlarını pervasızca aşmalarına önce şaşırdı. Arkasından, bir zamanlar Enver Paşa'nın da daha küçük çapta, bu işlere heveslendiğini, fakat bazı profesör ve edebiyatçıların "her iş ehlinin elinde" parolasıyla karşı koymaları yüzünden vazgeçtiğini hatırladı. Bu örnekten aldığı cesaretle, yapılmak isteneni kulaktan kulağa fısıltılarla tenkide girişti. Bununla da kalmayarak kendisine inanmış bazı genç asistanlarını öne sürmek suretiyle bir çeşit gerilla harbine yeltendi...

Fakat, Mustafa Kemal, Enver değildi... Tuttuğunu koparmak için her zaman başarı ile uyguladığı metotları vardı. Üstüne parmak bastığı işte tanınmış fikir ve sanat adamlarını, ileri sürdüğü tezin eciri haline getiriyor; buna razı olmalarını her yola başvurarak, meselâ Mütareke yıllarındaki tutumlarını hatırlamamış görünmek suretiyle, sağlamaya çalışıyor; dayatıklarını görünce, kendilerinin gelip ellerine, ayaklarına kapancına kadar yüzlerine bakmıyordu. Dil ve Tarih konularında da böyle yaptı. İyi biliyordu; İstanbul Üniversitesinin bu pek meşhur profesörü günün birinde inadından öcecek. Politikacıların sofralarında sarıksız fetva emini tavırla oturmağa alışmış insan, kendi sofrasının çekiciliğine elbette dayanamayacaktı!.. Onu, öne sürdüğü genç insanları birer fiske ile yıktıktan sonra, herhangi bir fikir ve bilgi adamı değil, görünüşte elbiselerini sivilleştirerek vazifelerini mebusluğa çevirdiği, gerçekte ise yaverliklerinden ayırmadığı bazı askerleri araya koymak suretiyle yanına çağırdı. Kısa bir süre içinde, Çankaya Köşkünün figüranları arasında yer alarak aynı hızla mebus seçildi. [Fuat Köprülü, 10 Haziran 1935'te, bir ara seçim sonucu Kars milletvekili olmuştur.] Devletin resmî işleri arasına giren Dil ve Tarih tezlerinin ateşli savunucularındandır artık!.. İstanbul Üniversitesi'nin yeniden kuruluşunda, şu veya bu profesörün kaderini belirten gizli bilgilerin sahiplerinden biri de o!...

Samet Ağaoğlu, *Âşina Yüzler* (İstanbul, 1965), s. 169-84.

⁷ Uluğ İğdemir, *Aylık Ansiklopedi*'deki "Dr. Reşit Galip" yazısında, *Tarih IV*'ü (1931), onun "başlıca eserleri"nden sayıyor. Gerçekte, Reşit Galip söz konusu kitabın tek yazarı değildir, ama yazarlarından biridir.

⁸ Widmann, 55 ve 57'nci sayfalarda rektör ve Tıp dekanının görevden alınmaları hakkında yanlış tarihler veriyor. Başka bazı konularda onun hatalarını dipnotları düşerek düzelten çevirmenleri de, bunları atlamışlar.

Widmann, Malche'nin gitmeden önce TC Maarif Vekili'ne yazdığı 4 Şubat 1934 tarihli Fransızca raporun halen Ph. Schwartz'ın elinde olduğunu söylemekte, ama kendisinin incelediği bu belgeden herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. Baltacıoğlu'na da, Malche'nin sonradan Türkiye aleyhinde *La Turquie Camuflée* diye bir yazısının yayımlandığını ileri sürmüş, ama kaynak göstermemiştir: *Yeni Adam*, Sayı 688 (8 Şubat 1951), başyazı.

Hikmet Beyfendiye

Muhterem Kardeşim efendi,

Bu mektubumla sizi rahatlız etmek meclis rejimin.
Kaldığınızdan dolayı afviniizi dilerim.
Rahatlı olun.

Sarıllıfımunun ve yüksek okulların vaziyeti gün den
güne karışmakta ve insana iktisap verecek feci be
manzara göstermektedir. Teneğlerden beri süren
islahat ve tenevkat talimdarları tedris Heyetinin
manevi kuvvetini sarımsı ve esasen yüksek olmaya
tedris kalitelerinin adeta sifera indirmişler. Bu
yüksek ilim ve gençlik müesseselerimiz, taptık yosun
haglamış durgun suları Hattırlatıyor. Hocalar
arasında hic bir manevi tesamüt kalmamış,
müdderis muavinleri Hatta asistanlar üzerinde
müdderislerin otoritesi çok azalmıştır. Talebe bile
karşılarındaki Hocaın yerinde kalıp kalmayacağından
Ervin olmadıgı için tedris Heyetine karşı Hürmet
ve emniyet beslemiyor.

İki son günlerdeki iki Hadise bu Hali pek çok
göstermektedir: Edeliyat Fakültesi talebini tarafında
varolan bir çay ziyafetinde Fakülte reisi sabık bir
asistan tarafından dopıldığını halde talebe bu
Hale tamamen la kayt kolmuş, Hatta bu Hadise
L.C.

Bir kısmı arasinda memnuniyet uyandırmissiz.

Diger taraftan Milli Terceme et. talehi cemiyeti
evvelki gün Halkevinde toplanarak mektelin ten-
nes islahi hakkında müzakerelerde bulunmuşlardır.
Bunun diğer Yüksek M. lük Darülfünun ta-
limesinde bir ornek teşkil etmesi ihtimali pek
zariftir.

[illegible]

NEŞET ÖMER (İRDELP)'İN ATATÜRK'E BAŞVURUSU VE ALDIĞI KARŞILIK

Neşet Omer'in yazısı okunaklı olduğu için, onu matbaa harfleriyle ayrıca dizdirmeye gerek görmüyorum (yanda). Bu mektuba, dört gün sonra, Atatürk adına cevap veren Hikmet Bayur'un elyazısını ise sökmek zor (altta): "Pek aziz ve muhterem doktor, Mektubunuzu okudum ve okuttum, ancak taallül ettiği mesele muayyen bir daireye aittir, onun bu işi kendi mesuliyeti tahtında hal etmesini beklemek en iyi yol olacağından ("şimdilik" çizilmiş) bu bapta bir şey yapılması doğru ("bulmamıştır" çizilmiş) görülmedi."

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
RİYASETİ
Kâtabı Umumiyesi

24/3/33

Oek egg in miltken idden
 I Heetbeunigen Schone
 Luthen, ancat Aalllek
 Myi - ale maggen
 bir Lowige nitte, onn bi
 is: Kanti - endigste
 falkende bel at onn
 heeflek maggen yd Lowige
~~idit~~ bir heeflek bir
 for my gaffe Lari Degen
 lute - endigste gullein

REŞİT GALİP HAKKINDA ARKADAŞI ULUĞ İĞDEMİR'LE BİR RÖPORTAJ

Dr. Reşit Galip Millî Eğitim Bakanı olduğu zaman iki konuya el atmıştı. Biri ilköğretmenlerinin aylıklarının muhasebe-i hususiye denilen (şimdiki mahalli idare)den alınıp, genel bütçeye aktarılması. Öğretmenler bu mahalli idarelerden maaşlarını düzenli olarak alamıyorlardı. Ve büyük sıkıntı içindeydiler. Bunu sağlamıştı Reşit Galip ki bu, öğretmenler üzerinde büyük etki yapmıştı.



İkinci konu: İstanbul Üniversitesi. O zaman zaten bir tek üniversitemiz vardı. İstanbul Üniversitesi reformu yani devrimi. Bu konuyu Bakanlar Kurulu'na getirdiği zaman, kararı almış çıkarken, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras "İnşallah başarısın doktor. Bu mesele birkaç defa Bakanlar Kurulu'na gelmiştir; Bir türlü karar verilememiştir. Sen kararı aldin, inşallah başarısın" demiştir.

Gerçekten İstanbul Üniversitesi reformu çok güç bir işti. Bir defa üniversitenin içindeki, o zaman bir nevi mabut gibi tanınan büyük profesörler, onların etrafındakiler kolay kolay İstanbul Üniversitesi reformunu yaptıracak cesareti vermezdi insana. Hatta Atatürk bir akşam "Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi büyük bir meseleyi eline aldı ve onu başarıyor" demiştir.

Dr. Reşit Galip bu reform için İsviçre'den Malch isminde bir profesörü, üniversite idaresinde uzman olan bir profesör getirdi. O'nun yanına o zaman mühendis mektebinde profesör olan Kerim Erim beyi ki, Türkiye'nin tanınmış matematikçilerinden birisiydi. Ondan sonra Avni Başman'ı; o zaman Milli Eğitim Bakanlığı'nda galiba Talim Terbiye üyesi idi ve Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı İhsan Sunğu'yu memur etti.

Bu heyet birtakım ilkeler koydu. Yani profesörlerin üniversitede kalabilmeleri için birtakım ilkeler koydu. Bu ilkeler:

Bir defa iyi bir hoca olması yanında, yayın yapmış olması, kitabı bulunması ve bu kitapların da bilimsel nitelikte olması gibi ilkelerdi.

Tabii bu arada bazı dedikodular çıktı ortaya. İşte filan atılıyor, falan kahıyor gibi şeyler. Bu sefer Üniversite camiası içinden birtakım politika adamlarına tesirler yapılmaya başlandı. Falan kalsın, filan gitmesin gibi. Ve bu politikacılar ki, başta Reşit Galip'in arkadaşları idi; bunların bir çokları, mesela Ali Çetinkaya, Kılıç Ali gibi insanlar. Fakat Reşit Galip bunların hepsine bir tek şey söylüyordu: "Azizim, ben bu işe karışmıyorum. Bir heyete verdim. Onların bazı prensipleri var, ilkeleri var. Buna uyanları bırakacaklar, uymayanları çıkartacaklar" diyordu.

Tabii bu arada üniversitede büyük bir tasfiye yapıldı. Profesörlerin aşağı yukarı % 90'ı üniversite dışı bırakıldı. Hatta çok meşhurdur; Fen Fakültesi'nde bir Ali Yar bey vardı. O kalmış. Abdülhak Hamit'in bir şiirine nazire olarak "Ah! ne yer ne yar kaldı, Fen'de bir Ali Yar kaldı" diye bir tekerleme uydurmuşlardı.

Üniversitede bu reform bittikten sonra, fakülteler teşekkül etti. Rektörlüğe Neşet Ömer'i getirdiler. Edebiyat Fakültesi Dekanlığına Profesör Fuat Köprülü'ü getirdiler. Fen Fakültesi Dekanlığına Dr. Kerim Erim'i getirdiler. Kerim Erim zannedirim Almanya'da doktorasını yapmış. Hukuk fakültesini hatırlamıyorum. Bunlar toplantılar yaparlarken bir de üniversitenin Edebiyat fakültesine Devrim Tarihi dersleri konmuştu. Kerim Erim Üniversite Yönetim Kurulu'nda bu kürsüye Dr. Reşit Galip'in fahri profesör olarak getirilmesi için bir teklif yapmış. Bunu oy birliği ile kabul etmişler. Benim Reşit Galip ile bulduğum bir gün, Neşet Ömer bu kararı Reşit Galip'e getirdi. Reşit Galip o sırada rahatsızdı. Bir hafta yahut on gün evvel -bir yaz ayı idi bu- Moda Koyu'nda bir şarpide, baldızı ve çocukları ile beraber yelken gezintisi yaparken birdenbire bir fırtına çıkıyor ve sandal devriliyor. Reşit Galip çocuklarını ve baldızını kurtarmak için denize atılıyor ve kurtarıyor. Fakat kendisi de epeyce yoruluyor. Zaten sakat ciğerli bir insandı. Çünkü I. Cihan Savaşı'nda tüberküloz olmuş, ciğerinin bir tanesi sakattı. Rahatsızlandı ve yatıyordu Kadıköy'ünde, Mühürdar'daki evinde, hasta yatıyordu. Bu sırada Atatürk Yalova'da bulunuyordu.

Bir gün Atatürk'ün kalem-i mahsus müdür yardımcısı telefon etti. Reşit Galip'e. Dedi ki: "Burada bazı şeyler cereyan ediyor sizin hakkınızda. Bunu ancak siz gelip halledebilirsiniz. Buraya teşrif etmeniz iyi olur." Reşit Galip, "Ben hastayım; çıkamam dışarıya" dedi. Fakat ısrar etti kalem-i mahsus müdür muavini. Böylece kapattı telefonu. Gidecek durumda değildi. Fakat haber aldı ki, sonradan burada bazı dedikodular olmuş. Bu dedikodulardan birisi de Reşit Galip'e Devrim Tarihi fahri profesörlüğünün verilmesi konusu. Gene aynı gün, Neşet Ömer'in bu kararı bildirdiği gün Reşit Galip bana gazetelere verilmek üzere bir haber dikte etti. Bu haber şöyleydi; Reşit Galip diyordu ki: "Devrim tarihi kürsüsü bir tek kişiye inhisar ettirilemez. Bu kürsü Türk aydınlarının kürsüsüdür. Burada herkes ders verecektir. Üniversitenin bana böyle bir kürsüyü lâyık görmesi benim için büyük bir şereftir. Bunu iftiharla karşılıyorum" tarzında bir yazı yazdırdı ve gazetelere verdirdi. Bu haber Yalova'da yayılınca, Reşit Galip'e ricalarda bulunup da ricalarının yerine getirilmemesinden üzülen veya alınanlar Atatürk'ün yanında demişler ki: "Reşit Galip Devrim Tarihi profesörü oldu. Siz varken, İsmet Pa-

şa varken, Fevzi Paşa varken, Reşit Galip nasıl Devrim Tarihi profesörü olur? Bu ne küstahlıktır" filan gibi. Hatta şunu da ilave etmişler: "Efendim bu sizi de azletti". İstanbul Darülfünununda Atatürk'ün, İsmet Paşa'nın ve Fevzi Paşa'nın fahri profesörlükleri varmış. O zaman karar vermişler. Tabii Üniversite Kanunu. Darülfünun lağvedilince bütün bu şeyler hepsi boşlukta kalmış. Bu tarzda dedikodular olunca, Atatürk de "öyleyse istifa et-sin" filan gibi birşey demiş. Reşit Galip'in kulağına geldi bu. Onun üzerine Reşit Galip, İsmet Paşa'ya hitaben uzun bir mektup yazdı. Yaptığı işlerden, hakkındaki dedikodulardan filan bahsetmek suretiyle, istifa edeceğini bildirdi. Mektubu. O zaman Millî Eğitim Bakanlığı şube müdürlerinden Nurettin Boyman'a verdi. Tesadüf İnönü de İstanbul'a gelmek üzere. Nurettin Boyman'a dedi ki: "Şimdi bu akşam trene bineceksin. Yolda İsmet Paşa'nın treni ile nerde karşılaşsın orda ineceksin -treni kaçırma pahasına dahi olsa- orada ineceksin. Bu mektubu Paşa'ya vereceksin." Nurettin -galiba Eskişehir'de karşılaşmış trenler- inmiş ve Vedit beye -İsmet Paşa'nın kalem-i mahsus müdürü olan Vedit beye- mektubu vermiş. Vedit beyden işittiğine göre Reşit Galip'in, İsmet Paşa mektubu okuyunca çok üzülmüş. "Eğer Reşit Galip istifa ederse, ben de ederim" demiş. Ertesi gün tren-o zaman Yalova'ya gitmek için Pendik'te inilirdi ve Pendik'ten vapurla Yalova'ya gidilirdi- Reşit Galip İsmet Paşa'yı Pendik'te karşılamak üzere Pendik'e gidiyor. Aynı zamanda Yalova'dan da Kâzım Özalp İsmet Paşa'yı karşılamak üzere Pendik'e geliyor. İstanbul'dan da rektör Neşet Ömer ve Edebiyat Fakültesi dekanı Fuat Köprülü Pendik'e geliyorlar ve İsmet Paşa'yı karşılıyorlar.

Pendik'ten iskeleye yürüyerek gidilirdi. Orada ufak bir mesafe vardır zaten. Yürüyerek giderlerken İsmet Paşa yanında olan -bir tarafında Kâzım Özalp, bir tarafında da Reşit Galip arkada da rektörle Fuat Köprülü bulunuyorlar- Kâzım Paşa'ya diyor ki: "Bütün kabahat benim arkadaşlarımdır. Bunların hiçbirisini bırakmayacaktı; (ama bağıra bağıra söylüyor) Hiçbirisini bırakmayacaktı. Bunlar ilim yapmazlar, dedikodu yaparlar". Ha! onu unuttum bu dedikodular olurken, Atatürk rektörle Fuat Köprülü'yü Yalova'ya çağırıyor. Meseleyi sormuş. "Bu İnkılâp Enstitüsü profesörlüğü meselesi nedir?" diye sormuş.

- Reşit Galip Bey hasta iken değil mi?

- Hasta iken. Neşet Ömer demiş ki: "Efendim, bunu Kerim bey teklif etti. Kerim Bey de Reşit Galip'in adamıdır. Onun tarafından geldiğini biz zannediyoruz. Öylece kabul ettik" demişler. Atatürk'e. Bu da Reşit Galip'in kulağına gelmiş galiba. Bunu da mektuba yazmış olacak ki İsmet Paşa: "Bunlar dedikodu yaparlar, ilim yapmazlar" diye bağırıyor. Arkada

da Neşet Ömer ile Fuat Köprülü iştiriyorlarmış bunları. Yalova'ya gidilmiş. Atatürk Reşit Galip'in istifasını kabul etmiş, üzüntüsünü bildirmiş. "Senin yerine ben şimdi kimi yapacağım. Hikmet Beyi yap-sak İsmet Paşa sevmez onu. Nasıl olacak bu iş." Hatta bir takım iltifatlar yapmış. Hatta kendisine bir de kumaş hediye etmiş. Demiş: "Bunu bana Suriye'den gönderdiler, iki takım. Birisini Afet'e verdim, birisini de sana veriyorum. Kendim yap-caktım, ama sana veriyorum" demiş.

Sonra Reşit Galip, Neşet Ömer'le Fuat Köprülü'yü bir odaya çekmiş. Onlar çünkü Reşit Galip'e istifa mektubu vermişler, Neşet Ömer'le Fuat Köprülü. On-ları bir odaya çekmiş ve mektubu yırtmış yırtmış, atmış. "Siz istifa etmeyeceksiniz, ben istifa ettim" demiş. Hatta gene Reşit Galip'ten iştirittiğine göre, Atatürk, bun-ları bir oraya çektiğini görünce, yaverine demiş ki: "Sen git yanlarında bulun. Reşit bunları döver" demiş. Ve onun üzeri-ne Reşit Galip çekildi. İstifa etti, Millî Eği-tim Bakanlığı'ndan. Evvela Refik Saydam vekâlet etti. Arkasından Hikmet Bayur asaleten Millî Eğitim Bakanı oldu. Yani Üniversite reformu işi böyle olmuştur.

- Bir de Reşit Galip bey için Atatürk'ün sofrasında söylenen bir hadise var. Bi-liyor musunuz bunu?

- O da şöyledir:

Efendim, Reşit Galip CHP Merkez ida-re heyetinde, Halkevleri kolunun Başka-nı idi. Rahmetli Hasan Cemil Çambel de spor işlerine bakan kolun başkanı idi. Bir akşam Dolmabahçe Sarayı'nda -onu da ekliyeyim. Bu arada Esat Bey de Millî Eği-tim Bakanı-Atatürk'ün Harbiye'den ho-cası- Esat Bey biraz tutucu tarafı olan bir insandı. Çok iyi bir insandı, fakat biraz eski şeylere bağlı bir insandı. Halkevlerin-de temsiller veriliyor. Gençler geliyorlar. Amatör temsil kolları var. Temsil kolla-

rında filan çalışıyorlar. Sahnede temsiller veriyorlar; fakat bu arada tabii kadın da lâzım. Lise talebelerinden genç kızlar ge-liyorlar. Belki bazı dedikodular oldu ih-timal. Esat Beyin kulağına gitti. Esat Bey bir genelge yapıyor liselere. Halkevlerine kız öğrencileri temsiller için göndermeyin. Bunu Reşit Galip haber alıyor ve çok üzü-lüyor. İşte o akşam sofrada yanında otu-ruyormuş Hasan Cemil'in. Reşit Galip bundan bahsediyor. Esat Bey böyle yapı-yor filân diye. Herhalde Atatürk de Esat Beyin ismini filan işitmiş olacak ki, "Ne konuşuyorsunuz?" diye soruyor. Reşit Galip anlatıyor. Diyor ki: "Paşam Esat Bey böyle bir genelge göndermiş. Bu ya-kıksız diyor. Devrimlerimize yakışmaz" diyor. Atatürk "Benim hocam hakkında konuşmayın" deyince, Reşit Galip zaten biraz içmiş, biraz sertçe konuşuyor Ata-türk'le. "Biz fisebilillah çalışıyoruz. Ba-kın ben yırtık gömlekle dolaşıyorum. Siz bizi azarlıyorsunuz" filan deyince Atatürk "Kalkınız sofradan" diyor. Reşit Galip "Hayır burası sizin sofranız değil, mille-tin sofrasıdır" deyince Atatürk, "O hal-de ben kalkarım" deyip sofrayı tatil edi-yor ve kalkıyor. Reşit Galip o sırada sa-rayda kalırdı, yatardı. Ben de sarayda bu-lunurdum, sarayda yatmıyordum, ama, Tarih Kurumu Kongresi münasebetiyle saraydaydım. Bu 1932 sonbaharı. Sabah-leyin ben Saray'a geldim. Hasan Cemil Bey beni çağırdı. Dedi ki: "Bu akşam Haydarpaşa'ya gideceksin. Bütün trenleri kontrol edeceksin. Reşit Galip'in Anka-ra'ya gidip, gitmediğini kontrol edecek-sin."

Hadise şöyle olmuş: Sabahleyin Ata-türk uyanınca Reşit Galip'i sormuş. "Ne-rededir?" diye. Çünkü biliyor Reşit Galip hassas bir insan. Acaba birşey yapar mı falan gibi, kimbilir. Odasına bakmış-lar, odasında yatak bozulmamış. Reşit

Galip sofradan sonra kalkmış, son vapur-la veyahutta başka bir vasıta ile Kadıköy'e geçmiş. Orda bir otelde kalmış, sabahle-yin de berberde traş olmuş ve ilk sabah treni ile Ankara'ya gelmiş. Bir marşandiz-le filân zannediyorum Ankara'ya gelmiş. Yanında hiç parası kalmamış. Son para-sını da berbere vermiş. Ankara'ya geldi-ği zaman -Keçiören'de otururdu- Keçiö-ren'e gitmek için taksi parası dahi yokmuş elinde. Evden vermişler parayı.

Atatürk merak etmiş. Reşit Galip'i "Bulacaksınız" demiş. Bütün İstanbul polisi ayağa kalkmış. Aramışlar, taramış-lar Reşit Galip yok. Onun üzerine beni, Hasan Cemil Bey çağırdı ve akşam tren-lerini kontrol ettirdi. Ben gittim Haydar-paşa'ya, bütün trenlere baktım, Reşit Galip yok. Ankara'ya geldiğimde Reşit Galip bana hadiseyi anlattı. Bir müddet ta-bii Atatürk'le araları açıktı. Sofraya fi-lan çağırılmadı.. Fakat bir akşam Reşit Galip'i Atatürk sofraya Çankaya'ya ça-ğırıyor. Bunu Yakup Kadri de yazmıştır. Yanına oturtuyor. İltifat ediyor. Sonra bir aralık iki tane asker çağırıyor. Reşit Galip'i sandalyesi ile beraber havaya kaldı-rıyor. "İşte biz insanı böyle kaldırır, böyle indiririz" diye takılıyor. Ondan sonra ba-rıştılar ve sonra Reşit Galip I. Tarih Kong-resi'nde gayet önemli bildiriler verdi. Ta-rih tezinin en kuvvetli bir şekilde müda-faasını yaptı.

Uluğ İğdemir'le 25. 12. 1976 tarihinde yapılan Mülakat. Mülakatı yapan: Arı İnan.

REŞİT GALİP HAKKINDA ARDILI (HALEFİ) HİKMET BAYUR'LA BİR RÖPORTAJ

Reşit Galip yakından tanıdığım bir ar-kadaştır. Kendisi çok hamiyetliydi. Çok Türkçü idi. Türk Ocağı'nın kurucuların-dandı ve orada Hamdullah Suphi ile eş sa-yılırdı. Bununla beraber, çok aceleci ve haristi. Yani yükselmeyi ister. Yükselmek arzusu da vatana daha çok hizmet içindi, ama orada çok aceleci idi. Anlatacağım olaylar buna göre değerlendirilmelidir.

Reşit Galip'in Millî Eğitim Bakanı ol-madan evvel birkaç hadisesi olmuştur. Sofra hadisesi, bir gazonada para hadise-si vs. Bunlar anlatılmıştır muhtelif yerle-de. Ve Hasan Rıza Soyak'ın "Atatürk'ten Anılar" kitabında vardır. Ondan son-ra, daha tafsilatlı olarak Cemal Grande adında tanınan sofracının gizli defterin-de vardır ki bu neşredilmiş. Turhan Gürkan adında biri bunu neşretmiştir. "Atatürk'ün uşağının gizli defteri" diye



Akşam Gazetesi'nin
13 Ağustos 1933
tarifli nüshasından



Onları geçiyoruz. Benim anlatacağım böyle birkaç bariz hadisedir ki durumu aydınlatır ve Atatürk'ün O'na karşı durumunu da aydınlatır.

Bir gün, Üniversitede ıslahat yapılırken, reform yapılırken ve birçok profesör değiştirilirken, Dolmabahçe Sarayı'na geldi Reşit Galip. Sabahı. Atatürk uyanır, uyanmaz kendisine haber verilmesini ya-verlikten istemişti. Ben de Atatürk'ün odasındaydım. Katib-i Umumi idim o vakit. Atatürk daha giyinmemişti. O uyan-dığını öğrenince gelmiş Dolmabahçe'ye. Haber verdiler. Ben çıkmak istedim. Atatürk "Otur" dedi. Oturdum ve dinledim. Reşit Galip değiştirilecek profesörlerin listesi-ni getirmiş. Şu şu şu çıkarılacak diye. Onlar hakkında birçok izahat verdi Ata-türk'e. O gittikten sonra, Atatürk bana sordu: "Dikkat ettin mi ne kadar yavaş konuştu" dedi. Ben de "Evet" dedim. "Niçin?" dedi. "Bilmem" dedim. "Sen duymayasın diye" dedi. "Çünkü bu çıkacakların arasında korudukların vardır itiraz edebilirsin diye yavaş konuştu" dedi. Bu olay böyle kapandı. *

Millî Eğitim Bakanlığı sırasında Reşit Galip birçok yeni mektep, ortaokul gibi lise gibi yeni mektep açmaya kalktı. 20'ye yakını bunların sayısı. Birden açacaktı. 1 sene içinde muhtelif yerlerde. Tabii ola-rak ora mebuslarını da memnun ediyor-du çok. Birgün sofrada Recep Peker ki parti katib-i umumi idi, bu işi açtı. De-di ki: "Sen bu 20 okulu, 20 kadar okulu dolduracak kadar öğretmene sahip değil-sin, dolayısıyla bunu açamazsın. Hem de çok masraflı, hem de hakiki bir tedrisat olmayacak" dedi. Orda uzun münakaşa oldu. Reşit Galip "Vardır adamım" de-di. "Açalım" dedi. Münakaşa oldu. Ata-türk'ün bir âdeti vardır kendisi kat'i su-rette birşeyin yapılmasını veya yapılma-sını istemezse, yani o konuda kesin bir kararı yoksa, işi sorumlusuna bırakır. Na-sıl ki o yatak odasında değiştirilecek pro-fesörler hakkında Reşit Galip'in bu mu-amelesi karşısında birşey yapmadı, işi so-mumlusuna bıraktı; burda da işi sorumlu-

suna bıraktı. Fakat bir damga oldu o Re-şit Galip için.

Bir sabah Atatürk'ün yanına gittiğim vakit bana dedi ki: "Duydun mu Neşet Ömer anlattı bana dedi. -Dr. Neşet Ömer-Tevfik'le -yani eski genel sekreter Tevfik Bıyıkoglu- ile görüşürken o Reşit Galip'den naklen demiş ki 'Ben Maarif, yani Millî Eğitim'i istemiyordum, esasında Dahiliye'yi istiyordum. Orada daha muvaffak olur-dum. Fakat bu çıktı' demiş. 'Peki Da-hiliyeden sonra ne olacaktı?' demiş Tevfik, "Artık anlarsın" demiş Reşit Galip. Şimdi Tevfik bunu Neşet Ömer'e anlatı-yor. Neşet Ömer de Atatürk'e anlatıyor. Atatürk de hiç sevmez bu tarzı; Yani ken-dini Başbakanlığa empoze edecek. Nasıl aşağı yukarı ki Millî Eğitim'e de empoze etmiştir. Yani zorlamıştır. Hasan Rıza'nın ve sofra uşağının yazılarından o çıkar. Bunu empoze etmek istiyormuş. Bu ola-yı ben daha sonra, yani Atatürk öldük-ten sonra, Lütfi Kırdar'dan da duydum. O arkadaşısıdır Reşit Galip'in. Reşit Galip O'na demiş ki: "Ben Dahiliye Vekili ol-mak istiyordum".

Bir hadise daha ki son damla sayılır bir dereceye kadar.

Reşit Galip, Neşet Ömer ve Köprülü Fuat'a diyor ki: (O sırada Reşit Galip Mil-lî Eğitim Bakanı, Neşet Ömer Rektör -İstanbul Üniversitesi rektörü- Fuat Köp-rülü de Edebiyat Fakültesinin Dekanı) "İnkılâp Tarihi profesörlüğünün bana ve-rilmesini istiyor Atatürk." Onlar da "Pe-ki" diyorlar. Gereken muameleyi yapıyor-lar ve bunu kürsünün profesörü yapıyor-lar. Atatürk bunu duyunca "Ne münase-bet bana sormadan bu iş yapılıyor?" di-yor. Tahkik falan, Neşet Ömer diyor ki: "Bize kendisi geldi söyledi. Biz de emri-niz diye, zaten de lâıykı yaptık." Buna Atatürk kızıyor ve fena halde içerliyor. Yani kendi söylemediği bir şeyi O'nun emri gibi nakletmesine kızıyor fena hal-de, onu bana haşlattırıyor. Ama na-sıl? Reşit Galip o sırada hasta oldu. Bir yelkenli ile Fenerbahçe'den bilmem ne ta-rafa giderken, Moda'ya falan bir yere, bir rüzgâr yelkenliyi devirdi. O da denize düş-tü. Çıkardılar. Ondan sonra bir müddet hasta oldu. Zaten ciğerleri zayıftır. Has-ta oldu. Atatürk O'nu ziyaret etti maama-fih. Bu şimdi nekâhat halinde Fenerbah-çe taraflarında bir yazlık ev tutmuş otu-ruyor. Orada telefon yok. Ben Dolma-bahçe'deyim. Atatürk Yalova'da. Bana telefon ediyor. Şu, şu, şu sualleri soracak-sın Reşit Galip'den. Ben oradaki en ya-kın polis karakoluna telefon ediyorum. Oradan not ediyorlar, Reşit Galip'e gidi-yor. Reşit Galip cevap veriyor. Ama Ata-türk'ün sualleri hep iğneleyici nitelikte.

- Ne gibi sualler bunlar?

- İşte, "siz bu işi (İnkılâp Tarihi Pro-fesörlüğünü) yapmaya kaadiri misiniz? Siz bu işin içinde bulunmadınız. Nereden okuyacaksınız. Daha kitabı da yok." Bu kabil sualler. Ama inceden inceye. Ata-

türk'ün kendine mahsus sualleri vardır ki; insanı böyle mat eder ve cevap veremiye-cek hale düşürür. Böyle inceden inceye su-aller. Reşit Galip cevap veriyor. Bizim ka-tip Dolmabahçe'de onları yazıyor. Ben onları Yalova'ya telefonla bildiriyorum. Yalova'dan gene sual geliyor. Bu böyle devam ediyor. Yani sabahı bulduk. Bu da böyle geçti.

Birgün, Reşit Galip hasta, ama kalk-mış; fakat daha dışarı çıkmıyordu. Ken-dilerini görmeye gittim. Kendisi pijama ve robodechambre ileydi. Yanında da Malch vardı. Malch İsviçre'li bir profesördür. İs-tanbul Üniversitesinin reformu için mü-şavir olarak gelmiş ve oraya alınacak ya-bancı profesörlerin çoğunu o seçmişti. Bunların çoğu da Hitler'den kaçan veya kovulan yahudi profesörlerdi. Bu bakımdan Reşit Galib, onunla uzun uzun ko-nuşuyordu. Gittim ben. Az oturup, çekil-mek istedim. Reşit Galip "Hayır olmaz" dedi. "Bekle otur." Oturdum. Şu da var ki ben oraya motörle gitmiştim. Atatürk de gezmeye çıkacaktı. Malûm ya bir ken-di motörü vardı bir de refakat motörü, ar-kadan giderdi, ihtiyaç için. Kısa bir zaman için izin almıştım. "Reşit Galip'e gidece-ğim. Alayım mı motörü" demiştim. "Al" demişti. Şimdi bekleyince, bekle deyince Reşit Galip, Atatürk'ü de orada beklet-miş olacaktım. Ben ısrar ettim falan. Bırakmıyor. O vakit adamımı gönderdim gene polis karakoluna. Oradan Yalova'ya telefon ettirdim. Dedim ki: Reşit Ga-lip beni bırakmıyor. Motörü gönderece-ğim. Biz sonra vapurla, bir vasıta ile ge-liriz, yahut otomobile. Ondan cevap gel-di. "Hayır. Lâzım olduğu kadar beklesin ve akşam yemeğine Reşit Galip'le be-ra-ber gelsin". Reşit Galip ise gene Dolma-bahçe'de yaptığı gibi Malch'la da gayet yavaş, kulaktan kulağa konuşuyor. Zaten Fransızcası da zayıf. O da uzatıyordu işi.

- O zaman niye size "Kal" dedi?

- Ondan sonra, yani Malch gidince ko-nuşuruz diye, ama Malch gitmiyor, git-miyor. Ben de mecbur oldum motör içi-ni Yalova'ya telefon etmeğe. Neyse Malch gitti. Akşam da oldu. Dedim ki: "Haydi gidelim Yalova'ya. Atatürk ikimizi de is-tiyor" bindik motöre gittik oraya. Reşit Galip de neşeliydi. Malch'la konuşmasın-dan mı, yahutta köşke davet edilmesin-den mi bilmem. Çünkü o haşlamadan sonra biraz neşesizdi. Memnuniyetle git-ti. Oraya geldik. Dışarıda biraz konuştuk-tan sonra Atatürk'ün yanına çıktık. Be-raber çıktık. İzahata başladık. Bu profe-sörlük işini vs.'yi. Atatürk "Bu inkılâp ta-rihini siz okutamazsınız" dedi. "Bun-ben okutabilirim, Mareşal okutabilir, şu bu okutabilir. Fakat siz okutamazsınız. Esasen, dedi arkadaşlar sizden çok şika-yetçi. Bir müddet çekilseniz iyi olur." Re-şit Galip orada çekildi.

Hikmet Bayur'ta 13.2.1975 tarihinde yapılan Mülâkât. Mülâkâtı yapan: Arı İnan

* Hikmet Bayur, devrinin birçok büyüğü gibi, ağır işitirdi. T*T.

“...memleketimizde dahi buhar makineleri istimâl ve tatbikatının tamimi ve hasseten donanmanın buhar makineleri ile techizi lüzumunu kat’i bir şekilde bütün ricali devlet nezdinde tahakkuk ettirmiş fakat maden kömürünün memleketimizde mevcut olmaması makine tatbikatı sayesinde hızlı adımlarla terakki eden ve maden kömürüne mâlik olan bütün cihan sanayi ve ihtiraatı muhtelifesinden hiçbirisinin vatanımızda tatbikatına imkân vermemekte bulunmuş idi.

...memleketimizde dahi maden kömürü aranması ve bulunması için her tarafa Padişahın iradeleri ve erkân-ı hükümetin emirleri yağdınlıyordu. Bilhassa tersaneden terhis edilen bahriye askerlerine İngiltere’den gelen kömürlerden numuneler verilerek memleketlerinde bu kömürü bulanlara Padişah tarafından ihsan verileceği vadolunuyordu.”

(H.F. İmer, Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak, 1944, s. 6 vd.)

TARİHE YERLEŞEN HAYÂL:

Uzun Mehmet

Necdet SAKAOĞLU

Kömür diye herkesin ayağa kalktığı bir sırada bu paha biçilmez nesneyi bularak kalkınma ve ekonomik bağımsızlığa kavuşma yolunda bize ilk ışığı yaktığı ileri sürülen Uzun Mehmet, başlıbaşına bir konu olarak okul kitaplarına kadar girmiştir. Onun için her yıl 8 Kasım’da törenler düzenlenir. Adı caddelere, parklara, okullara verilmiştir. Anıtı da vardır. Mütegalibeden Hacı İsmail Ağa’nın adamlarınca öldürülmüş olması ise kendisine duymamız gereken saygıyı arttırmaktadır.

8 Kasım 1829 günü (!) —Bu tarihin saptanabilmiş olması ne kadar düşündürücüdür! — Karadeniz Ereğlisi’nin Kestaneci köyünden kalkıp Köseagzı değirmenine (Bu iki yer arasında yol yoktur!) buğday öğütmeye gitmesi, burada sıra beklerken dere boyunca kömür aramaya çıkması, “kara nesne”yi bulması... Olayının, tam 103 yıllık bir unutuluştan sonra 1932’de, yeri, tarihi, ayrıntıları, kişileri ile ve hiç güçlük çekilmeden tespit edilmesi, bizdeki tarih düzme kolaycılığının en ilginç örneklerindenidir. Bu tespit her hangi bir belge ya da kanıt kullanılmamış, yer, yöre incelemesine dahi gerek duyulmamış, bir tür “ilâhi ilham”dan yararlanılmıştır.

Maya bir kez tutunca gerisini işle-

mek, belleklere yerleştirmek yazarlara, şairlere ve hatiplere düşmüştür:

“...II. Mahmud, bir fermanla Memalik-i Şahane dahilinde yanan siyah nesnenin taharrisini irade eyleyince bir taraftan ilmî heyetler hâlinde kömür araştırılırken diğer taraftan da çok pratik bir fikirle Bahriye’nin her yıl terhis ettiği deniz erlerine gemilerimizin yaktığı maden kömürü nümuneleri verilerek memleketlerinde benzerini aramaları kulaklarına konuyor ve bulanlara mükâfatlandırılacağı da ayrıca vadolunuyordu.”

“...Uzun Mehmet de torbasına maden kömürü sokarak tezkereci olanlardandı. Subaylarının, milletimizin kömür yüzünden yabancılara ödediği para hakkında söylediklerini iyice dinlemişti. Köyüne döndükten sonra usanmak bilmeyen bir gayretle kırlarda, dağlarda dolaşmaya başladı. Taşkömürünü hararetle aradığı günlerden biri idi. Kışlık zahiresini öğütmek için Köseagzı değirmenine gitmişti. Hasat mevsimi olduğundan değirmen kalabalıktı. Nöbeti gelinceye kadar Niren Deresine indi. Derenin bir tarafında sellerin sürüklediği molozlar vardı. Bunlar arasında, aylardan beri yana yakıla aradığı siyah taşlara benzer taşlar

gördü. Bunları ayırdı ve kimseye sezdirmeden değirmenin ocağına attı. Koca Uzun Mehmet, istekle, azimle arkasından koştuğu taşkömürü bulmuştu. Taşlar mükemmel bir surette yanıyordu. Büyük bir sevinçle değirmenden fırladı. Akşama kadar zahmetli bir arayıştan sonra, bunların koptuğu yeri de buldu. Mehmet beraberinde getirdiği kazmanın sapına sarıldı ve havza topraklarında gömülü büyük servetin ilk kâşifi, ilk kömür damarına ilk kazmayı bu suretle vurdu. Bu hâdise 8 Kasım 1829 günü oluyordu...”

Hikâyenin devamı farklılıklar verir: Bazılarına göre:

“...Uzun Mehmet aldığı örnekleri hemen İstanbul’a götürmüştür (veya, kömür nümunelerini bir kış köyünde saklamış, ilkbaharda İstanbul’a gitmiştir). Keşfi, II. Mahmud’a bildirilmiş; (veya, Uzun Mehmet, vaktiyle emrinde askerlik yaptığı bahriye subayını bularak: -Beybaba, emrettin, buldum getirdim, demiş!) Sultan, çıkardığı ferman gereği kömürü bulanı mükâfatlandırması gerektiğinden, Uzun Mehmet’e elli altın vermiş ve altı altın maaş bağlamıştır. Fakat kömür hazinelerinin anahtarını II. Mahmud’a daha pahalıya satmak isteyen Ereğli Mütessellimi Hacı İsmail Ağa’nın kiniyle karşılaşan biçare Uzun Mehmet, İstanbul’da misafir kaldığı Leblebici Hanı’nda mütessellimin adamlarınca kahvesine zehir katılarak öldürülmüştür. (Veya, Tersaneden kendisine katılacak bir heyetle maden kömürünün yerini göstermek üzere Ereğli’ye avdet edeceği sırada, handaki odasında mütessellimin gönderdiği

adamlar tarafından boğulmuştur.) Ateşli söylevcilerden Nurettin Artam ise konunun masalsı yönünü daha bir kıvraklaştırmıştır:

“Uzun Mehmet, uzun boylu bir Karadeniz çocuğuydu. Kıyıda doğup yetiştiği için askere alınınca kendisini donanmaya verdiler. Gemilerin kazanları vardı. Buharla işleyen bu gemilerin ocaklarına atılan kömürlerin duruşu, parlak-

lığı bu uyanık denizlerinin gözünde ve hafızasında yer etmişti. Tezkeresini alıp kendi köyüne dönünce bir gün bir derenin içinde, tıpkı gemilerde kazanları kaynatan taşkömürüne benzer birkaç parçaya rastladı. Herhalde Mehmet biliyordu ki, bu parlak kömürleri devlet yabancı ülkelerden getiriyor ve keseler dolusu altın harcıyordu(!!!) Halbuki o kara elmas, işte onun köyünde ve yurdunda da vardı. Herhalde Mehmet, şu dağlar şu topraklar kazılınca bunlardan birçoğunun çıkacağını bilse gerekirdi. Bilmeseydi, o kara elmaslardan birkaç avuç toplayıp mendiline dolduramaz, bu müdeleyici çıkını sırtına vurup karadan İstanbul yolunu tutmazdı. O da neme lâzım der, evini barkını düşünür, yeniden terki tezkere ederek İstanbul'a dönmezdi. Devlete diyecekti ki, -Şu gemilerin kazanlarını kaynatmak için ne diye yabancılarla avuç avuç para dökersiniz? Bizim topraklarımızda da bundan var! Ondan sonra bohçasını, çıkını çözüp işte bakın örneği, diyecekti. Bunu falanca derenin böğründen derledim. Bundan böyle kendi gemilerimizin bacasından kendi kömürümüzün dumanı çıksın. Fakat Uzun Mehmet bu düşündüklerini yapamadı. Onun ardını kovalayan ihtiras ve menfaatler, bu uzun boylu kömür peygamberini İstanbul hanlarından birisinin loş ve rutubet kokan bir köşesinde boğazlayıverdiler. O gün bugündür kömür dâvasının hem peygamberi, hem de şehidi dir."

Bu satırlarla, daha 19. yüzyılın başında inanılması güç bir "ulusal bilinç" kazanmış olduğu vurgulanmak istenen Uzun Mehmet'e, Behçet Kemal Çağlar, ağıtsı dizelerle seslenmiştir:

"Her ışıpta yanan gözün
mehmedim
Mehmedim mehmedim uzun
mehmedim

Bak yüzlerce insan seni anıyor
Yurtta kömür diye şevkin yanıyor
En büyük kuyuya adın konuyor
Mehmedim mehmedim uzun
mehmedim!..»

S.Sami Barım ise, doğrusu pek de kavrayamadığımız derin mânalarla yüklü ağır üslûplu "makale"sinde Osmanlı düşmanlığını pekiştirmek için Uzun Mehmet öyküsünü elverişli bulmuş gözükmetedir:

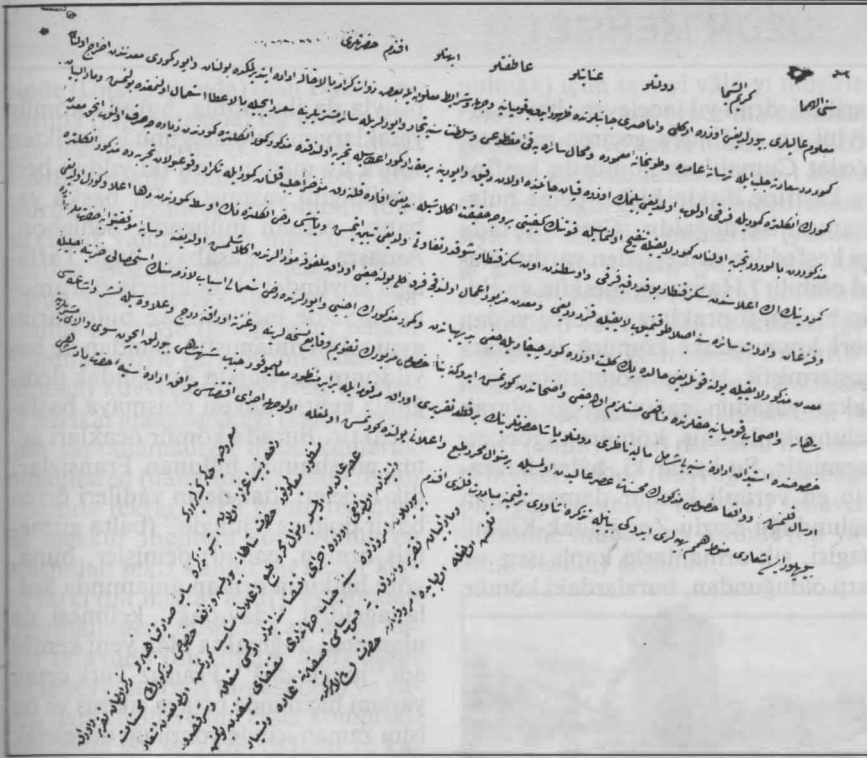
"Uzun Mehmet adlı Türk çocuğunun gözlemlerinden toprağımıza vuran arayıcı ışık: 114 yıl önce kara topraklarımız altında yatan kömür hazinesini açtı. Kendisi Uzun Mehmed, Köseagzı'nın yolunda ayaklarına sıvanan çamur gibi çirkefleşen Osmanlılığın hırsı içinde, kan sızan boynunu Ereğli Mütesselliminin bir yudum zehrine verdi. 1829 sonbaharının bağrında, kanlı bir gül gibi açan ve kızaran yara, Uzun Mehmet'tir. Kestane ci köylü kâşif Mehmet'in yüzünden akan terle, Köseagzı köyü değirmeninin yollarında aranan Uzun Mehmet'in ayaklarından kalkan tozu bir hamur gibi karan ve Uzun Mehmet'i, kömürü arayıp bulmak için tutuşturan antuz-yazın (?) 114 yılın kalın örtüsü arkasında bugüne, geleceğin gelişim rengini veren bir ışık gibi süzülüyor. Türk madenciliğinin mayası, Uzun Mehmet'in topraktan söktüğü kömürle, toprağa döktüğü kanın kaynaştığı tırnak arası hamurda özünü bulan, tabiatı arama ve yenme aşkından alınmıştır. Kömür gözlü ve elmas yürekli Uzun Mehmet, yerin altında gömülü kömür adlı endüstri anasının gücünü ve hızını yerin üstüne çıkarıp boşaltmasaydı, yani bugün Türk endüstrisi kömürsüz kalsaydı, sütsüz bir ananın çocuğu gibi, cılız ve boynu bükük olurduk. Biz Uzun Mehmet adında, ulusal madenciliğin ülküleştığını görüyoruz. Bütün Türk çocukları Uzun Mehmet gibi, kendilerini Türk tabiatını yenmeye vermelidirler. Her Türk çocuğunun alnyazısı, yurt kuruluşunda Uzun Mehmet'in buluşu kadar önemli bir dayangaç olacak buluşlarda gizlidir."

Bunlar hayalî bir kişi için yazılıp dizilmiştir. Tam yarım yüzyıldır döşenen destanlar, makaleler, konferanslar, söylevler... Adına dikilen anıt, adını taşıyan ocak, okul, cadde, ma-

halle... Uzun Mehmet'i hayalden hakikate öylesine transfer etmiştir ki, bugün ona değgin bir kuşkuyla ortaya atmak düpedüz münasebetsizliktir. Bu nedenle Uzun Mehmet'in varlığına ilişkin yargıyı okuyucu oyuna bırakmak için "kara nesne"nin dünyadaki serüvenine kısaca göz atmakta yarar vardır:

Kömür, bulunduğu her yerde eski çağlardan beri biliniyor, fakat pis kokusu ve kiri yüzünden kullanılmıyordu. Kiliseye göre de "kötü ruhların sindiği" sakıncalı bir maddeydi. Bizim Uzun Mehmet masalına benzeyen bir başka kömür masalı ise tâ 12. yüzyılda Belçika'da "Demirci Houillos" adına düzülmüştü. 15. yüzyılda, enerji açığı Avrupa'nın kapısını çalınca kömür aklanmaya başladı. Kilise tehditlerine rağmen Almanya'da ilk ocaklar açıldı. Fakat asıl, 17. yüzyılın sonlarına doğru, topçuluğa dayalı harp sanayisinin, buna bağlı işkollarının, geceli gündüzlü çalıştırdığı fabrikalar, maden kömürüne görülmeyen bir değer kazandırdı. Demir dökümcülüğünde maden kömürünü kullanan Dunley, kimyasal sorunlar yüzünden sonuç alamadı, ama bu başlangıç yüzyıllık denemelerden sonra 1735'te başarıya ulaştı. Çelik çağı açılırken "siyah taş"a ilgi daha da arttı. 18. yüzyılın sonunda ise Avrupa'da odunun pabucu dama atıldı. Buhar makinasının geliştirilmesi ise, büyük yeniliklere gebe 19. yüzyılda maden kömürünün biricik enerji kaynağı olacağını haber vermekteydi. 1690'larda Denis Papin'in icat ettiği buhar pistonu da uzun bir unutulmuşluktan sonra, yine 19. yüzyıl başında Fulton'un projeleriyle yepyeni ufukları gösteriyordu. 1803'te ilk buharlı geminin Seine ırmağındaki sükse turu, uzun sürecek yelkenli-buharlı çekişmesinin başlangıcıydı. Bu mücadele boyunca karada da at-şimendifer yarışı sürecekti.

Neticede, Batı'nın kapitalist ve sömürgeci devletleri, 19. yüzyılı "kömür demir çağı" olarak yaşamak gereğini duydular; buhar kömür demir devlerinin yakıcı, kirli ve sert egemenliğine boyun eğdiler. Bu olgu, toplumları yeni tercihlere çekerken kömürün kaydattığı kazanlar da 1840'da 34.000 beygir gücünden, baş-



1843 tarihli Arz tezkeresi ve mabeyin şerhi: Maden Kömürü ile ilgili yazışmaların ilki galiba budur. (Başbakanlık Arşivi: İrade- Dahiliye No: 3874)

yukarı dikilerek 1900'de 1.800.000 beygir gücüne fırladı. Siyasal dengeler de aynı hararete bağımlı grafikler çizdi. Artık, "kömür kimde ise Süleyman da o!" idi..

Aynı sürecin uzunca bir bölümünü iç dünyasının çalkantıları arasında geçiren Osmanlı Devleti'nin, elbette ki bu gelişmelerle ve gelecekteki sorunlarla pek ilgisi yoktu. 19. yüzyıl başında devletin biricik büyük sanayi kuruluşu Haliç Tersanesi, cayı cayı odun yakıyor; en büyük işletmesi olan Keban Madenleri'nin kalhanele-ri (izabe fırınları) de yine, Anadolu platosunu kuşatan son meşe ve çam korularını tüketiyordu. Haliç Tersanesi'nde çalışan 50 bin işçi, bunların yüzlerce ustası, mimarı, Batı'dan habersizdi. Ancak III. Selim, Fransa'dan mühendisler getirterek tersaneyi ıslah projeleri hazırlatmayı düşünebilirdi. Bu yenilikçi padişahın sütkardeşi Kaptan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın çabaları ise, Osmanlı Donanması'nı Batı tekniği ile tanıştırdı. Kalyoncu denen paralı deniz erlerine askerlik eğitimi verilmeye çalışıldı, bunlar için kışlalar yaptırıldı. Fakat, paralı askerlik geleneğinin aşılması için henüz erkendi ve askere gitmek, terhis olmak diye bir şey yoktu. Topçular (gemi topçuları), kalyoncular, der-

ya azebleri (deniz piyadesi), tüm bunlar, daimî askerlerdi. Büyük savaşlarda ise gemilere çok sayıda yeniçeri ve tımarlı sipahi alınırdı.

Daha sonraları, (—Uzun Mehmet'in terhis edildiği (!) yıllarda—) Amiral Sir Adolphus Slade'in gözlemlerine göre Osmanlı Donanması'nda ne deniz eri ne de deniz subayı mevcuttu. Rasgele devşirilmiş, câhil, tembel, işten anlamaz kalyoncular ve bunlara kumanda eden kara subayları, birkaç yıl önce ocakları yıkılan yeniçerilerden farksız bir serkeşlikle gemileri doldurmuş bulunmaktaydılar. Bu donanmanın büyük bölümü, 27 Ekim 1827'de Navarin'de Müttefiklerce yakıldı. Bir yandan Rusya'ya harb ilân eden Sultan II. Mahmud, bir yandan da yıkılan gemilerinin yerine yenilerini yaptırttı. Selimiye, Mahmudiye gibi dönemin en büyük ve görkemli kalyonlarının da yer aldığı bu donanmada, her şey mükemmel, fakat ef-rat berbattı. Önceden olduğu gibi kalyoncular, güvertelerde miskin miskin oturuyorlar ve çubuk tüttürüyorlardı. Bu nedenle reformcu ve gururlu Sultan Mahmud'un tâ Amerika'dan gemi mühendisleri getirterek yenilediği yelkenli donanması, ona düşlediği zaferleri kazandırmaktan uzak-

tı. Sultan, "buharlı" yeniliğini —ki, o vakit henüz fantazi idi— denemekten de geri kalmadı. 1827'de alınan ve "Sür'at" adı verilen buharlı yata binerek Rodos'a gidip döndü. Bu adım veya deneyiş, bu kadarla kaldı. Çünkü, henüz hiçbir devletin donanmasında buharlılar yer almış değildi. Osmanlı Donanması, 1850'lere kadar, ahşap tekne ve yelken gücü ikilinden kurtulamadı. Büyük tekneler Haliç'de, bir iki boy küçükleri ise İstanbul'a yakın iskelelerde yapıyordu.

Denizcilik gelenekleri ileri ülkeler bile ancak 1840'larda Henri Bell'in çabaları sonucu, buharla işleyen yandan çarklı teknelerle heves duyabildiler. Her nasılsa bu yenilik, kısa zamanda İstanbul'a da sirayet etti. Ama, buhar kazanını ve makinesini Türkiye'de en önce kullanma şerefi, donanmaya değil; bir kamu kuruluşu olan Fevaid-i Osmaniye şirketine 1843'te kısmet oldu. Bu şirket, İngiltere'den satın aldığı gemilerini Boğaziçi, Adalar, Gemlik ve İzmit hatlarında, bol bol odun yakıtılarak işletmeye başladı. On yıl sonra ise, buhar gücünün ağırlığı, sayılı donanmalarda hissedilmeye başladı. Bu gelişmeye, birkaç yıllık bir aradan sonra Osmanlılar da ayak uydurdu. Donanma, buharlı gemilerle takviye edildi. Fakat kömür yakan ve zırhla kaplı asıl harp gemileri modası, 1870'lerde aldı yürüdü. Bizde ise bunun öncülüğü ve övücü, Donanma âşığı Sultan Abdülaziz'e aittir. Onun, 21 zırhlı, 173 yardımcı gemi ve toplam 225 bin tona- jlı muazzam donanması ve yenileştirilen Haliç Tersanesi için, hem çok miktarda maden kömürüne, hem iyi eğitilmiş subay ve asker kadrolarına büyük ihtiyaç doğdu. Bahriye sınıfının eğitime önem verilirken Tü- mamiral Dilâver Paşa da, öteden beri bunun bunun sömürüsüne terk edilmiş bulunan Ereğli Maden Kömürü havzasına fevkalâde yetkilerle gönderildi. Görevi, harıl harıl kömür üretmekti... (Subayların, terhis olan askerlerine kömür örnekleri vermeleri de bu yıllarda olsa gerektir.)

Buraya kadar anlatılanlar şu gerçekleri ortaya koymaktadır:

1820'li yıllarda II. Mahmud'u ve hükümeti kömür kaygısına düşürtecek hiçbir neden yoktur.

Gemiler henüz yelkenlidir. Tersane ve tophane gerekli enerjiyi, Karadeniz yahırlarından taşınan odundan sağlamaktadır.

Gelenekçi çizgide “paralı-devşirme” askerlik devam etmektedir. Terhis olup köye dönmek sözkonusu değildir.

Durum bu olunca, Sultan II. Mahmud’un “Memâlik-i Mahrusa’da kömür taharrisi”ni emreyleyen ve nerede, kimde olduğu bugüne dek açıklanmamış bulunan fermanı da yoktur. Böyle bir ferman olmayınca, Uzun Mehmet’in kömür araması da münasebetsizliktir. Öyleyse, kömür kâşifi bir Uzun Mehmet de yoktur. Nitekim onu icat eden kurgu-bilim ustaları, makalelerine dipnotlar düşüp “-Türkiye’imizde ilk kömürü bulan kâşifin ismi, bulma şekli ve zamanı meçhul kalmıştır. Bu malûmat, Zonguldak Cumhuriyet Halk Partisi merkezinin takdire şayan araştırmaları neticesinde tespit edilmiştir” veya, “Bu tarih, Zonguldak Halkevi tetkikatı ile tespit edilmiştir” veya, “Kömürün bulunuşu tarihini kitap yazarları ile eski Maden Müdürü Hüseyin Fehmi İmer’den kurulu bir komite tespit etmiştir” gibi; aslında hiçbir şey söylemeyen kalabalık cümleler kullanarak dayanaksız bir uydurmayı, okuyanların saflıkları ihtimalinden cesaret alarak yutturmaya çalıştıklarını adeta ilân etmişlerdir. Zihinlerde şek ve şüphe uyanmasın diye de gün, ay, yıl, yer, yön, ayrıntı vermekten çekinmişlerdir. Ancak, 1829’un seçilmesinde bir başka amacın olduğu sezilmektedir: Havza-i Fahmiye Nizamnâmesi’ni değiştiren 1465 sayılı Kanun 1929’da kabul edilmiş ve milli bir kuruluş olan İş Bankası’na, havzada ocak işletme hakkı bu yıl tanınmıştır. Anlaşıyor ki, “devletçi ve milliyetçi” uydurmacılar; kömürü Uzun Mehmet adlı (Mehmetçik çağrışımı yapan) bir gence buldururlarken bu övünç verici olayla devletin havzaya el atışı arasında da tamı tamına yüz yıllık bir zaman aşımı koymayı yeğlemişlerdir. Varsın, 1829’da devletin kömürle işi, ilişkisi olmasın!.. Böylece, uydurmalar, tasarımlar ve var sayımlarla bir meçhul çözümlenmiş, tarihimizin karanlık bir safhası daha aydınlığa kavuşturulmuştur! Havza

tarihini yirmi yıl inceleyen, havza arşivini un eleğinden geçiren merhum Vedat Cumalı’nın kömürün keşfine ve kâşifine ilişkin hiçbir belge bulamaması ise doğaldır. Çünkü ortada ne keşfedilen ne keşfeden vardır. Nasıl olabilir? Havzanın meskûn ve ekip biçilen toprakları yüzlerce yıldan beri koyundaki kömürü insanlara göstermiştir. Herkes kömürü tanımış, fakat yaşadığı çağın gereği olarak odunu kullanmış, kömüre rağbet etmemiştir. Şu kadar ki, hâlen havzanın en verimli kömür damarlarının bulunduğu Kozlu-Zonguldak-Kilimli çizgisi, sık ormanlarla kaplı, ıssız ve sarp olduğundan, buralardaki kömür



Kömür Havzasının ilk işçilerinden Hırvatlar, mendencilik Türkiye’ye öğretmişlerdir. 1890’da çekilen fotoğrafta bir grup Hırvat işçi görülmüştür.

yataklarına ancak 1860’tan sonra ulaşılabilmiştir. Öte yandan, havzanın batı sınırının dışında kalan Ereğli kasabasının kömürle ilgisi ise idarî ve ticarî açıdan sözkonusu olagelmıştır. Dahası, Kestaneci köyü ve Köseağzı denen yerler de kömür damarlarından yoksundur.

Güvenilir kaynaklar ise, maden kömürünün ilkin Amasra’da istihsal edilmeye ve buradaki en eski işletmenin 1835’lerde çalışmaya başladığını açıklığa kavuşturmaktadır: Temmuz 1847’de Amasra’ya gelen Fransız araştırmacı X. Hommaire de Hell (1812-1848), Amasra’nın jeolojik ya-

pısıyla da ilgilenmiş, burada kömür yataklarının bulunduğunu belirttikten sonra bu madenin on iki yıldan beri işletildiğini yazmıştır. Bir başka yabancı, Alman mühendis Schlehon, Amasra ile bu kasabaya bağlı Tarlaağzı köyündeki kömürlerin durumunu 1852’de incelemiş ve bulgularını aynı yıl yayınlamıştır. Bundan üç beş yıl sonra ise, bugün Zonguldak dediğimiz kentin nüvesi oluşmaya başlayacaktır. Burada kömür ocakları açma girişiminde bulunan Fransızlar, dik tepeleri, dar derin vadileri örten bâkir doğaya “jungle” (balta girmemiş orman, cangıl) demişler, buna, yöre halkının orman anlamında kullanageldiği “dav-dağ” kelimesi de ulanınca, doğmakta olan yeni kentin adı “jungle-dağ”, Fransız-Türk ortak yapımı biçiminde ortaya çıkmış ve bu isim zaman içinde yontulup düzelerek “Zonguldak” oluvermiştir. (Güneşdil akımına kapılanlardan Saim Ali Dilemre, bu jungle kelimesinin, boy pos, kaş göz bakımından özbeöz Türkçe olduğunu savunmuştur.)

Maden kömürünün bulunuşu ve işletilmesiyle ilgili en eski belge ise “2 Receb 1259” (28.7.1843) tarihliidir. Sadaret’den Saray’a yazılan bu arz tezkeresi, Ereğli ve Amasra’da çıkarılan kömürün, *Takvim-i Vekayi*’de ilân edilerek alıcı bulabilmesini ön görmektedir:

“Sünn’ül-himemâ kerim’üş-seymâ, Devletlü, inayetlü, atıfetlü übhetlü efendim hazretleri.

Mâlûm-u âlileri buyurulduğu üzere Ereğli ve Amasra caniblerinde zuhûr edüb (ortaya çıkıp) kumpanya veçhiyle (anonim ortaklık olarak) ve şerâit-i mâlûme ile bâzı zevat-ı kirâma bil-ihale (belli koşullarla sayılı kişilere bırakılan) idare ettirilmekte bulunan *vapur kömürü* madeninden ihraç olunan (çıkarılan) kömür Dersaadet’e celb (İstanbul’a getirilerek) Tersane-i Âmire ve Tophane-i Mâ-mure ve mahall-i saireye (öteki yerlere) fi-maktu (belirli fiyatla) Saltanat-ı Seniyye tüccar vapurları ile sâir müşterilerine se’r râyiciyle (piyasa fiyatıyla) bil-itâ (verilerek) istimâl olunmakta (kullanılmakta) bulunmuş ve mâr’ül-beyan (sözü geçen) kömürün İngiltere kömürü ile farkı olub olmadığı bilinmek üzere Kapan câni-

UZUN MEHMET

binde (Unkapanı'nda) olan Dakik vapuruna (un vapuruna) bir miktar kömür itâsiyle (verilerek) tecrübe olundukda mezkûr kömür, İngiltere kömüründen ziyâdece sarf olunub (daha çabuk yanıp) ancak mâden-i mezkûrdan (sözkonusu madenden) bilvürud (getirilerek) tecrübe olunan kömür lâyıkiyle (gereği gibi) tenkîh olunmamasıyla (arındırılmaması yüzünden) kuvvetinin keyfiyeti berveçhi hakikat anlaşılamadığı (kalori değeri tam saptanamadığı) ifade kılınarak muahharen (daha sonra) celb kılınan kömürle tekrar vukû bulan tecrübe-de mezkûr İngiltere kömürünün en alâsından sekiz kantar bu kadar kıyye farkı (bir miktar hafif), evsatından (normalinden) onsekiz kantar şu kadar tefavüdü (bir miktar ağır) olduğu tebeyyün etmiş (anlaşılmış) ve yanışı dahi İngiltere'nin evsat kömüründen daha âlâ ve güzel olduğu ve kazan ve edevât-ı sâiresine (öteki âletlerine) aslâ dokunmayub (zarar vermeyip) lâyıkiyle kızdırdığı ve mâden-i mezbur imâl olundukça (madende üretim yapıldıkça) fark-ı küllî (büyük fark) bulunacağı evrak-ı melfûfe müddealarından (ekli belgelerdeki açıklamalardan) anlaşılmış olduğuna ve sâye-yi muvaffakiyet-vâye-i Hazret-i Mülûkâne'de (Padişahın sâyesinde) mâden-i mezkûr lâyıkiyle yoluna konulduğu hâlde (bu madenin işletilmesine düzen verilirse) pek külliyet üzere (çok miktarda) kömür çıkarılacağı bedihiyatdan (apaçık) ve kömür-ü mezkûrun ecnebi vapurlarında dahi istimâli esbab-ı lâzimesinin istihsâli (koşullarının yerine getirilmesi) Hazine-i Celile-i Şâhâne (Devlet hazinesi) ve eshâb-ı kumpanya (şirket ortakları) haklarında menâfiyi müstelzim olacağı vazihatdan (yararlar sağlayacağı gerçek ve kesin) görülmüş idüğüne binâen husus-u mezbûrun (bu konunun) Takvim-i Vekâyi nüshalarına ve gazete evrakına derç ve ilâvesiyle neşr ü işâesi (yayınlanıp duyurulması) hususunda istizân-ı irade-i Seniye-yi şâmil (Sultanlık izni çıkarılmasını içeren) Mâliye Nâzırı Devletlü Paşa Hazretlerinin bir kıt'a takriri (yazısı) evrak-ı merkûme (sözû edilen belgeler) ile beraber manzûru mâ'li-mevfûr-u Cenâb-ı Şehinşâhî buyurulmak (Padişahın görüşüne su-

nulmak) için sevi-yi vâlâ-yı müşîrlere irsâl kılınmış (yüce makamınıza gönderilmiş) ve vakîâ husus-u mezkûrun (bu işin) muhassehat-ı asr-ı âliden (bu ileri çağın güzelliklerinden) olmasıyla ber-minvâl-i muharrer (yazıldığı gibi) tâb ü ilânı (yayınlanıp ilan edilmesi) yolunda (uygun) görülmüş olmağla o veçhile icrâ-yı iktizâsı (gereğinin yerine getirilmesi) muvafık-ı irade-i Seniye-yi Hazret-i Padişâhî (Padişahça onaylarsa) buyurulur ise iş'arı (bildirilmesi) manût-u himem-i behiyeleri idüğü (buyruğunuza bağlı olduğu) beyanıyla tezkere-i senaverî terkimine mübaderet kılındı (bu yazımız yazıldı) efendim."



Uzun Mehmet Âbidesi/ Zonguldak

Sadriyâzâm'ın bu yazısına Mâbeyin-i Hümayun'dan (Saray Başkâtipliği'nden) konan şerhte; konunun Padişaha sunulduğu ve aynen benimsemiş nedeniyle gereğinin yapılması için tezkere ile eklerinin geri gönderildiği bildirilmektedir.

Böylece, İstanbul'da iki kez denen ve "âlâ" cinsten olduğunda kuşku kalmayan —o zamanki adı ile— vapur kömürünün, Ereğli-Amasra ocaklarında daha fazla üretilebilmesi için *Takvim-i Vekayi* ile özel gazetelerde ilânlara yer verilmesi konusunda Sultan Abdülmecid'in izni çıkmıştır. Görülüyor ki henüz Donanma

için kömür sözkonusu değildir. Havzadan çıkarılan kömürün bir bölümü Tersane ve Tophane'de kullanılmakta, üst tarafı yeni yeni görülmeye başlayan buharlı ticaret gemilerinde tüketilmektedir. İstanbul'a un taşıyan buharlı vapur ise odun yakmaktadır. 1843'te yeterince rağbet görmeyen ve satış azlığı yüzünden şirket ortaklarını sıkıntıya sürüklediği anlaşılan maden kömürü için, daha 1829'da Padişahın, devletin, donanmanın telâşa düşmüş olması mümkün değildir; ama, Hicrî 1264 (Milâdî 1848)'de gerçek bir telâş başlayacaktır. Bu yıl havzaya gönderilen Kapıcıbaşı Ahmed Nazif Ağa, ilk "Maden Müdürü" sıfatı ile havzanın sınırlarını tespit ettirecek, Hazine adına ilk işletmeyi kuracaktır. İki yıl kadar bölgede kalan "Ereğli Kömür Madeni sabık Müdürü Nazif Ağa'nın hesap işlemlerine ve Amasra Memuru Hasan Efendi'nin madenden dolayı borçlarına" ilişkin çıkarılan emirler, 1850'lerde devletin konuya ciddiyetle eğildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- H.F. İmer, Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1944.
 Kâzım Saymal, Ortaokul Sosyal Bilgiler I. İstanbul 1983 (s.117)
 Sadreddin Enver, Zonguldak Kömür Havzamız. (Etibank yayını)
 A.Karağuz-A.Naim Çıladır, "Zonguldak Kömür Havzamız", Doğu Mecmuası, sayı 25, 26, 27 (Zonguldak 1945).
 B.Sıdal, Uzun Mehmed Kömür Bayramı, Doğu Mecmuası, sayı 23, 24, Zonguldak 1944 (s.41 vd.)
 Nurettin Artam, Behçet Kemal Çağlar, Uzun Mehmed, Doğu Mecmuası, sayı 35, 36, Zonguldak 1945, (s.52 vd.)
 S.Sami Barım, Uzun Mehmed Kömür ve Demir, Doğu Mecmuası sayı 2, Zonguldak 1942 (s.21)
 X.Hommaire de Hell, Voyage en Turquie et en Perse, Executé par ordre du gouvernement Français pendant les années 1846-1847 et 1848, Paris 1853 (s.50 vd.)
 Schlehon, Versuch einer geognostischen Beschreibung der Gegend zwischen Amasry und Tyr-la-asy an der Nord Küste von Klein-Asien, Zeitschrift d. Deutschen-Geol. Gesellschaft, IV. 1852 (s.96 vd.)
 Saim Ali Dilemre, "Zonguldak Adı Hakkında", Doğu Mecmuası, sayı 7,8, Zonguldak 1943, (s.26)
 Başbakanlık Arşivi, İrade-Dâhiliye No: 3874
 Başbakanlık Arşivi, Meclis-i Vâlâ No: 6785
 E.K.İ. Karbonifer Arşivi, (Numarasız), "Cennetmekân Abdülmecid Han'ın Hicrî 1264 tarihli vakfiyesinin bir sureti."

Edebiyatımızın, XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak, Batı'dan gelen yeni biçimler içinde yeni ufuklara yöneldiği, pek bilinen bir gerçektir. Bu yönelişte çevirilerin büyük etkisi oldu. Batı edebiyatından ilk çeviri diye de, genellikle Yusuf Kâmil Paşa'nın Fénélon'dan yaptığı "*Terceme-i Telemak*" kabul edilir. Oysa, bu çevirinin çıktığı 1862 yılından üç yıl önce, yani 1859'da, yine İstanbul'da yayınlanmış bir çeviri daha görürüz: Adı, "*Muhaverat-ı hikemiye*"dir kitabın. "Fransa hükemay-ı benamin-dan Volter ve Fénélon ve Fontenel telifatından" diye bir kayıt da vardır adında. Çevireni de, "ez hülefay-ı Oda-ı Tercüme-i Babiâli", yani, Babiâli Tercüme Odası halifelerinden, *Münif Efendi*'dir.

Kimdir bu Münif Efendi?

Ne vardır "*Muhaverat-ı hikemiye*"nin içinde ve değeri nedir?

BİR OSMANLI AYDINLANMACISI: MÜNİF PAŞA

Bu Münif Efendi, hemen söyleyelim, *Münif Paşa*'dır; ünlü Antepli Münif Paşa.

Yenilik tarihimizde büyük bir yeri vardır onun.

Yandaki sayfada, onun, bir ansiklopediden, Meydan Larousse'dan alınmış yaşam öyküsünü okuyacaksınız. Ne var ki, o bilgiler, kuru bilgiler olmaktan ileri gitmezler. Onların bir anlam kazanabilmeleri için, belirtilmesi gereken önemli noktalar vardır.

Münif Paşa, bizde Avrupalı anlamda "hukuk"tan, "hukuk felsefesi"nden ilk sözeden kişidir. O zamanki Hukuk Mektebi'nde bu konularda dersler vermiş ve verdiklerini de yayınlamış. Sultan Abdülaziz zamanında olduğu gibi Abdülhamid döneminde de, milli eğitimle ilgili reformlarda ve yeni öğretim kurumlarının kurulmasında Münif Paşa'nın büyük rolünü görüyoruz. Nitekim, Abdülhamid'in "Dar-ül Fünun"u kurmak için ilk girişiminde Münif Paşa öna-yak olur; hâttâ, açış söylevini de, -o sıralarda İstanbul'da bulunan Cemaleddin Efganî'nin yanı sıra- o söyler.

Batı'dan Yapılan İlk Edebî Çeviri

SERVER TANILLI

İlginç bir öyküsü vardır o girişimin ve ayrı bir yazı konusudur.

Ama, Münif Paşa deyince, akla "*Mecmua-ı Fünun*" gelir. Paşa, 1863 yılında, "Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye"yi kurar. Amacı ülkeyi aydınlatmaktır. "*Mecmua-ı Fünun*", işte o derneğin yayın organıdır.

Bizde ilk bilim derneğidir bu.

"*Mecmua-ı Fünun*" da ilk bilim dergimizdir.

"*Mecmua-ı Fünun*", Tanpınar'ın yerinde bir deyişle, tam bir "okul" dur aslında. Ve bizde, bir bakıma Diderot'nun Ansiklopedisi'nin XVIII. yüzyılda oynadığı rolü oynamıştır. Yalnızca çeşitli bilgiler değil, onların toplamı ve özü olan çağdaş ve pozitif görüşlerin yanı sıra, bilim ve felsefe dili, onun aracılığıyla tartışma alanına girer. Dergi, daha ilk sayısından başlayarak, tarih, astronomi, coğrafya, jeoloji ve iktisat, kısaca modern bilimin hemen tüm konularında yayına başlayacaktır. Kimi tefrika, kimi bağımsız makaleler halindedir bunların. Edhem Paşa, Cemil Paşa, Reşid Paşazade Halil Bey, Kadri Efendi (Paşa), Ohannes Efendi gibi, öğrenimlerini Avrupa'da yapmış, ya da İstanbul'da Fransızca öğrenmiş, mevki sahibi gençleri bir araya getiren dergi, o yılların -belki de- en yararlı girişimiydi.

Münif Paşa'nın büyük yol açıcı ro-

lü bu dergi ile biter. Paşa, "*Mecmua-ı Fünun*"u 1882'de yeniden çıkarmaya girişirse de, ilk sayısına koyduğu "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu" fıkrası, o sıralar artık bütünüyle Yıldız'a çekilmiş olan Abdülhamid'i kuşku-landıracağı için, dergi kapatılır ve basılmış nüshaları da toplatılır.

Fıkırayı merak ediyorsunuz değil mi?

O da şu: Bir yolcu, gece karanlıkta yolunu şaşırır. Uzakta bir yıldız böceği görür. Bunu fenerli bir kişi sanıp arkasından giderken, bir bataklığa saplanır. Adam kızıp, "Allah müstahakını versin, beni niçin böyle fena yerlere getirdin?" dediğinde, böcek, "sana benim ardımdan gel diyen oldu mu?" diye yanıt verir.

Anlamalı bir fıkra gerçekten.

Fıkranın altına:

Her ne gelirse sana senden gelir
Sen onu zannetme ki benden gelir
gibi kurtarıcı bir beyit konduğu halde, "*Mecmua-ı Fünun*" kurtarılamaz.*

İşte bu Münif Paşa'nın bir başka onuru da, Batı edebiyatından dilimize ilk çeviriyi yapmış olmasıdır.

İLK EDEBİ ÇEVİRİ: "MUHAVERAT-I HİKEMİYE"

Paşa'nın "*Muhaverat-ı hikemiye*"

İLK EDEBİ ÇEVİRİ

adını verdiği çeviri, diyaloglardan oluşuyor: Bunlardan sekizi Voltaire'e, biri Fontenelle'e, ikisi de Fénélon'a ait. Böylece, bu iki diyalog ile, Fénélon, "Terceme-i Telemak"dan üç yıl önce Türk okuyucularına tanıtılmış oluyor.

Paşa, çevirisinin "Mukaddeme"sinde, yani "giriş"inde, "diyalog"u tanımlar; ve hangi amaçla hareket ettiğini açıklar. Şöyle der:

"Edebiyat-ı garbiye aksamından, diyalog, yani muhavere tabir olunur bir usul vardır ki, iki veyahut daha ziyade eşhas beyninde mükâleme suretinde tahrir kılınır. Bu tarik, kudemay-ı Yunan'ın dahi mesluk-ü kudem-i kalemi olup, hattâ Eflâtun'un bu vadide hayli âsârı mevcut ve meşhurdur. Ve hükemay-ı müteahhirin hikmet ve ulûm-ü saireye dair bazı müellefatlarını tarz-ı mezkûr üzere yazmışlardır.

Bu usulün iki büyük faydası olup, birisi beyan olunan madde hakkında varid olan itirazatı dahi defeylediğinden vuzuh-u tam ile istifade-i meram olunması, ve diğeri, mevzu-u bahis her ne kadar mesail-i amikandan olsa yine mucib-i kelâl olmayıp, şevk-u rağbetle, mütalea kılınmasıdır.

İmdi, "Muhaverat-ı hikemiyye", erbab-ı mütaleaya eğlence olduktan başka, tahsil-i ilm ü marifete dahi medar olduğu cihetle, hem mugaddi ve hem de leziz olan bir meyve-i hoşgüvara müşabihdir. İşbu usul-ü mehasin-şümül bizce meçhul olduğundan, bu babda ebnav-ı vatana bir ilm-i icmalî vermek üzere, Avrupa hükemasından Volter ve Fénélon ve Fontenel'in bazı muhaverat-ı hikemiyyelerini türkçeye nakil ve tercüme eyledim."

Tahmin edersiniz ki, asıl metinde virgül, nokta, hattâ paragraf paragraf ayırmak bile yok. Bizde, "noktalama"yı ilk kez -o da az buçuk olmak üzere- Şinaşı, sonra daha tam olarak da Direktör Âli Bey kullanmıştır. Burada ise, işaret olarak, yalnız parantez kullanılıyor: Bir "mukaddeme" başlığı, bir de ilk satırdaki "diyalog" kelimesi parantez içine alınmış. Öyle de olsa, dil önemli. Münif Paşa'nın dili, cümle yapısı, biçemi, çevirinin çıktığı yıllardaki en ileri dildir. İleriki sayfalarda daha da yalınlaşacaktır

o dil ve Paşa, alışkanlıklardan doğan bazı aksayıslara karşın, öteki eserlerinde de sürdürecektir bu dili.

Fénélon'dan alınmış iki diyalogdan biri ve çeviride ilk olarak geleni, Yunan filozoflarından "Dimokrit" ile "Hiraklit" arasında geçiyor. Çeviri, şu satırlarla sunuyor bu diyalogu: "Hükemay-ı Yunan'dan Dimokrit, halk-ı âlemin etvar ve harekâtını mugayir-i akl ü hikmet görerek daima gülmeye melûf olduğundan ve Hiraklit halkın şu haline nazar-ı teessüf ve rikkatle bakarak bilâkis daima bükâ eylediğinden, bunların işbu meşreb-i mütehaliflerine dair beyinlerinde vukubulan muhaveredir".

İkinci diyalog ise, "Fransa'da meşhur Burbon familyasının reisi Şarl Dük dö Burbon" ile "Fransa zabitanından Kemal-i şecaat ve hüsn-ü siyretle muttasıf ve namdar" olan "Bayard" arasında geçiyor. Birincisi, Fransız kralı François'ya kızarak Cermen imparatoru Şarlken'e sığınmış ve imparator ordusuyla Fransa'nın üstüne yürümüştür. Dük, Fransızlar yenilince, savaş alanında yaralı düşen Bayard'a rastlar. Ona iyilik etmek ister; o da bir vatan haininin minneti altında kalamayacağı için şiddetle reddeder bu öneriyi.

Fontenelle'den yalnız bir diyalog alınmış: Yunanlılardan "Arostrat" ile "Dimitriyos" arasında geçiyor. Çevirinin geri kalanı hep Voltaire'e ait. Voltaire'den alınan diyaloglar sırasıyla şunlar:

"Kişmirli bir bostancı ile Hind filozofu". Kişmir halkı ülkelerini kalındıramıyorlar; zengin değiller çünkü. Filozofla bostancı arasındaki diyalog şöyle başlıyor:

"Filozof- Siz zenginlik deyü neye dersiniz?

Bostancı- Çok para sahibi olmaya deriz.

F- Yanlışınız var, Amerikay-i Cenubî ahalisi bir zaman o kadar para sahibi idiler ki sizin hiç bir vakit o kadar şeye malik olmak ihtimaliniz yoktur. Lâkin, sınaatleri olmadığından, akçe ile tedarik olunabilecek şeylerden hiç birisine malik olmayıp haki katen fakrû zarurette idiler.

B- Anladım, servet arazi-i münbite sahib olmaktan ibarettir demek istersiniz.



MEHMED TAHİR MÜNİF PAŞA'NIN YAŞAMÖYKÜSÜ

Türk bilgini ve devlet adamı Münif Paşa 1828'de Antep'te doğdu. İlk öğrenimini Antep Nuruosmani medresesinde yaptı. Kavalalı İbrahim Paşa'nın çocuklarına Farsça öğretmek için babasıyla birlikte Mısır'a gitti. Kahire, Kasrıâli ve Şam Emeviye medreselerinde yüksek öğrenimini yaptı; Farsça ve Arapça öğrendi. Şam Eyalet Meclisi kalemine memur oldu (1851). Sonra İstanbul'da Babîâli Tercüme Odası'na tayin edildi (1852); Fransızca öğrendi. Berlin sefiri olan Kemal Paşa ile elçilik ikinci kâtibi göreviyle Berlin'e gitti (1855); burada üniversiteye devam etti. Kemal Paşa ile, Karadağ sınırının tespiti için, Hersek'e gönderildi (1858). İstanbul'a dönünce Tercüme Odası'na, sonra Ticaret Mahkemesi İkinci Reisliği'ne tayin edildi (1858). Ayrı zamanda, *Ceride-i Havadis* gazetesinde yazılar yazdı (1861). *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin rekabeti üzerine, gündelik *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'i çıkardı. Başmütercim tayin olununca, Cemiyet-i İlmiye-i Osmani'yi kurdu ve *Mecmua-i Fünun* adlı, ilmi bir dergi yayımladı (1863-1865). Zaptiye Müsteşarı (1867), Temyiz Başkanı (1868), Maarif Meclisi Başkanı (1869), Tahran Elçisi (1872), Ticaret Nâzırı (1877), Maarif Nâzırı ve vezir (1878-1880), Sıhhiye Başkanı (1881), tekrar Maarif Nâzırı (1884-1892) oldu. Abdülhamid II tarafından, Tahran elçiliğiyle uzaklaştırıldı (1896). Kızının ölümü üzerine, izin alarak İstanbul'a döndü. 1910'da İstanbul'da öldü. Basılmış eserleri: *Destan-ı Âl-i Osman* (Osmanogulları Destanı); *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (Hukuk Felsefesi Özeti); *Medhal-i İlmi Hukuk* (Hukuk Bilgisine Giriş); *İlmi Servet* (Ekonomi); *Hikmet-i Hukuk* (Hukuk Felsefesi).

Meydan Larousse, Cilt 9, s.145-146

F- Hayır, öyle de değildir. Çünkü, Ukren Tatarları (yani Ukrayna), dünyanın en ziyade münbit ve mahsuldar olan mevakiinden birisinde mütemekkin oldukları halde, kemal-i zaruret ve ihtiyaç üzere taayyüş ederler idi. Bir memleketin serveti, her türlü san'at ve meharet gibi, tabiat ve san'ate manuttur. Yani mücerred arazi sahibi olarak çalışmadan ibarettir."

Dildeki doğallık ve yalnlığa dikkat ediyorsunuz değil mi?

Bundan sonraki diyaloglar şunlar: "Madam Dömnitnun ile Matmazel Dölanklo". Madam, yoksul bir kızken, XIV. Louis'nin sarayına girer ve gözdesi olur kralın; kendi çocukluk, yani yoksulluk arkadaşı olan matmazeli saraya çağırıp onunla konuşuyor. Üçüncü diyalog, ilk çağdaki Lucretius ile Yunan filozofu Posidonios arasında geçer, Şöyle başlıyor konuşma:

"P- Sizin bazı eş'arınız pek âlâdır; fakat Epikür'ün hikmet-i tabiiyece efkârını hiç beğenmem.

L- Nasıl, zerrat kendiliklerinden teşekkül edip bu âlemin andan vücade geldiğini teslim etmez misiniz?

P- Bizim gibi ilm-i hesabla meşgul olanlar, ancak kavaid-i müselleme ile vazihan sabit olan şeyleri teslim edebiliriz.

L- Benim kavaid-i esasiyem şudur: Hiç bir şey ademden hasıl olmaz ve hiç bir şey ademe ric'at eylemez ve bir cisme ancak diğer bir cisim lems eder."

Dördüncü diyalog, "Bir filozof ile bir maliye nazırı arasında" dır; beşincisi, "Amerikalı bir vahşi ile bir müderrisin muhaveresi" dir; altıncı diyalog "Akrotal ve Arist isimli iki şahıs arasında" geçer; yedincisi, "Bir kız ile ehibbasından bir kadının muhaveresi", sekizinci ve son diyalog da, "Bir horoz ile bir tavuğun muhaveresi" dir. Bir parçasını alalım:

"Horoz- Azizem, niçin böyle mükedderrisiniz, neniz var?

Tavuk- Azizim, bana "neniz yok" diye sual etseniz daha münasip olur. Geçen gün bir kâfire hizmetkâr kız, beni kucağına aldı, ve mak'adıma bir uzun toplu iğne sokup rahmini çekti, kopardı ve kedisine yedirdi.

H- Ah azizem, ben sizden daha ziyade mutazarrır oldum, bana bunun

iki katı bir ameliyat-ı fecia ettiler (yani horozu hadım etmişler). Geçen gün bizim kümesin yanında iki İtalyalı papas konuşuyorlardı: Papanın huzurunda daha güzel bir sada ile türkü çağırmak için, meğer bu biçarelere dahi bize eyledikleri muameleyi eylemişler. Şu hal-i pürmelâlimde, bu biraz bana mucib-i tesliyet oldu. Bu papaslar, "âdemler ebney-i cinslerini evvel hıtan ile başlayıp nihayet hadım etmekte karar kıldılar" diyorlardı. Ve su-i talilerinden ve nev-i beşerin zulmü gadrinden çok şikâyet ediyorlardı.

T- Öyle ise bizi de güzel sadamız olmak için aizz-i âzâmızdan mahrum eylediler.

H- Hayır, anın için değildir. Bize semen gelsün ve etimiz daha lâtif olsun içindir."

Çevirinin bir ilginç yanı da, çizgili çerçeve içine dizilmiş olan asıl metinde açıklanması gereken noktalar gelince, bunların sağ ve soldaki açıklıklara yazılması; yani, bizim bugün sayfa altlarında gösterdiğimiz dip notlarını, o yanlarda gösteriyor. Örneğin, metinde geçen "mareşal" kelimesini parantez içinde bir numara ile şöyle açıklıyor: "Müşirlik rütbesine mukabil bir paye olup adedleri mahduttur. Evveleri Fransa'da yirmi mareşal olup biraz vakittenberu on ikiye tenzil kılınmıştır" (s. 47). Metinde geçen "koloni" kelimesi de şöyle açıklanıyor: "Koloni, fransızca olup, bizde ana mukabil kelime bulunmadığından, hali üzere ikba olundu. Mânâsı, yine vatanlarına mensub oldukları halde, ziraat ve ticaret maksadile mahall-i ahara gidüp orada tavattun eden ahalidir. Meselâ, milel-i ecnebiyeden Dersaadet (yani İstanbul) ve İzmir'de ve mehal-i sairede bulunan Avrupalı'lar gibi" (s. 52).

"MUHAVERAT-I HİKEMİYE" NİN ÖNEMİ

"Muhaverat-ı hikemiye"nin "Terceme-i Telemak" dan üç yıl önce yayınlanmış olması nedeniyle, dilimize Batı edebiyatından yapılmış ilk çeviri olduğu bir gerçek. Böylece, bu alanda ilk çevirici olmak onuru Yusuf Kâmil Paşa'ya değil, Münif Pa-

şa'ya ait olmak gerekir. Kaldı ki, "Terceme-i Telemak", teknik anlamıyla bir çeviri de değildi.

"Muhaverat-ı hikemiye"nin kültürümüze katkısına gelince.. Tanpınar'ın pek güzel belirttiği gibi, Türkiyeli okuyucular, ilk kez bu çeviri iledir ki, insanın yaradılışı, şöhret anlayışı, bireysel tutku, yurt sevgisi, toplum ah-lâkı, genç kız ve kadınların eğitimi gibi önemli sorunlarla, bizde o zamana değin egemen olan görüş biçiminden farklı bir biçimde karşılaşır. Özellikle, genç okurların düşüncesinde, bu küçük kitabın bir ihtilâl yapmamış olması olanaksızdır. Aslında, çeviren de böyle bir etki yapmasını istiyordu onların. "Muhaverat-ı hikemiye", yenilik tarihimizde adı unutulmuş bir kahramana benzer. Abdülhak Hamid'in, hatta Namık Kemal'in piyeslerinde, bu düşünceler, aşağı yukarı aynı çerçeveler içindeyenden ortaya konacaktır; aşağı yukarı, bütün bir kuşak, bu düşüncelerle kimildanacaktır.

Münif Paşa, gerçekten bir "yol açıcı"dır.

Sonraki kuşaklar, ona çok şey borçludurlar. Başka hizmetleri bir yana, bizde ilk bilim derneğini kuran, bizde ilk bilim dergisini çıkaran, bize Batı edebiyatından ilk çeviriyi yapan insana, kültür tarihimizin bu unutulmaz, unutulmaması gereken çehresine, çok daha başka türlü bakmalıyız.

Bu yazımızı, dileyelim ki bir çağrı olsun bu göreve.

* Bu konuda bak. C.Kudret, *Eski Dergiler Arasında. Tarih ve Toplum*, sayı 9, Eylül 1984. T*T

KAYNAKÇA

- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973.
Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*. Mustafa Nihat Özön, *Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1941.
Resimli Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi, Altın Kitaplar Yayınevi, s. 224, İstanbul, 1962.
Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. bs., İstanbul, 1982.
Türk Ansiklopedisi, Cilt 25, s. 32.
Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. bs., İstanbul 1979.
Yurt Ansiklopedisi, cilt 4. s. 3079, İstanbul, 1982.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN...

Cesur Bir Hapishane Mektubu



Dergimizin bir süredir yayımladığı Menü'ler, okuyucularımızın çok ilgisini çekti. Bundan cesaret alarak yeni bir köşe açmağa karar verdik.

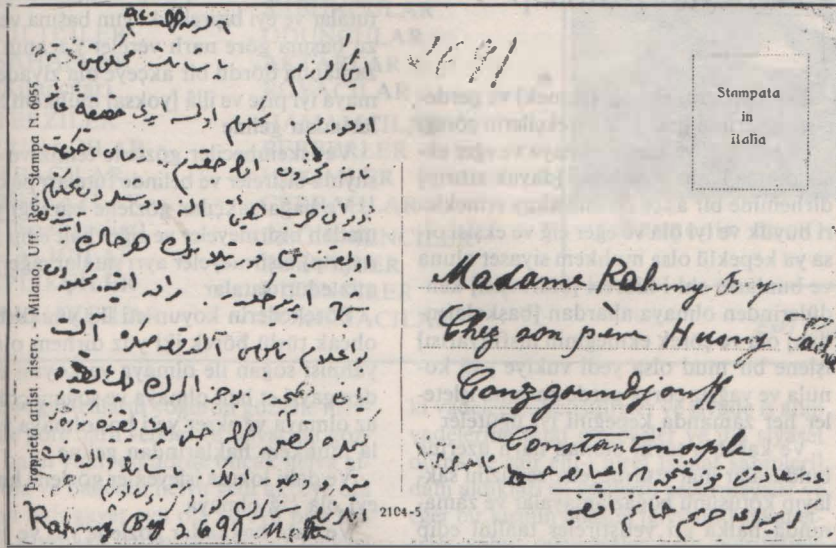
Gerçekten, yalnız para, pul, madalya, menü değil, akla gelebilecek hemen hemen herşeyin koleksiyonu yapılmaktadır: fermanlar, hüccet belgeleri, makbuzlar, biletler, kartpostal- lar vb. Bunların bazıları, özellikle sosyal tarih için çok önemli ipuçları sağlayabilir.

Burada ilk olarak, 64 yıl önce Malta'dan İstanbul'a gönderilmiş bir kartpostalın arka yüzünü sunuyoruz. Sür- gündeki İttihatçıların ünlü İzmir Valisi (1914-1918) Rahmi Bey, karısına şunları yazmış:

Madame Rahmy Bey
Chez son pere Husny Pacha
Couzoundjouk Constantinople
Dersaadet Kuzguncuk'ta Âyandan
Hüsnü Paşa Hazretleri Kerimesi
Hürrem Hanımefendiye
6 Teşrinievvel 920

İki gözüm. Paşanın mahkûmiyeti- ni gazeteden okudum. Mahkeme ol- masa idi hakikaten aile namına mah- zun olacaktım. Zaman [geçince], hü- kûmet ve divan-ı harp heyeti eline dü- şenlerden mahkûm olmaksızın kurtu- lan[ların] herhalde aptestinden şüphe edilecektir. Merak etme, mahkemeden bu ilâm-ı namus alındıktan sonra alt- yarı hiçtir. Bu cezaların pek yakında kimlere tatbik olunacağını pek yakın- da göreceğiz. Metin ve cesur olunuz. Paşanın validesinin ellerinden sizlerin gözlerinizden operim.

Rahmi Bey 2691 Malta



Sağ üst köşedeki silik damgada: *From Prison* (Hapishaneden) ve *Censored* (Görölmüştür) yazıları okunuyor.

Selânikli Evranos oğullarından gelen Rahmi Bey (Arslan: 1874-1947) Mason ve İttihat-Terakki ileri gelenlerindendi. 1908-1913 yıllarında Selânik mebusluğu, sonra da İzmir valiliği yaptı. Hürriyetin İlanından kısa bir süre sonra, Selânik'te Hareket Ordusu'nun Mahmut Şevket Paşa'dan önceki komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kızı Hürrem Hanımla evlendi. (Hüseyin Hüsnü Paşa, dergimizin ilk altı sayısında, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'ndaki Dil Türkçülüğü ile ilgili yazı- larını tefrika ettiğimiz Hasan Enver Celâlettin ve Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşaların bacanağıydı.) Rahmi Bey, aynı zamanda, İttihat ve Terakki Fırkası kâtip-i umumisi Mithat Şükrü Bleda'nın da kayınbiraderiydi.

Rahmi Bey, valiliği sırasında İthalât ve İhracat Anonim Şirketi'nin örgütlenmesine karışmış, Levazım Dairesi Reisi (to- pal) İsmail Hakkı Paşa ile de yakın olmuştur. Bu nedenle, fırkanın İzmir kâtip-i mesulü Celâl (Bayar) onunla mücadele etmiştir. Mütareke döneminin başlarında, Çerkes Ethem, adamlarını beslemek için Rahmi Bey'in oğlunu kaçırmış ve elli bin lira kurtulmalık (fide) almıştır. Bak. (Haz.) Hayri Orhun ve başkaları, *50 Ünlü Vali* (Ankara; İçişleri Bakanlığı, Mer- kez Valileri Bürosu Yay., 1969), s. 341-352.

Kayınpederi Hüseyin Hüsnü Paşa, Mütarekede İttihat ve Terakki yerine kurulan Teceddüt Fırkası'nın (11 Kasım 1918-5 Mayıs 1919) reisiydi. Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, bu parti Heyet-i Vukelâ kararıyla kapatılmış (Bak. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, cilt 1, c. 58) ve Hüseyin Hüsnü Paşa Divan-ı Harb'te yargılanarak mahkûm edilmiş- tir.

Rahmi Bey de, Malta sürgününden döndükten birkaç yıl sonra, 1926 İzmir Suikast Girişimi'ne karıştığı gerekçesiyle, Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

ESNAF SUÇ VE CEZALARI

Esnaf, Arapça “sınıflar” demektir. Türkçede öteden beri zanaatkâr (el sanatlarıyla uğraşan) veya perakende satıcı anlamına kullanılmaktadır. “Esnaf”ın asıl Arapça karşılığı *harîf*’tir (bizim “kaba adam” yerine söylediğimiz: herif). Osmanlı tarihinde (ve bugünkü yaşamda) “esnaf” *hurfet*’i (becerisi) olan kimselerdir: *erbab-ı huref*.

Serbest esnaf, eskiden loncalar içinde örgütlenmişti (bu söz, İtalyanca loca *loggia*’dan geliyor). Kamusal esnaf (*ehl-i huref-i hassa*) ise, doğrudan doğruya saraya bağlı zanaatçılardı. Ama özel girişim esnafının bile, askerî bir niteliği de vardı. Sefer sırasında, orducu olmak, yani askerlerin her türlü gereksinimlerini karşılamak üzere, belli işkollarından birçok esnaf orduya eşlik etmek zorundaydı.

Ayrı ayrı işkollarını temsil eden loncalar aynı zamanda dinsel tarikatlarla da ilgiliydi. Her birinin manevî bir koruyucusu vardı: Hz. Âdem çiftçilerin, Hz. İsa hekimlerin, Hz. Muhammed tüccarların pîr’iydi.

Loncalarda, yalnızca bağımsız işyerleri olan ustalar toplanırdı. Usta olmak için, bir işe önce çırak girilir, sonra kalfa olunur, sonra da özel bir törenle peştemal kuşanıp ustalığa yükselinirdi.

Her loncanın altı üyeli bir yönetim kurulu vardı. Bu “ihtiyar heyeti,” birer *Şeyh*, *Kethüda*, *Yiğitbaşı*, *İşçibaşı* ve iki de *ehl-i hibre* (bilirkişi)’den oluşurdu. Lonca yöneticileri o işkolunda özdenetim yapar ve disiplin işlerine bakarlardı.

Osmanlılarda Esnaf örgütleri konusunda, dergimizin geçen sayısında tanıttığımız, Raphaella Lewis’in Osmanlı Türkiyesi’nde Gündelik Hayat (İstanbul: Doğan Kardeş Yay., 1973) adlı kitabının 148-55. sayfalarına bakılabilir.

Fasıl Der Beyan-ı İhtisap

Etmekçilerin etmeği [ekmek] ve gerdecilerin gerdesi [pide] ve çörekçilerin çöreği gözlenüp çiği ve karası olmaya ve eğer eksek olursa kadı ta’zir edüp [dayak attırıp] dirhemine bir akçe cerime alına etmekleri büyük ve iyi ola ve eğer çiğ ve ekşisi olsa ya kepekli olsa muhkem siyaset oluna ve bunların ehl-i hibresi [bilirkişisi] kendülerinden olmaya ahardan [başkalarından] ola ve çörek ekmeğinin nısıfı [yarısı] işlene bir mud olsa yedi vukiye yağ kounula ve yağsız çörek gerde narhına işleter her zamanda kepeğini iyi üğüteler

Ve kasab’a tayin olunan narh üzerine bulduralar inat ettirmeyeler semizini saklayıp kötüsünü boğazlamayalar ve zamanında halka eti yetiştiriler taallül edip [savsaklayıp] et bulmayan kasabın muhkem hakkından gelüp haps edeler ta et bulmaya razı olunca ve her kişinin muradı olduğu yerden kese özür ve bahane etmeye ve her kimesneye nazar bir ola [herkese eşit baksın, eşit davransın] ve narhtan eksik verse muhkem hakkından gelüp ta’zir olunup her dirhemine bir akçe cerime alına

Ve dahi aşçıların bişirdiği et çiğ olmaya ve aşı tuzsuz olmaya ve çanak kâseleri pâk olan ve kazganları [kazanları, tencereleri] kalaysız olmaya ve belindeki futası [önlüğü] pâk ola ve hizmetkârları kâfir olmaya bu zikrolunanlara muhalif olursa muhkem hakkından geline

Ve dana büryanı evvel suya ıslayup bişirirler imiş men’ edeler evvel yahni edüp sonra büryan etmekten men’ edeler suyunu ıslatmayalar ve etin cem-i aksamını [bütün parçalarını] bişireler ve dahi ko-

yun büryanı kuzu büryanı eti narhının nısıfı ola

Ve başçıların bişirdiği baş gözlene pâk tutalar ve eyi bişireler koyun başına ve kuzu başına göre narh vereler paçanın her zamanda dördü bir akçeye ola ziyade olmaya iyi pişe ve illâ [yoksa] muhkem haklarından geline

Ve işkembeciler gözlene temiz ve pâk suyula bişireler ve belinde futaları pâk ola

Ve bağarsakçılar gözlene barsağı yarmadan bişirmeyeler ve ciğer halt edip [karıştırıp] bişirmeyeler ayrı satarlar ciğeri temiz edüp satarlar

Börekçilerin koyun eti iki yüz dirhem olıcak türlü börek iki yüz dirhem ola ve yahnisi soğan ile olmaya ve koyun etinden gayri et halt olmaya ve soğanı çok eti az olmaya ve ekser yeri boş olmaya ve illâ muhkem haklarından geline

Ve dahi lokma işleyenler gözlene hamir eyi ola çiğ olmaya

Ve dahi bakkallar gözlene yaş ve kuru fevveke [meyve-sebze?] ve sair mekulât üzüm ve incir ve bunların emsali onun onbir üstüne narh olunduktan [yüzde on bir hakkı tanıdıktan] sonra çürüdü deyu tekrar narh talep etmeyeler ve müşteri elinde eksik nesne satanın hakkından geline ve her zaman terazuları bir yanı uzun ve ağır olmaya iki canibi müsavi [iki yanı eşit] ola ve dahi vukiyeleri yoklana birbirinden tefâvüt [değişik] olmaya ve her nesenin fenasını eyüsüne halt etmeyeler ve illâ ta’zir edüp men’ edeler

Ve küfe ile gelen kavun ve karpuz ve üzüm ve enar ve turunc gözlene ve bazar yerinden gayri yerde satmayalar ve satanları ayıralar

Ve mahalle arasında arpa ve buğday satanların haklarından gelinüp ağaç başına bir akçe cerime alına sabıka esvakta nidadan [önce sokaklarda bağlandıktan] sonra

KANUNNAME'DE ANILAN ELLİ TÜR ESNAF

FIRINCILAR

KASAPLAR

AHÇILAR

(Kebapçılar,

İşkembeciler,

Kokoreççiler,

Ciğerciler,

Börekçiler,

Lokmacılar)

BAKKALLAR

MANAVLAR

PAZARCILAR

TAHILCILAR

YOĞURTÇULAR

HELVACILAR

ŞERBETÇİLER

TELLALLER

ESİRCİLER

CİLTÇİLER

SAHAFLAR

(Kitapçılar)

TERZİLER

ÇUHACILAR

ABACILAR

BEZZAZLAR

(Tuhafiyeciler)

HALICILAR

İPLİKÇİLER

BAŞLIKÇILAR

KAVAFLAR

ESKİCİLER

(Ayakkabı Tamircileri)

DERİCİLER

SARAÇLAR

KEÇECİLER

HALLAÇLAR

DEMİRCİLER

BAKIRCILAR

KALAYCILAR

NALBANTLAR

BIÇAKÇILAR

KUYUMCULAR

İNŞAATÇILAR

ÇANAKÇILAR

ÇÖMLEKÇİLER

YEMCİLER

MUMCULAR

SABUNCULAR

ODUNCULAR

AKTARLAR

BOYACILAR

HAMAMCILAR

BERBERLER

HEKİMLER

CERRAHLAR

DEĞİRMENCİLER

DERVİŞLER

DİLENCİLER

DOKUMACILAR



Souvenir de Mendiants.

Eski İstanbul'da dilenciler

Ve yoğurtçuların yoğurdu gözlene mevsimine göre narh vereler ve helvacılar gözlene balın vukiyesi dörde olıcak helva al- tıya ola ve bademli helva yedi akçeye ola amma balı gayet eyü ola ve eyü pişe ba- demi yanmaya üzüm ve pekmez helvası vukiyesi dört akçeden tecavüz etmeye ve üzüm pekmezi helvasının vukiyesi üçer akçeye ola ve akidenin narhı üzüm nar- hına tâbidir üzümün nice alurlar ise onun onbir üzerine narh vereler amma pişmiş ola gövermiş [yeşillenmiş] olmaya

Ve şerbetçiler dahi gözlene kara üzü- mün vukiyesi bir akçeye olıcak şerbeti gül- lâbi ola ve leziz ola ekşi ve sulu olmya karı ve buzu eyi ola

Ve dahi terziler yoklana sof kaftan bir parmak nigendesı ola otuz akçeye dikilür ve zennane terlik onbeşe dikilür ve çuka kaftan kırk akçeye dikilür ve mağribi sof kaftan nigendeli ola yirmi akçeye ve zen- nane kadife kenar ola oturup yakalı otuz akçeye dikilür bâkisi bunlara kıyas olına oğlancıklar kaftanı ve civanî kaftanı ve anların emsali aşağı kaftan emeklerine gö- re kıyas olına işlemeyenlerin muhtesip haklarından gele ve ta'kip tembih edeler

ki vadelerine yetiştürel ve ziyade iş alup vadelerine hilâf etmeyeler ve illâ siyaset oluna ve sair ehl-i hıref [sanat sahipleri] dahi aldıkları işi vaitlerin geçürmeyeler ve eğer bir kişinin libasını [giysisini] sakat et- seler yahut ödemeseler kadı marifetiyle hakkından geline

Ve çukacıların çukası gözlene ve baza- rı terzülerin diktikleri kaftan gözlene çu- ka kaftan ve bugası kaftan bir boy ve iki etek ola zencefleri enli olmaya yakası ni- ce ise zencefleri dahi öyle ola ve dahi düğ- mesiz satmayalar beli ve yeni âdetce ola sonra kaftan etmek kabil ola nida ve tem- bih dinlemeyen terzinin muhkem ta'zir edüp ağaç başına bir akçe cerime alına ve kendüsü dikmeyüp alup satana işleme- ler ise ta'zir edüp iki ağaca bir akçe ceri- me alına ve çukayı ıslatup satarlar ve as- tar ki şehirde işlenüp sekiz arşun ola bu- gasiki hariçten gelen yedibuçuk arşın ola

Ve abacılar gözlene abaları sık ve eyi ola ve dahi aldıklarından onun onbir üze- rine satarlar ve halıyı dahi bu usul üzere- ne satarlar.

Ve iplikçiler dahi gözlene iplikleri eyü ola ve bezzazlar (tuhafiyeciler) dahi göz-

lene şeritleri ve düğmeleri kalp olmaya ye- di kenar düğme bir akçeye ve dokuz ke- nar bir buçuğa ve onbir kenar iki akçeye ola

Ve dellâllar dahi gözlene kim hizmet ye- rinde emanet ve istikamet üzere olalar kendülerinden bir matah arttırmayalar ve yalan karıştırmayalar ve hiç kimesneye meyletmeyeler (eğilim gösterip kayırma- sınlar) sattıkları esbapta yüz akçeye bir akçe alalar ve at canbazları dahi bu us- lûp üzerine edeler inat ederlerse haklarınd- an geline

Ve dahi halayıkçılar sattıkları cariye- nin yüzüne aklık ve kızılık ve bilcümle tez- yin eder nesne sürmeyeler ve satılan kul ve cariyeye ne libasla satılırsa soyup alma- yalar

Ve takyeci ve arakiyeciler gözlene dik- tikleri yeni kumaştan ola ve dikişi eyi ola astarı ziyade dikişli olmaya onun onbir- den tecavüz etmeyeler

Ve kavaflar dahi gözlene kırmızı çiz- menin âlâsı otuz akçeye ve evsatı (orta iyi- likteki) yirmi sekiz ednası (sıradanı) yir- mi akçeye ola ve şirvani başmak âlâsı yir- miye evsatı on sekize ednası ondörde ola

Ve dahi mücellitler ve sahaflar gözlene mücellitlerin işi eyü ola sahaflar kitabı onun onbirden ziyadeye satmaya

Ve eskicilerin işleri gözlene eyi ola ve yamaları eyi gönden ve eyi sahtiyandan ola karın olmaya dikişi eyi ola

Ve dahi gön tacirleri gözlene öküz ve tosun derisinin gönü elli altı ve evsat otuz iki ve edna otuz akçeye ola ve ham deri olursa edbağlardan kimesneye satmaya-lar debağat edenler işleyenlere satarlar yabana alup gidenlere vermeyeler meğer ki şehir olmaya işlemez ise muhkem hakkından geline ve dahi keçi derisi kırmızı ola âlâsı yirmi ikiye evsatı on sekize ednası on ola ve kasapların koyun derisi âlâsı yirmi ikiye evsatı yirmiyi ve ednası on sekize ve inek derisinin âlâsı on üçe ve evsatı ona ve ednası dokuza verile

Ve sağricılar (eyer yapımcıları) gözlene gayet eyi ola ham komiyalar kemali ile olduralar ve saraçlar dahi al sahtiyan ede akınca iri çiçek ola yüz akçe vereler ve şol eğer ki kavledip ziyade emek çekilse kavline göre ola amma başlığı şakakları ola ve iki kat ola âlâsı yetmiş evsatı altmışa ednası elliye ola ve dahi bulgari şakaklı oyanın âlâsı kırk beş evsatı kırka ednası otuz beş ola ve yuların gayet eyüsü iki kat ola zencürlü ola âlâsı yediye evsatı altıya ednası beşe ola

Keçeciler gözlene bir keçe beş akçeye bir vukiye yün bir akçeye ola ve siyah at çulunun uzununu on iki karış ola ve eni sekiz karış ola ve yakalı ola gayet eyüsü yirmi altı akçeye ola ve şol çul ki uzununu on karış ola eni yedi karış ola yirmi akçeye ola ve siyah at torbası gayet eyüsü beş akçeye ola evsatı dört ednası üçe ola

Ve hallaçlar gözlene yüz elli dirhem panbuğu bir akçeye atalar ve demirciler gözlene işleri kalp olmaya ve kazgancılar dahi gözlene kazganın kulpunu demirden etmeyeler bakırdan edeler kalay ve demir ve bunların emsali nesnelerden onun onbirden narh vereler ve ekseri dahi onun onbir üzerine ola

Ve nalbantlar dahi gözlene yüz eyü nalı yetmiş akçeye alıcak ikisi beşe nallana ve bazı nal var imiş ki altmışa alınur imiş anın emsali dört akçeye nallana ve himar (eşek) üç buçuk akçeye nallana ve davar ve ata mih değirüp acıtsalar nalbant üzerine ola taallul ederlerse haklarından geline

Ve dahi bıçakçılar gözlene Dımışkı (Şam işi) deyu Frengî (Avrupa işi) işlemiyeler ve satmayalar âlâ kılıç kını altmışa evsatı elliye ednası kırka ola ziyade olmaya

Ve kuyumcular gözlene emin kimesneler olan işi sadesine dirheme bir akçe ala dökme işi ve kılıç kabzaları ve anın emsali var ise iki dirhemine bir akçe alalar ve altun yüz işinin dirhemine yüz akçe ala

Ve neccarlar (inşaatçılar) dahi gözlene uzun günde taamiyle on akçeye işleyeler gün doğarken gelüp gün batıdan gitmeyeler

Ve çanakçılar ve çömlekçiler dahi gözlene iyi işler çiğ olmaya ve tahıl pazarı yoklana buğday ve arpa ve sair hububat ne ki satulursa kesimli olmaya satanlar gözlene ki alefleri ve arpaları iri olup samanlı olmaya ve eksik tutmayalar eksik kile tutanları yoklayup haklarından gelüp ağaç başına bir akçe cerimleri alına ve kileri damgalı ola

Ve mumcular dahi gözlene mumları gayet iyi edeler çökelü ve kırık olmayup pak ve safı yağdan ola ve sabun dahi iyi pişmiş ola kalp olmaya

Ve oduncular dahi gözlene katır yükünün uzununu üçer karış ve deve yükünün altı karış ve eşek yükünün iki buçuk karış ola eksik olmaya

Ve attarlar (aktar) dahi gözlene her ne metâ' ki satarlar onun onbirden ziyadeye satmayalar ve bir baş şekere üç kattan ziyade kâğıt sarmaya ve kim şekeri eyü tam satmaya muhkem hakkından geline

Ve bezzazlar dahi gözlene kim ibrişimi eyüsüne halt etmeyeler ve arşunları eksük olmaya eğer eksik arşun tutarlarsa haklarından gelinip ağaç başına bir akçe cerime alına

Ve boyacılar dahi gözlene her ne renk ederlerse eyü edeler kalp etmeyeler ve bezi taş üzerinde döğüp zarar etmeyeler ve boyalı bezi yol üzerine asmayalar ve yol üzerine taş koyup bez döğmüyeler

Ve hamamcılar dahi hamamları pak ve temiz tutalar ve suyu mutedil ve suyu ısı ola ve tellâkları cüst ve çelâk ola ve usturaları keskin ola ve baş traş etmede kâmil kimesne zahmet çekmeye ve nâzır olan futaları pak ve temiz ola kâfire verdüğü

peştemalları Müslümanlara vermeye kâfir peştemalının ayru alâmeti ola inat ederse muhkem hakkından geline

Ve dahi berberler gözlene kâfir başı traş ettiği ile Müslümanın başın traş etmeye ve kâfir yüzünü sildiği bez ile Müslüman yüzün silmeye ve ustura eyi ola

Ve tabipler dahi gözlene bimarhane (hastahane) tabiplerine göstereler imtihan edeler kabul etmediklerin men'edeler ve cerrahlar sanayiinde (işinde) kâmil olmandan kimesneye el urmıyalar

Ve değirmenciler dahi gözlene değirmende tavuk besleyüp Müslümanın ununa ve buğdayına zarar vermeye vakit bilmek için ancak bir horoz besleyeler ve unu eyi öğüteler hile ve illet etmeyeler ve kimesnenin buğdayını tebdil etmeyeler (değiştirmesinler) ve âdetten artuk hak almayalar alurlarsa haklarından geleler

Ve âlemdar ve sair ehl-i derviş düşembe (Pazartesi) ve pencişembe günün devran etmeyeler ve cevamide (camilerde) sâil taifesi (dilenciler) durup cer'etmeyeler (sadaka toplamasınlar) ve şehir içinde cüzam taifesin yürütmeyeler

Ve bilcümle ehl-i hırfet almasında ve satılmasında muhtesip nâzır ola eksiği satanları tutup dirhemine eyice bakıla ve her kimesnenin hasılını (ürünü) görüp sermayesin ve zahmetin görüp onun onbir buçuk üzerine narh vereler ve gayet emeklü ve zahmetlü olursa onun onikiden tecavüz etmeye ve kile ve arşun tutanlar damgasız etmeyeler kâh kâh kilelerin ve arşınların ve vukiyelerin yoklhyalar ki tamamiyle alup eksik ile satmayalar

Ve dokumacılar taifesi bezi ve gayri dokudukları nesneyi eyi dokuyalar kalp et-



Yanlış ağırlık ve ölçü kullananın cezalandırılması.

meyeler ikisini tebdil ve gayr etmeyeler ve illâ muhkem haklarından geline sümmel kelâm

Manisa Mahkemesinde amel olunan Kanunname-i Sultaniden ihraç olunmuştur Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları (1299-1730)* (Ankara, 1965), s. 145-48. Dresden Kütüphanesindeki bir yazmadan çevrilen bu metnin, aynı kitapta "mealên" bir çevirisi de verilmiştir (s. 58-62).

KLÂSİK OSMANLI DÜZENİNDE "OTEL" İŞLETENLERİN SORUMLULUĞU

Kervansaraycılar

"Kervansaray işletenler emin ve güvenilir kişilerden olur. Kervansaray halkına her sabah gerekli müsaadeyi vermeden önce, yolculardan sorarak kimsenin mallarında ve elbiselerinde hırsızlık ve kayıp olmadığı belirlendikten ve araştırıldıktan sonra, kervansaray kapıları açılır. Yolcuların çıkmasına izin verilir. Eğer kervansaraycı bu işlemleri yaptıktan ve izin verildikten sonra, kervansaray halkından birisinin bazı şeyim gitti veya çalındı diye itiraz etmesi geçerli değildir. Kervansaray halkından birisinin kaybolduğunu söylediği için araştırma yapılır. Kusurlu görülürse, kervansaraycıya zorla ödetilir. Eğer kervansaraydan çalınan şey dışarıdan kervansaray delinmek suretiyle alınmış ise, suçlu ve zanlı olanlar tutulup hırsız buldurulur. Çalınan şey şer'i kanunlara göre ödetilir. Eğer kervansaray içinde olanlardan bazısının dışarıda olan hırsızla işbirliği yaptığı şüpheli ise, oda oda şer'i

usulle araştırılıp hırsız buldurulur. Bu şekilde de bulunmazsa ve kervansaray mahalle içinde ise, o mahallede oturanlar da araştırılıp hırsız bulunur." (s. 75)

KASAPLARIN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Kasapların Ahvali

"Bir kimse bir şehirde kasap yazılı olsa, madem ki bunu kabul etti, kış ve yaz yeteri kadar koyun bulundurması kanun gereğidir. Elbette şehirliye güçlük çıkarmaması gereklidir. Ancak İstanbul, Edirne ve Bursa'dan başka şehirlerde kasaplık yapmakta olanlardan kendi isteği ile çekilenlerin kasaplık kalmaları zorlanamaz. Üç şehirden kasap yazılması için hüküm verilmesi uygun değildir." (s. 34)

"Kasaplar erkek ve dişi koyun ve keçi etini birbirine karıştırıp satmayalar. Dört mevsimde ki: 1. Mart-Nisan-Mayıs, 2. Haziran-Temmuz-Ağustos, 3. Eylül-Ekim-Kasım, 4. Aralık-Ocak-Şubat ayları için ayrı narh verilir. Bu narh üzerine her an et bulundurup keyfi fiyat istemeyeler. Semizini saklayıp, arıgını kesmeyeler. İhmal ederek et bulundurmayan kasaplar ağır ceza ile cezalandırılır. Bunlar et bulunduruncaya kadar hapsedilir. Her şahsın isteğine göre et verip, küçük ve büyüklere eşit davranmalıdırlar. Eğer verilen narhtan fazla satarlarsa, kadı hükmü ile cezalandırılarak her dirhemine bir akçe alınır." (s. 88)

(Hazırlayan) Abdullah Uysal
Zanaatkârlar Kanunu - Kanunname-i Ehl-i Hiref (Ankara: Kültür ve Turizm Bak.Yay., 1982), 1000 Temel Eser Dizisi: 85.

ESNAFLARIN CEZALANDIRILMALARINA 1180/1766-67 YILINDAN ÖRNEKLER

İstanbul Kadı Sicili 25

Bütün kasaplara paylaştırmadan, kendi hesabına koyun alıp satan celepeler

Kasabbaşı Ali Ağa, Kasaplar Kethüdası Mehmet ve kasab ustalarından dört Müslüman usta ve çeyrekçi ustalarından dört Müslüman Mahkeme-i Şer'de Yenicami çeyrekçilerinden Mustafa bin Salih'ten şikâyetle bulundular. Dersaadet'e gelen koyunları her sürüsünden evvelâ ihtiyar ustalar ve kasabbaşılar marifetiyle çeşni tutulup her tarafın hisseleri verilegelub, bu Mustafa nizamımızı bozmak ve kendi celb-i menfaati için üç gün önce 200 res' (başkoyun) Rumeli tarafından gelip ve tevzie ithal olunacak koyunları, başlı başına müstakilen sahibinden iştira ve çeyrekçilere tevzi eylediğin bugün ikrar etmiş iken, işbu Mahkeme-i Şer'de inkâr eylediğinden maada cümle ustalara ve ferman-ı alîşana bir vechile itaati yoktur deyu suihalini ihbar ve tedib ve inkiyad için mezbur Mustafa izzetlü Yeniçeri Ağası marifetiyle Seddülbahir kal'asına vaz' olunmak bâbında ferman-ı alîlери sudurunu istida eyledikleri iltimaslarile huzur-u alîlerine ilâm olundu bâki emr ü ferman veliülemrindir.

23 Muharrem 1180/2 Temmuz 1766 (s. 86)

Eksik gramajlı ekmek çıkaran fırıncılar

Arzuhal iden Sultan Selim kurbinde (yakınlarında) etmekçi Hüseyin, derkenar olunduğu üzere 14 gündenberu Seddülbahir kal'asında tedib olunub ve hasta ve alil olmağla, fimabad noksan işlememek üzere Etmekçiler Kethüdası Mehmet Emin ve Molla Ahmet ve Hasan Usta vs. nizam ustaları kefil olmalarile kefaletleri tescil olunub, mezburun afv ve ıtlakını (salıverilmesini) istida eyledikleri ber-ferman-ı alîşan huzur-u alîlerine ilâm olundu.

7 Ramazan 1180/6 Şubat 1767 (s. 126)

Arzuhal iden Altımermer etmekçisi Hasan derkenar olunduğu üzere 73 gündenberu Boğazkesen kal'asında tedib olunduğu ve fimabad noksan işlememek üzere taahhüdünü nizam ustaları ve Kethüda badel-ihbar (bildirdikten sonra) bundan böyle noksan işlememek üzere nefisine Nişancı ustası Hasan ve Sarıger ustası Abdullah ve Bıçakçılar ustası ustayandan herbiri kefil olmalarıyla kefaletleri tescil olunmağın Hasan'ın afv ve ıtlakını istida eyledikleri ilâm olundu.

17 Ramazan 1180/16 Şubat 1767 (s. 133)

60'ıncı Ceınaatın yoldaşlarından (yeniçeri) Bekir, Kadırga limanında etmekçi olup daha evvel iki defa 7 ve 15 dirhem noksanıyla ahz ve haps olundukta, eksiksiz yapacağı taahhüdü ve esnafın kefaletiyle sebil-i tahliye olunmuş iken, şimdi 20 dirhem noksanı ile ahz olundu... Boğazkesen kal'asına kalebend olunması için arz olundu.

3 Muharrem 1180/12 Haziran 1766 (s. 66)

(Yukarıdaki metinler yer yer mealên verilmiştir)



[Kıyafetnâme.
İmzasız, tarihsiz
1650 dolaylarında.
İtalyanca
açıklamalı.
14 x 8.4 cm.]

LONCA YÖNETİCİLERİNİN İZNİ OLMADAN KOYUN ALIP SATAN CELEPLER

Ma'rûz

Hâlen Kasapbaşı Ali Ağa ve Kasaplar Kethüdâsı Mehmed kulları Yeni Cami' i şerîf havlusu çârikçileri celeplerinden el-hâc Hasan ibn Mustafâ'yı meclis-i şer'-i hatîre ihzâr ve muvâcehesinde: "Mezbûr el-hâc Hasan kendi hâlinde olmayup nizâm-ı kadîme mugaayir hareketde olmağla ötedenberü kasapbaşılar ve kethüdâ ve ihtiyâr ustalar ma'rîfetleriyle gelen koyunların her sürüsünden câşnî tutulup kimesneye hazer ve himâyet olunmayarak bâ-fermân-ı âlî tevzî oluna gelmiş iken mezbûr el-hâc Hasan' bir gün mukaddem Rumeli cânibinden getirdiği üç yüz re's koyunları çârikçilere tevzî edüp bu makuule mugaayir-i nizâm ve hilâf-ı fermân-ı âlî hareketi müstetbi' olup mezbûr el-hâc Hasan te'dib olunmadıkça sâ'ire sirâyet ve nizâmımızın ihlâlâine bâdî olur" deyü teşekkî etdiklerinde mezbûr el-hâc Hasan dahi vech-i meşrûh üzere mugaayir-i nizâm ve hilâf-ı fermân-ı âlî hareketini ikrâr ve itirâf etmeğîn sâ'ire müceb-i ibret için mezbûr el-hâc Hasan Boğazkesen kal'asında izzetlü Yeniçeri Ağası ma'rîfetiyle te'dib olunmak bâbinde fermân hazret-i men lehül-emründür.

Fi 21 Muharrem sene 80 (s. 83)

Sunuş

Şimdiki Kasapbaşı Ali Ağa ve Kasaplar Kethüdâsı Mehmet Kulları, Yeniciami avlusu çeyrekçi celeplerin-

den Mustafa oğlu Hacı Hasan'ı yüce şeriat meclisine getirip ve yüzüne karşı: "Adı geçen Hacı Hasan, kendi halinde olmayıp geleneksel kurallara aykırı hareket ettiğinden, öteden beri kasapbaşılar, kethüdalar ve yaşlı ustalar aracılığıyla gelen koyunların her sürüsünden çeşni tutulup kimseden çekinilmeden ve kimseyi korumadan yüce padişah buyruğuna göre dağıtılmakta iken, adı geçen Hacı Hasan, bir gün önce, Rumeli dolaylarından getirdiği üç yüz baş koyunu çeyrekçilere dağıtmıştır. Buna benzer düzene aykırı padişah fermanına uymayan hareketleri sürekli yapmakta, adı geçen Hasan uslandırılmadıkça, bu başkalarına da geçerek düzenimizin bozulmasına neden olur" diye şikâyetle bulunduklarında, adı geçen Hacı Hasan da, açıklandığı üzere kurallara aykırı ve padişah fermanına uymayan hareketini ikrar ve itiraf ettiğinden, başkalarına ibret olması için adı geçen Hacı Hasan'ın Boğazkesen Kalesi'nde değerli Yeniçeri Ağası aracılığıyla uslandırılması konusunda ferman, buyruk sahibi hazretlerindir.

29 Haziran 1766

oğlu seyyit Mehmet Beşe, aydınlık şeriat meclisinde, dilekçede adları anılan, adı geçen iskele kayıkçıları kethüdâsı Ali Ağa vekili İbrahim Beşe ve ihtiyarlarından Halil Beşe, Musa Beşe, Veliyüddin Beşe, Mehmet Beşe, Ömer Beşe, Halil Odabaşı, İbrahim Beşe, Sancı İbrahim ve başkalarından iki kayıkçı ile yüzüze olarak:

"Ben adı geçen iskelede eski kayıkçıyım, bir süre öteki işime başlayarak kayıkçılığı bıraktım. Şimdi eski mesleğim olan kayıkçılığa dönmek istediğimde vekil ve adı geçen hazır bulunanlar: "Sen gerçekte gemici esnafındansın ve şu anda bu sanatta gedigin de vardır" diyerek engelliyip kayıkçılık yaptırarak zarar vermek istediklerinden adı geçen, mecliste kişilerin, yazılı olarak bildirildiği üzere, kutsal şeriata uymayan, göreneklere aykırı hareketle el koymalarının yasaklanıp kaldırılmasını istiyorum" dedi.

Adı geçen hazır bulunanlar sorguya çekilince, adı geçen dâvâcının sanatları erbâbından olduğunu ve iskelede nöbeti ve yeri olduğunu, ancak seyyid Mehmet'in dilini tutamayıp birtakım yakışık almayan sözcükler ağzına alarak çoklarını incitmek alışkanlığında olduğunu bildirip şikâyet ettiler. Kayıkçılık mesleğine karışmayıp öteki mesleğiyle yetinmesini istediler. Adı geçen seyyit Mehmet, bundan böyle kimseye kutsal şeriata aykırı bir biçimde zarar veremeyeceğine, kimseyi incitmeyeceğine söz verdi ve sözüne aykırı hareket ederse uslandırma cezasına çarptırılma razı oldu. Hazır bulunanlar da adı geçen seyyid Mehmet'in bu iskelede kayıkçılık yapmasını razı oldular. Böylece aralarının düzeldiği İstanbul Mahkemesi'nden yüce katlarına bildirildi.

14 Şubat 1809

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

1766

MESLEKÎ OLMAYAN SUÇ NEDENİYLE ESNAFLIKTAN ÇIKARILMA İSTEMİ

Ma'rûz

Mahmiyye-i İstanbul'da sağırcı esnâfından el-hâc Ali meclis-i şer'-i hatîrde yine esnâf-ı mezbûreden Memiş bin Mustafâ mahzarında:

“Mezbûr Memiş, bir gün mukaddem kendi dükkânımda bana bıçak çeküp ve yumruk ile başıma darb ve anama ve avratıma cimâ' laf-ızyla şetm ü ırzımı hetk etdi” deyü eylediği da'-vâsını yine esnâf-ı mezbûreden Ahmet bin Mehmed ve Mehmed bin Mustafâ nâm kimesneler şehâdetleriyle ba'de'l-islâb esnâf-ı mezkûrenin Kethüdâları Abdulkerim ve Yiğışbaşları Mehmed ve ustalarından Molla Ahmet ve Abdî ve Süleyman ve İbrahim ve es-seyyid Ahmed ve el-hâc Ali ve Bekir ve Abdullah ve Hüseyin meclis-i şer'-i şerîfe hâzırûn olup:

“Mezbûr Memiş kendi hâlinde olmayup şâb u emred şâgirdlerimizi izlâl ve nush u pend olundukda bu misillü hetk-i ırz âdet-i müstemirresidür” deyü muvâcehesinde sû-i hâlini ihbâr ve te'dîben içlerinden ihrâc olunması bâbında fermân-ı âlî sudûrını istid'â eyledikleri iltimâslarıyla huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu.

fi 7 min şevvâl sene 1179 (s. 262)

Sunus

İstanbul ilinde sağırcı esnafından Hacı Ali, yüce şeriat meclisinde yine bu esnaf-tan Mustafa oğlu Memiş'in önünde:

“Adı geçen Memiş, bir gün önce kendi dükkânında bana bıçak çekip ve yumruk ile başıma vurup, anama avradıma söyleyerek namusuma dokundu” diye dâvâ eyledi. Yine adı geçen esnaf-tan Mehmet oğlu Ahmet ve Mustafa oğlu Mehmet adlı kimselerin tanıklıklarıyla ispat edildikten sonra, bu esnâfın kethüdâları Abdulkerim ve Yiğışbaşları Mehmet ve ustalarından Molla Ahmet ve Abdî ve Süleyman ve İbrahim ve Seyyit Ahmet ve Hacı Ali ve Bekir ve Abdullah ve Hüseyin kutsal şeriat meclisinde hazır olup:

“Adı geçen Memiş, kendi halinde olmayıp genç ve yeniyetme çıraklarımızı azdırıyor. Kendisine öğüt verildiğinde bunun gibi ırza dokunucu sözler söyleyerek sövmek sürekli âdetidir” diye yüz yüze kötü durumunu bildirdiler ve uslandırmak için içlerinden atılması konusunda yüce ferman çıkarılmasını diledikleri istekleri üzerine yüce katlarına bildirildi.

19 Mart 1766

YALANCI MUMCUNUN ESNAFLIKTAN ATILMASI İSTEMİ

Ma'rûz

Mahmiyye-i İstanbul'da mumcılar esnâfı kethüdâsı İbrahim ve Hüseyin ve yiğışbaşları diğer İbrahim, Eğri Kapıda mumcu olup, meclis-i şer'-i şerîfe ihzâr etdurdükleri Peço veled-i Hristo nâm zimmiden:

EKSİK TARTAN ODUNCULARIN HAPSEDİLMELERİ

Ma'rûz

Bundan akdem Bağçekapısı'nda olan çekiler bu dâ'ileri tarafından vezn olundukda otuz vukıyye noksân gelmeğe kapıcı ahz ve Ağa Kapısı'nda habsile te'dîb olunmuş iken yine bu def'a ahâlîsi iştikâsına binâen bârgir ile giden odunlardan iki hamlini ayak nâ'ibimiz dâ'ileri vezn için Bağçekapısı kantarcısı Veli Mustafâ nâm kimesneye vezn etdurdükde yüz toksan tokuz vukıyye getürmeğe tekrâr gümrük kantarıyla vezn etdurdükde yüz yetmiş altı vukıyye olan bir çekisinden yigirmi yedi vukıyye nâkis gelmeğe tekrâr çekiler dahi vezn olunup yigirmi yedişer vukıyye nâkis gelüp merkuum kantarcı Veli Mustafâ yedinde olan kantarın topını tagyîr ile bu hileyi irtikâb etdiğinden merkuum kapıcı Feyzullâh ile ma'an Ağa Kapısında habs olunup lâkin bu esnâda ibâdullâhun kesret üzere odun ve kömür iştirâ ededeği vakit olmağla sâ'ire ibreten Boğazkesen kal'asına habsile te'dîb olunmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emründür.

fi 11 rebî'ü'l-âhir sene 118 (s. 155)

Sunus

Bundan önce Bahçekapı'daki çekiler bu duacılarınca tartıldığında otuz okka eksik geldiğinden kapıcı tutuklanmış ve Ağa Kapısı'nda hapsedilerek uslandırılmıştı. Yine bu kez ahalinin şikâyeti üzerine beygirle giden odunlardan iki yükünü duacının ayak nâibimiz tartmak için Bahçekapı kantarcısı Veli Mustafa adlı kimseye tartırdığında yüz doksan dokuz okka getirdiğinden, yenden gümrük kantarıyla tartıldığında yüz yetmiş altı okka olan bir çekisinden yirmi yedi okka noksan geldiğinden öteki çekiler de tartılmış ve yirmi yedişer okka eksik gelmiştir. Adı geçen kantarcı Veli Mustafa, elinde olan kantarın topunu değiştirip bu hileyi işlediğinden Kapıcı Feyzullah ile birlikte hapsolünmüştü. Ancak bu sırada halkın bolca odun ve kömür alacak olmaları göz önüne alınarak, başkalarına ibret olmak üzere Boğazkesen kalesine hapsedilerek uslandırılması konusunda buyruk ve ferman buyruk sahibi hazretinindir.

23 Temmuz 1706

“Kendi hâlinde olmayup müzevvir ve hile-kâr olmağla ba'zılarının gediklerine “benimdür” deyü sâhib çıpud ve ba'zılarından akçe alup, “gediğim vardır” deyü müzevvir temes-sükler peydâ ve irhân ve ba'dehu inkâr ve ba'zılarına iftirâ edüp esnâfımız beynine nizam-ımızın hilâfı ilkaa-yı fesâd etmeğe şerr ü mazarratından bir vechile emniyyetimiz olmayup, hattâ merkuum Peço yedimizde olan müt'e-adid i'lâmlar mantûkıncı bundan akdem te'dîb için üç def'a küreğe ve birkaç def'a zindâna vaz' olunup bir vechile te'dîb olmağla ef'âl-i sâbıkasında musırr u mukıbb olduğu ecilden bu def'a dahi hareket-i nâ-marziyesine bir tarîk-ıla tahammülümüz kalmamağla şerr ü mazarratı def' olunmak için esnâf-ı mezkûreden tard u ib'âd olunmak matlûbumuzdur” deyü teşek-kî ve mumcu ustalarından Osmân ve Yûsuf ve Molla Ahmed ve Ya'kuub ve Halil ve Hasan ve Kaasım ve Süleymân ve diğer Osmân ve Hüseyin ve diğer Hüseyin ve Ali ve Eyublu Mehmed ve diğer Süleymân ve Sâlih ve Kaasımpaşalı Süleymân meclis-i şer'-i şerîfe hâzırûn olup fi'l-hakika merkuum Peço müfsid ve müzevvir olup yed ü lisânından adem-i emniyyetlerini muvâcehesinde ihbâr ve içlerinden ihrâc olunmasını istid'â eyledikleri iltimâslarıyla huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Me'men-i emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-evveldür.

fi 7 Safer sene 1180 (s. 95)

Sunus

İstanbul ilinde mumcular esnafı kethüdâsı İbrahim ve Hüseyin ve yiğışbaşları öteki İbrahim, Eğrikapı'da mumcu olup kutsal şeriat meclisine getirttikleri Hristo oğlu Peço adlı gayrimüslimden:

“Kendi halinde olmayıp fitneci ve hilecidir, kimilerinin gediklerine (iş yeri açma izni) “benimdir” diye sahip çıkmakta, kimilerinden para almakta, “gediğim vardır” diye yalan borç senetleri göstermekte ve rehine koymakta, sonra inkâr etmekte, kimilerine kara çalıp esnafımız arasına göreneklerimize aykırı fesat sokmaktadır. Kötülüğünden ve zarar vermesinden güvenliğimiz kalmamıştır. Dahası bu Peço, elimizde olan birçok ilâmlardan anlaşılacağı üzere bundan önce uslandırılmak için üç kez küreğe ve birkaç kez zindana konmuştur. Eski eylemlerinde ısrar edip direndiği için uygunsuz eylemlerine dayanacak gücümüz kalmamıştır. Kötülüğünü ve zararlarını ortadan kaldırmak için adı geçen esnaf-tan atılıp uzaklaştırılması dileğimizdir” diye şikâyetinde bulundu.

Mumcu ustalarından Osman, Yusuf, Molla Ahmet, Yakup, Halil, Hasan, Kasım, Süleyman, başka Osman, Hüseyin, başka Hüseyin, Ali, Eyuplu Ahmet, başka Süleyman, Salih ve Kasımpaşalı Süleyman, kutsal şeriat meclisinde hazır bulunup: gerçekten adı geçen Peço'nun fesatçı ve yalancı olduğunu, elinden ve dilinden rahatları kalmadığını yüzüne karşı bildirdiler ve içlerinden çıkarılmasını istediler. Durum yüce katlarına bildirildi, buyruk ve fermânın kaynağı yüce katlarıdır.

15 Temmuz 1766

Ortaçağ'da Yaşam, Aşk ve Ölüm



FATMAGÜL BERKTAY

Huizinga'ya göre TARİH, her zaman, çöküşe ve gerilemeye ilişkin sorunlardan çok, başlangıç ve doğuş sorunlarıyla ilgilmiştir. Herhangi bir dönem incelendiğinde, hep o dönemin neye gebe olduğu araştırılır. Ortaçağ tarihinde de araştırılan, daima, modern kültürün kökenleri olmuştur; bu nedenle, Ortaçağ çoğu zaman yalnızca Rönesansa bir girişmiş gibi gözükür. Ne ki, tıpkı doğada olduğu gibi tarihte de ölüm ile doğum aynı ölçüde dengelenmiş durumdadır ve uygarlığın iyice olgunlaşmış biçimlerinin çürüyüşü, yeni biçimlerin gelişmesi kadar heyecan verici bir görünüm sunabilir. Böylece o zamana dek yeniliğe gebeymiş gibi görünen çağ, birden kendini bir çöküş ve yokoluş dönemi olarak gösterir.

İşte, *The Waning of the Middle Ages* (Ortaçağ'ın Sönüşü) bu anlayış doğrultusunda, 14. ve 15. yüzyılları Ortaçağ'ın sonu olarak, bir çağın kapanış dönemi olarak ele alıyor. Huizinga'ya göre bu dönemin uygarlık ürünlerini; sanatçıların, teologların, şairlerin, vak'anüvislerin, prenslerin, devlet adamlarının yapıtlarını, sözlerini ve eylemlerini yerli yerine oturtabilmemiz için onları, yeni bir kültürün müstecuları olarak değil de, eski kültürü yetkinleştiren ve tamamlayan şeyler olarak değerlendirmek gerekmektedir. Egemen olan kurum ve kavramlardan yola çıkarak Ortaçağ kültürünün bütünsel görünümünü çizer Huizinga, kitabında, artık geride kalmış gibi görünen (ama yer yer bizlere hiç de yabancı gelmeyen!) bir çağın duyus ve düşünüşünü, hayatın neredeyse elle tutulabilir dokusunu, rengârenk freskini sunuyor.

HAYATIN ŞİDDET
DOLU TINISI

500 yıl önce dünyamızda herşeyin ke-

sin ve belirgin çizgileri vardı; keder ile neşe, ıstırap ile mutluluk arasındaki karşıtlık akla kara gibi açıktı. İnsanlar bütün deneyimleri, tıpkı çocuklarda olduğu gibi, dolaysız ve mutlak bir biçimde algılıyorlardı. Her olay, her eylem aşırı ve dinsel biçimlere bürünüyor, bir dinsel tören düzeyine çıkarılıyordu. Herşeyi kutsal bir esrar perdesi sarıyor, en basit olaylar bile binlerce formaliteyle örülüyordu. İnsan zihnine böylesine şiddetli karşıtlıklar ve etkileyici biçimler halinde yansıyan bütün bu olgular, günlük hayata bir heyecan ve tutku rengi katardı. Böylece, Ortaçağ'ın özelliği olan, ıstırap ile aşırı neşe, acımasızlık ile dinsel merhamet arasındaki o sürekli gelgit yaşanır.

Hastalık ile sağlık, zenginlik ile yoksulluk arasındaki karşıtlık bugünküne göre daha çarpıcı, kışın soğuğu ve karanlığı daha ürkütücüydü. Hayattaki herşey tatanal ve acımasız bir açıklıkla cereyan ederdi: Soylular sokaktan, borazanlar eşliğinde alaylar halinde geçerler, dilenciler sefalet ve sakatlıklarını kiliselerde sergilerlerdi. Her sınıf ve tabaka, her meslek mensubu giysileriyle ayırıldı, büyük lordlar korku ve haset uyandıracak kılık-larda dolaşırlardı. İdamlar, işkenceler, düğünler, cenazeler, eşya satışları hep çiğlikler, haykırışlar, şarkıcılar ve müzik eşliğinde, alâyişle olurdu. Âşık, sevdiği kadının renklerini giyer, erkekler mensup oldukları birliğin, hizmetkârlar da efendilerinin arnasını üzerlerinde taşırlardı.

Sürekli çan sesleri, bütün diğer sesleri bastırır ve herşeyi dinginlik ve ulviyet alanına çekerd. Günlük hayat içinde çanlar, iyi ruhlar gibiydi; bildik sesleri insanları bir an yas tutmaya, bir an sevince çağırır, başka bir an ise tehlikeyi haber verir ya da onları imana davet ederdi. Sıradan halkın manevî gidası içinde, dinsel alay-

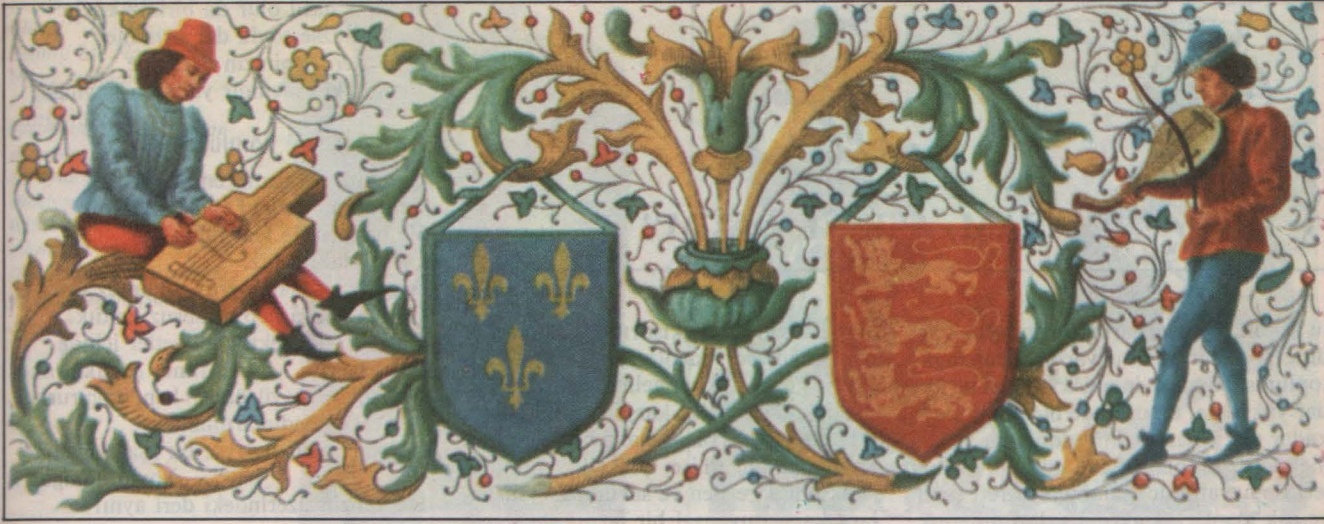
The Waning of the Middle Ages'in yazarı Johan Huizinga, 1872'de Hollanda'da doğdu. Groningen ve sonra da Leiden Üniversitelerinde Tarih profesörlüğü yaptı. 1942'de Naziler tarafından tutuklandı ve 1945'te ölünceye dek gazetinin altında tutuldu. Huizinga, asıl ününü 14. ve 15. yüzyıllarda Fransa ile Hollanda'daki yaşamı ve düşünüşü incelediği, ilk kez 1924'te yayımlanan bu kitabı (Ortaçağın Sönüşü) ile kazanmıştı. Bir tarih klâşığı olan bu eser, canlı ve sürükleyici üslûbuyla aynı zamanda bir edebiyat ürünü de sayılır.

Huizinga'nın öteki yapıtları, *Erasmus, In the Shadow of Tomorrow* (Yarının Gölgesinde) "çağımızdaki huzursuzluğun bir çözümlemesi"; ve kültürdeki oyun ögesini incelediği *Homoludens*'tir.

Sona ermekte olan Ortaçağ kültürünü, her türlü yazılı belge ve sanat ürününden (özellikle de Van Eyck'kardeşlerin resimlerinden) yola çıkarak bütün yönleriyle inceleyen "Ortaçağın Sönüşü"nün üç tema'sını sunuyoruz.

ların yanı sıra, idamların yarattığı zalimce heyecan ve merhamet duygusu önemli bir yer tutuyordu: Brüksel'de yakılan genç bir katilin, kendisini seyredenlere yalvarışını nakleden bir vak'anüvis, "ve sözleriyle onların kalplerini öylesine yumuşattı ki, hiç kimse gözyaşlarını tutamadı ve bu adamın ölümü en güzel idamlardan biri oldu"! demektedir. Gezgin rahiplerin günlerce süren vaazları da coşkuyla dinleniyor, bunların parayı ve lüksü yeren sözleri büyük yankı uyandırıyor. İnsanlar paralarını, mücevherlerini, değerli neleri varsa getirip ateşe atıyorlardı. O dönemde hayatın ne denli şiddet dolu olduğunu anlamak için duyguların, gözyaşlarının, manevi değişimlerin böylesine kolay ve bol oluşunu akılda tutmak gerekir.

Ortaçağ'da partizanlık, taraf tutma en aşırı noktasına varmış durumdaydı, herkes herşeyi sonuna kadar savunurdu. Efendiye ya da kendi "partisine" gözü kapalı bağlılık, doğrunun yalnızca kendi tarafından olduğuna inanmak, "doğru" nun mutlak ve değişmez bir şey olduğunu düşünen Ortaçağ insanının belirgin özelliğiydi. Ona göre adalet, haksızlığı sonuna dek koğuşturup cezalandırmalıydı. Kökeninde pagan olan ve ilkel barbarlık toplumunun anlayışını yansıtan bu aşırı adalet isteği, Ortaçağ'ın Hristiyan telâkisiyle kaynaşmıştı. Kilise, bir yandan merhamet ve bağışlayıcılık vazederek bu katı adalet anlayışını yumuşatmaya çalışıyor, öte yandan ilkel cezalandırma isteğine "günah"ın dehşetini kadınla bu adalet duygusunu kıskırtıyordu. Ve şiddete yatkın, heyecanlı insanlar için günah, çoğunlukla, kendi düşmanlarının yaptığı şey anlamına geliyordu. Fanatizm de, barbara misilleme -göze göz, dişe diş- anlayışını şiddetlendiriyordu. Suçlunun ceza görmesi gerektiğinden bir an bile şüphe



edilmiyor, halkın adalet duygusu daima en hunharca cezaları haklı görüyordu. İşkence ve idamlar büyük bir eğlence olarak kabul ediliyor, üstelik ölecek olan suçluya günah çıkarmak vb. yasaklanarak ölüm korkusu, sonsuza dek lânetlenmenin kesinliğiyle daha da artırılıyordu. Günümüzde adalet duygusunu ve hükmünü daha ılımlı kılan her türlü düşünce, yani suçlunun sorumluluğuna ilişkin kuşkular -bireyin suçluluğunun sorumlusunun belli ölçüde toplum olduğu fikri, acı çektirmek yerine suçluyu düzeltmek fikri, ya da adil hata işlenebileceği fikri- Ortaçağ'a tümüyle yabancıydı. Zulüm ile merhametin elele olduğu bu çağda, ya en hunharca ceza ya da toptan bağışlama vardı. Yoksullara, delilere, hastalara karşı bir yandan derin bir acıma duyuluyor, diğer yandan da onlarla zâlimce alay edilip hunharca davranılıyordu. Vak'anüvis Pierre de Fenin, bir kaç tane soyguncunun öldürülüşünü anlatırken, "halk seyrederken gülmekten katıldı, çünkü hepsi de yoksul insanlardı" demektedir.

Hayat öylesine renkli ve öylesine şiddetle doluydu ki, hem kan, hem de gül kokardı. O dönemin insanları cehennem korkusu ile en çocuksu neşe, hunharlık ile şefkat, hayattan eletmek çekmenin en katı biçimiyle dünya nimetlerine en aşırı tutkunluk, nefret ile iyilik arasında sonsuz bir gel-git yaşıyorlardı.

Herkesi bir yaklaşan felâket duygusu sarmış gibidir. İnsanların hayatı müthiş bir güvensizlik içindedir. Kronikler hep cinayetleri, tecavüzleri, işkenceleri vb. aktarmaktadır. Böyle bir ortamda, insanların kendi kaderlerini ve dünyanın kaderini, birbiri ardınca gelen felâketler dizisi olarak görmelerinden doğal ne olabilir? Yaşamın fonu, tümüyle karanlıktır. Her yerde kin alevleri yükselmekte ve adalet-

sizlik hüküm sürmekte, kasvetli bir dünyayı Şeytan'ın karanlık kanatları örtmektedir. Ortaçağ ozanı Eustache Deschamps,¹ yaşadığı çağı öyle dile getiriyor:

Acı ve günah zamanı

Gözyaşı, haset ve çile çağı

Bezginlik ve lânetlenme zamanı

Sonuna dayanmış çöküş çağı

Herşeyi sahte olan dehşet zamanı

Yalan dolan, çalım ve kin çağı

Onursuzluk ve adaletsizlik zamanı

Yaşamı zehir eden ıstırap çağı

Huizinga, Ortaçağ'dan kalma herhangi bir kroniği, şiiri, vaazı, hatta hukuki bir belgeyi okuduğumuzda tümünden derin bir hüznün yayıldığını hissederiz diyor. Sanki bu dönem geriye şiddetten, ağgözlükten ve ölümcül nefretten başka bir şey bırakmamıştır. Ve taşkınlığın, gurun, zulmün sağladığı eğlenceden başkasını bilmemiştir. Ama unutmamak gerekir ki, 15. yüzyılda dünyayı ve hayatı ulla orta övmek ayıp sayılırdı. Yalnızca ıstı-rabı ve üzüntüyü görmek, her yerde çöküşü ve yaklaşan sonu bulmak, kısacası içinde yaşanan zamanı mahkûm etmek ve hor görmek modaydı. Soyluluk arasında genel bir melankoli havası yaygındı:

Her türlü sevinç yokolup gitti

Bütün yürekleri hüznün ve ıstırap fırtınası sardı

Huizinga, bu tür kötümserliğin din ile pek ilgisinin bulunmadığını, yalnızca terminolojisini dinden aldığını, temelinde umutsuzluk ve can sıkıntısının yattığını söylemektedir. Toplum ne denli ilkel olursa, hayatı bir ideal standarda uydurma ihtiyacı da o denli artar. Modern insan, çalışan insandır. Onun ideali çalışmak olmuş, yani idealin kendisi demokratikleşmiştir. Oysa aristokratik çağlarda kişi gerçek bir kültürün temsilcisi olduğunu hali-

tavır, kılığı, mevkii ile onurlu, bilgili, nazik bir kahraman olduğu imajını yaratarak kanıtlamak zorundaydı. İdealinin içi-riği, muhayyel bir geçmişin mükemmeliyetine dönüşmüştü. Geçmişin hayali, hayatı ve onun biçimlerini soylulaştırıyor, güzellikle donatıyordu. Hayat, böylece, soylu bir oyunmuş gibi düzenlenmeye başlanıyordu. Bu sanatsal oyunun standardını tutturabilenler ise, ancak küçük bir aristokratik grup olabilir. Boş zaman ve zenginlik olmadan, hayata epik ya da idillik bir renk katmak olanaksızdır. Böylece, Ortaçağ'ın sonunda din-dışı kültür ideal biçimlerle bezenmiş, yaldızlanmış bir aristokratik hayat görünümündedir. Yüksek kültür, en dolaysız ifadesini seremoni ve etikette bulur. Prenslerin davranışları, en gündelik ve sıradan olanları bile, hep yarı-sembolik bir biçime ve gizemli bir havaya büründürülür. Doğum, ölüm, evlenme olayları hep alabildiğine ciddi ve yüceltilmiş formalitelerle sarıp sarmalanmış durumdadır ve bütün bu seremoniler "seyirlik" niteliktedir.. Eski dinsel (önemli ölçüde pagan) ya da büyüsel özelliklerin yerini, burada, estetik değerler almıştır. Her olay, özel ilişkiler bile, dışa dönük "temaşa" özelliği taşıyan bu formalitelere bürünmüştür, herşey "dışarıya karşı bir gösteri" niteliğindedir.

Hayatın zâlim yüzünü görünüşte bir uyum tülüyle örten bütün bu incelmış biçimler karmaşası, Ortaçağ'da hayatı bir sanat haline getiriyordu. Bu dönemde sanatla moda da içiçedir; sanat henüz "yükseklerde" değil, toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Giyim kuşam da sanata biraradadır ve giyim, toplum düzenini daha da vurgulayıcı bir işlev yüklenmiştir. Giysilerin şaşırtıcı olağanüstü lüksü, sanatın tek başına tatmin edemediği bir estetik hevesinin ifadesi olarak görülebilir. Ortaçağ'da bütün ilişkilerin, onur-



“YAŞAM, AŞK VE ÖLÜM”

lu işlerin, davranışların, duyguların kendine göre bir üslubu vardır. Huizinga, toplumsal bir işlevin ahlâkî değeri ne kadar yüksekse, onun ifade biçiminin de o kadar saf sanata yakın olduğunu söylemektedir. En olağanüstü güzellik biçimleri ise hayatın üç alanına, cesaret, şeref ve aşk alanlarına ayrılmış durumdadır.

HATIRLA KI ÖLÜM HERKESE

15. yüzyıl kroniklerini ve edebiyat eserlerini okuyan birisi, bunlarda soyluluğun ve şövalyeliğin, o çağ hakkındaki genel izlenimimizi çok aşacak biçimde yer tuttuğunu görür. Bu oransızlığın nedeni, devlette ve toplumda soyluluk ile feodalizm gerçekten en önemli unsurlar olmaktan çıktıktan çok sonra bile, zihinlerde egeyen yaşam biçimleri olarak yer etmiş bulunmalarıdır. 15. yüzyılın insanı, siyasal ve toplumsal gelişmenin gerçek itici güçlerinin, savaşçı ya da saraylı soyluluğun eylemlerinin dışında aranması gerektiğini anlayamazdı. Soyluluğu en önemli toplumsal güç olarak görmeye devam ediyor ve daha aşağı sınıfların önemini tümüyle gözardı ederek soyluluğu muazzam abartıyordu.

Öyleyse onların bu anlayışı yanlış, bizimki doğru diye düşünebilirsiniz diyor Huizinga ve bu, bir çağın ruhunu anlamak için o çağın yanılsamalarını, hayallerini ve hatalarını değil de yalnızca onun gerçek ve gizli güçlerini bilmek yeterli olmaydı, kabul edilebilirdi diyerek devam ediyor: Oysa uygarlık tarihi için, bir çağın kendi kendisi hakkındaki her türlü görüşü ve kuruntusu önemli bir olgu değildir. 15. yüzyılda şövalyelik, dinin ardından, en önemli ahlâkî kavramdır. Ayrıca Ortaçağ'daki genel dinsel anlayışa göre, tanrı tarafından yaratılmış olan toplum katmanları sürekli ve değişmezdir. Toplum kavrayışı da dinamik değil statiktir ve kroniklerin çağlarını kavrayışı da tümüyle bu yanılsamaya dayanmaktadır. Soyluluğun çöküş sürecinde olduğunu hiç iri görmediği gibi, “üçüncü sınıf”ı da kendi içinde ayırmazlar. Tümünü aşağı gördükleri için, onlara yalnızca, tevazu, alışkanlık, krala boyun eğme, toprak sahiplerinin buyruklarına gönüllü itaat gi-

bi “erdemler” yakıştırırlar. Sönmekte olan çağın bu “ideologları” -kronikleriniyi görmezlikten gelmektedirler.

Soyluluğun halka karşı iki tutumu vardır: Biri ve esas olanı, halkı hor görme ve aşağılama; diğeri ise, iyilikçilik. Aristokratik ahlâk, ezilen ve savunmasız insanlara karşı duygusal bir acıma da telkin eder. Halk ise, savaşların, sömürünün ve zulmün baskısı altında feci bir durumda yaşamaktadır:

Masumların, açlığını çekip öldükleriyle
Koca kurtlar karınlarını doyuruyorlar

her gün;
Onların yüzlerle ve binlerle yığıldığı
hazineler

Buğdaydır, mısırdır, kandır,
Kemikleridir toprağı işleyen fakirlerin.
Bu yüzden Tanrıya yakarır durur ruhları,
İntikam için, kahrolması için beylerin.

Yüz Yıl Savaşları, bu durumu daha da kötüleştirir. Reformdan yana kilise b yükleri, devlet adamları, şairler halkın durumunu dile getirirler, ama halka dönük bu acıma duygusu hiç eyleme dökülmez. Hatta, reform programlarında bile yer almaz. Şövalyelik “raconu”nda da, bu halka acıma duygusunun bulunması gerekir; zaten şövalyenin görevi “zayıfları korumak” değil midir? Gene şövalyeliğin temelinde, gerçek soyluluğun erdeme dayandığı ve insanların eşitliği fikri yatar. Ancak bu iki fikir de teorik birer klişeden ibarettir ve önemleri abartılmamalıdır. Ortaçağ'da eşitlik fikri, başkaldırma ruhunun bir göstergesi değildir; kökeninde radikal reformculuk yoktur. Kilise babalarının Cicero ve Seneca'dan devraldıkları bu fikir, ahlâkî bir önermeden ibarettir. *Ölümün herkes için olduğunu* hatırlatan bir şey belki, ölümün sağladığı bir eşitlik, bir tür *memento mori*. Bu tür bir eşitlik anlayışı, aynı zamanda bu dünyadaki eşitsizliğin sorgulanmasını önleyen bir araçtır da. Gene de ezilen halk, geçmişi eşitlikçi toplumunun anılarını, bir özlem olarak belleğinde yaşatmaya devam eder. Eustache Deschamps'ın balladında, ölümün eşitleyiciliği, geçmişteki altın çağa da bir göndermedir:

Çocuklar; benim, Adem'in çocukları
Beni Tanrı yarattı,
Sizler de benim kaburgamdan ve
Havva'dan oldunuz,
O sizin ananızdır.

Öyleyse nasıl olur da biriniz köylü²
Öbürünüzse soylu der kendine?
Aynı deri hepinizin üzerinde.
Demek ki erdemdir yalnızca kaynağı
soyluluğun,

Köylülüğünse kötülük.

Çamurdan yaratırken Tanrı,
Ben ölümlü, zayıf, biçare adamı
Ve benden de Havvayı,
Çırılçıplaktık biz.

Ama bize ilham verdi ruhumuz,
Ondan sonra hep aç-susuz kaldık.
Çalıştık, acı çektik, eziyetler içinde
kıvrandı çocuklarımız
Günahlarımız yüzünden hep, doğururken
Acı çeker kadınlarımız.

Nereden gelir öyleyse bu aşağılayıcı
köylü damgası?
Hepimizin üzerindeki deri aynı!

Yüce krallar, konıklar, dükler
Halkın efendileri, egemenleri
Doğduklarında ne vardı üzerlerinde?
Hep aynı kirli deri değil mi?
Öyleyse prens, yoksulları hor görmeden
önce,

HATIRLA KI ÖLÜM HERKESE...

KAHRAMANLIK VE AŞK DÜŞÜ

Ortaçağ düşüncesine damgasını vuran, Hristiyanlıktır. Aynı şekilde, daha sınırlı bir alanda, sarayda ya da şatolarda yaşayanların düşüncesine de şövalyelik anlayışı damgasını vurur. Laik yaşamın yüceltilmiş bir biçimi olarak şövalyelik, etik bir ideal görünümündeki estetik bir ideal olarak tanımlanabilir. Temelini, kahramanlığa dönük bir duyarlık ve romantik bir duygusalık oluşturur. Öte yandan, Ortaçağ'da, soylu yaşamın ideal biçimlerinin dinsel düşünceden bağımsız olması da mümkün değildir; bu nedenle dine bağlılık ve erdem, şövalyenin yaşamının özü olmak zorundadır. Ne ki, şövalyelik bu ahlâkî işlevini hiçbir zaman yerine getiremez, dünyevî kökeni onu hep “aşağılara” çeker. Zaten kronikler bile şövalyelikten çok ağgözlülüktən, zulümden, çıkarıcılıktan, hilekârlıktan sözederler, ama bir yandan da şövalyeliği göklere çıkartmaktan geri kalmazlar.

Saf ve güzel bir yaşam özleminin türünü olan şövalyelik ideali, yüzyıllar boyunca hem bir enerji kaynağı, hem de şiddet ve çıkara dayanan bir dünyanın üzerine örtülen bir tül oldu. Huizinga, şövalyeliğin şefkat, sadakat, adalet gibi dinsel unsurlarını tümüyle yüzeysel saymanın haksızlık olacağını söylemektedir. Üstelik şefkat, fedakarlık ve sadakat yalnızca dinsel değil, aynı zamanda erotik duygulardır. Şövalye ile “hanım”ı (“*lady*”si) ya da aşkın hizmetindeki kahraman motifi, erotik fantazinin değişmez başlatıcısıdır: Kendini feda etme, cesaretini gösterme,

Sağda, "Ya aşk ya ölüm!" 15. yüzyıldan resimli bir Flaman tören kalkanı (British Library Board).

En sağda, 12. yüzyıldan itibaren feodal saraylardaki eğlenceler incelemiş, troubadour'lar ortaya çıkmıştır. (Heidelberg'teki bir 13. yüzyıl elyazmasından.)



tehlikeye atılma, güçlü olma ve aşk için ıstırap çekme arzularına dönüşmüş cinsel güdü! Erkek yalnızca ıstırap çekmekle sınırlı kalmak istemeyecek, arzusunun nesnesini tehlikeden ya da acı çekmekten kurtarmak isteyecektir. İşte bu noktada, başlangıçtaki motife daha şiddetli bir uyarıcı eklenir: Başlıca özelliği, tehlikeye düşmüş bekaleti korumak haline gelir; başka bir deyişle, rakibi safdışı etmek!

Edebiyatın doyuramadığı çağın romantik muhayyilesi, daha etkileyici ifade biçimleri arıyordu. İşte soyluların spor gösterileri, turnuvalar, mızrak döğüşleri biraraz da bu amaca hizmet etmekteydi. Sportif mücadeleler her zaman güçlü bir dramatik ve erotik unsur içeriyor, hatta daha sonraki dönemlerin dram sanatının yerini tutuyordu. Bu erotik unsur, en fazla, turnuvalara katılan şövalyenin "hanım"ının giysilerinden birini kendi üzerinde taşımasında belirginleşir. Ortaçağ romanslarından *Perceforest*'de, bir turnuvayı seyretmekte olan hanımların, üstlerindeki teker teker çıkarıp yarıyan şövalyelere atmaları nakledilir. Öyle ki, mücadelenin sonunda hanımların başlarında ve üst kısımlarında fazla bir şey kalmamış olur! *Des trois Chevaliers et del Chaïnse* (Üç Şövalye ile Gömlek hakkında) adlı şiirde ise, bu motif olanca canlılığıyla işlenir: Çok eliaçık, ama savaşmaktan pek hoşlanmayan bir aristokratın karısı,

kendisine aşk uğruna hizmet eden üç şövalyeye, kocasının düzenleyeceği turnuvada aralarından birinin giymesi için gömleğini gönderir. Ancak, gömleği giyen şövalye içine zırh giymeyecektir. Birinci ve ikinci şövalyeler özür dileyerek reddederken, yoksul olan üçüncüsü gece gömlek kollarında olduğu halde yatar, ertesi gün de turnuvaya bu gömleği giymiş ve zırhlanmamış olarak çıkar. Kötü bir şekilde yaralanır, kanlı gömlek paramparça olur. Olağanüstü cesareti nedeniyle ödül ona verilir, "hanım"ı da ona kalbini sunar. Ama şövalyenin de bir isteği vardır. Kanlı gömleği kadına geri yollayarak son geceki ziyafette onu giymesini ister. Kadın, gerçekten gömleği törende giyer. Orada bulunanların çoğunluğu kadını ayıplar, kocası yerin dibine geçer, ve ozan da sorar: sevgililerden hangisi diğeri için daha büyük fedakarlığa katlanmıştı dersiniz?

Ortaçağ'ın savaş sporları, Eski Yunan ya da modern çağdaki atletizmin sporundan daha karmaşık ve daha az doğal olması yönünden farklıdır. Yarışmaya gurur, aşk ve sanat gibi öğeler de karışır. Formaliteler, süsler ve gösterişle yüklü olan bu mücadeleler, yalnızca edebiyatın tatmin edemeyeceği kadar güçlü romantik ihtiyaçların dile getirilmesine hizmet ederler. Aristokratlar işe gizem ve melankoli örtüsü örtmeye bayılırlardı. Şövalye tanınmamalıydı. Ona, "Beyaz Şövalye",

"Meçhul Şövalye" adı verilirdi, ya da Lancelot'un veya Palamedes'in arınasını taşırdı. Gözyaşı Çeşmesi Örgütü şövalyelerinin kalkanları beyaz, eflâtun ve siyah olur, üzerlerinde de beyaz gözyaşları bulunurdu; Şarلمان'ın Ağacı Örgütü'nün şövalyelerinin kalkanı ise, siyah ve eflâtundu, üzerinde de altın rengi gözyaşları vardı. Kral René, kızı Margaret'in İngiltere'ye gidişi şerefine yapılan törende baştan aşağı siyahlar giyinmişti, atının koşumları, mızrağının tahtası bile gene aynı renkti.

Cesaret, şeref ve sadakat idealleri turnuvaların dışında, şövalyelik örgütlerinde de bir diğer ifade aracına kavuşuyordu. Turnuvalar, şövalyelik törenleri gibi bunlar da eski pagan ayinlerinden kaynaklanırlar. Çeşitli örgütler, bizzat şövalyeliğin (*knighthood*) değişik biçimleri, şövalyelik ise, girişin bir tür eristirme töreniyle yapıldığı "kardeşlik birliği"dir (*brotherhood*). Bu örgüte üyelik, "kardeşler" arasındaki biricik ve kutsal bağdır. Her örgütün bir yemini vardır. Şövalyeliğin kökeninin ilkel uygarlıkta olduğunu ortaya koyan bu yemin, onun bütün barbar karakterini açığa vurur. Bunlarda, bir kez daha şövalyelik idealinin altında yatan çilecilik ile erotizmin bir karışımını buluruz. Tour Landry Şövalyesi, kızları için yazdığı İlginç Ögütler Kitabı'nda, kendi gençliğinde Poitou ve diğer yerler-



“YAŞAM, AŞK VE ÖLÜM”

de rastladığı soylu erkek ve kadınların oluşturduğu garip bir tarikatten söz etmektedir. Bunlar, kendilerine “Galois” ve “Galoise” diyorlardı ve “çok vahşi kuralları” vardı. Yazın kürkleri içinde dolaşıyor ve ocağı yakıyorlar, kışın ise kürksüz ince bir ceketten başka hiç bir şey giymiyorlardı. Yılın en soğuk zamanında ocağın önünü, yapraklarını dökmeyen ağaçların dallarıyla kapatıyorlar ve incecik yatak örtüleri kullanıyorlardı. Birçoğunun soğuktan ölmüş olması pek şaşırtıcı olmasa gerek! Bir Galois kadının kocası, evine konuk gelen Galois erkeğine evini ve karısını teslim etmek zorundaydı. Huizinga bunun, ilkel toplumun bir kalıntısı olduğunu ve yazarın, aşkı çileci heyecanla yüceltmek şeklinde bu garip sapkınlığı abartmış olsa bile, kendi kafasından uydurmuş olmasının mümkün olmadığını söylemektedir.

Ortaçağ’ın sonlarında, sövalyelik kültürünün biçimlerinden biri olarak, yemin de artık ölmeye yüz tutmuştur. Ve herşeyden nasibini alarak iyice doyunmuş bir aristokrasi, kendi idealiyle alay eder duruma gelmiştir: Kendi kahramanlık düşünü fantazy, sanat ve zenginliğin bütün kaynaklarıyla bezedikten sonra, kendi kendine, gene de hayatın pek o kadar güzel olmadığını düşünmekte - ve gülümsemektedir.

KALİPLARA SOKULMUŞ AŞK

12. yüzyılda, trubadur denilen gezginci şarkıcılar, tatmin edilmemiş arzuyu şiirsel aşk anlayışının merkezine yerleştirdiklerinde, uygarlık tarihinde önemli bir değişiklik oldu. Antik çağlarda da aşkın ıstırapları terennüm edilmişti, ama Antikite aşkı, yalnızca bir mutluluk beklentisi ya da acıklı bir son olarak algılamıştı. Buna karşılık, saray aşkı arzuyu esas tema haline getirerek aşk anlayışına olumsuz bir ton katar: Yeni şiirsel ideal, ten sel aşkla bütün ilişkiyi koparmaksızın, her türlü ahlâkî emeli kucaklayacak bir biçim alır. Aşk artık, bütün ahlâkî ve kültürel biçimlerin mükemmelleştiği bir fidelik haline gelir. Saraylı aşık, aşkından ötürü, arınmış ve erdemlidir. Manevî unsur giderek daha fazla egemen olmaya başlar

ve nihayet Dante ile arkadaşlarının *dolce stil nuovo*’sunda (“güzel yeni üslup”) dinsel ve kutsal bir ruh durumu yaratmaya dek varır. Saray aşkının yapay sistemi kısa zamanda terkedilir ve erotik şiirin yeni biçimleri ortaya çıkar.

Ancak, erotik kültürün Fransa’daki evrimi daha karmaşık olmuş, saray aşkı anlayışı o kadar çabuk terkedilmemiştir. Sistem ortadan kalkmakla birlikte, biçimin yeni bir içeriğe kavuşturulduğu Fransa’da erotik düşüncede çığır açan *Roman de la Rose* olmuştur. 1240’dan önce Guillaume de Lorris tarafından başlatılıp 1280’den önce Jean Chopinel tarafından bitirilen ve en az iki yüzyıl büyük bir etki yaratan bu eser, sönmekte olan Ortaçağ’ın aristokratik aşk anlayışını yansıtır.

Aşkın formelleştirilmesi, daha önce törensel ve kahramanca ifade biçimlerini gördüğümüz, hayatın güzelleştirilmesi idealinin en üst düzeyde gerçekleşmesidir. Güzellik, gurur ve güçten daha fazla, aşkta bulunur. Aşkın formelleştirilmesi, ayrıca, hayattaki vahşet unsuru ne kadar fazlaysa o kadar artan bir sosyal ihtiyaçtır. Tutkunun aşırı şiddeti, aşkın bir âyin düzeyine yükseltilmesini gerektirir. Barbarlıktan, ancak, şiddetli duyguları dizginleyecek bir biçimler ve kurallar sistemi oluşturulduğu zaman kaçınılmazdır. Aşağı sınıfların vahşiliği ve serbestliği her zaman Kilise tarafından şiddetle, ama hiçbir zaman yeterince etkili olmaksızın, bastırılmıştı. Aristokrasi ise, kendine özgü ayrı bir kültüre sahip olduğu için dinsel kurallarla pek bağlı değildi. Edebiyat, moda, hitap ve konuşma biçimleri vb. aristokrasi için erotik yaşamı düzenleme ve inceltme araçları yerine geçiyordu. Gerçekten bir işe yaramasalar bile, en azından, onurlu bir saray aşk hayatı görüntüsü yaratmaya hizmet ettikleri açıktır. Çünkü gerçekte, yüksek sınıfların cinsel yaşamı şaşırtıcı derecede kaba olmaya devam etmiştir.

Ortaçağ’ın erotik anlayışında birbirinin karşısı iki akım vardır: Geleneklerde ve edebiyatta kendini gösteren, sefihlik diyebileceğimiz şey ile aşırı formalizm ya da iffetlilik taslama. Bu ikisinin yanyana olması, cinsel ilişkilerde en utanmazca davranışları gösterenler ile saray aşkı ideali ni yüceltenlerin aynı kişiler olması, ikiyüzlülüğün yansıması mıdır? Huizinga’ya göre bu, daha ziyade, saray geleneğinin ya-

nısına ilkel erotik biçimlerin gücünü her zaman koruyagelmış olmasının göstergesidir. Bütün bir düğün kültürü, uzak bir geçmişin mirası sayılabilir. İlkel kültürde cinsel ilişki ve evlilik, tek bir kutsal ve gizemli ritüelin parçalarıdır. Sonradan Kilise, evliliğin kutsal ve gizemli yönünü kendine alıkoyup bir ritüelin tamamlayıcı unsurlarını halk geneline bırakır. Ve burada, kutsallığından arınmış olsa bile bütün eski töreler olanca canlılıklarıyla yaşamaya ve dallanıp budaklanmaya devam ederler. Ne Katolik disiplini, ne Püriten Reformu, 17. yüzyıla dek zıfaf yatağının yarı-açık niteliğini ortadan kaldıramamıştır. (Bizdeki, “gerdek gecesi” ile ilgili bütün töreleri hatırlayalım!)

Müstehcen sembollerin, işaretlerin, lâstikli lâfların vb. eski gizli mezheplerin, artık oyun ve eğlenceye dönüşmüş kalıntıları olduğunu da unutmamalıyız. Din ile cinsellik de her zaman içiçidir; cinsel temalar kolayca dinsel allegoriler biçimini almakta, günah çıkarma ve kutsamaya ilişkin terimler müstehcen anlamda kullanılmakta, bol bol müstehcen kelime oyunları yapılmaktadır (örneğin, *saint-aiz-* ile okunuşu aynı olan *seins* -göğüs-, bunların en yaygınlarından biridir). Bütün bunlar, sanki Kilise’nin koparmış olduğu, cinsel olanla kutsal olanın bağıni yeniden kurma ihtiyacının bir ifadesidir...

ROMAN DE LA ROSE³

Temel erotik temasının tutkulu niteliği ile saray aşkının incelikli sistemini birleştiren *Roman de la Rose*, çağın erotik anlatım ihtiyacını tatmin etmiştir. Metinde, hem saray aşkı anlayışı, hem de en gözüpek cinsel kinizm vardır. Bakirelik mahkûm edilir ve Doğa’nın yasalarına uymak gerektiği savunulur. Görüldüğü gibi erotik şiirin merkezine, bir kez daha, cinsel motif oturtulmuş, ama sembolizm ve gizemlilikle donanarak kutsal bir kılığa bürünmüştür. Huizinga, Hristiyan idealine bundan daha cesur ve bilinçli bir meydan okumayı düşünmenin zor olduğunu söylemektedir. Aşk düşü, tutkulu olduğunca artistik bir biçime de kavuşmuş durumdadır. Ve bütün allegori zenginliğiyle, Ortaçağ muhayyilesinin ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

EROTİK BİÇİMLERİN GERÇEK HAYATLA İLİŞKİSİ

Edebiyat bize bir çağın erotik düşünce biçimlerini sunmaktadır ama, bunları toplumsal yaşamın işlevsel unsurları olarak da zihnimize canlandırmaya çalışmalıyız. O zamanların aristokratik sohbetlerinde, bütün bir aşıkâne kavramlar ve de-

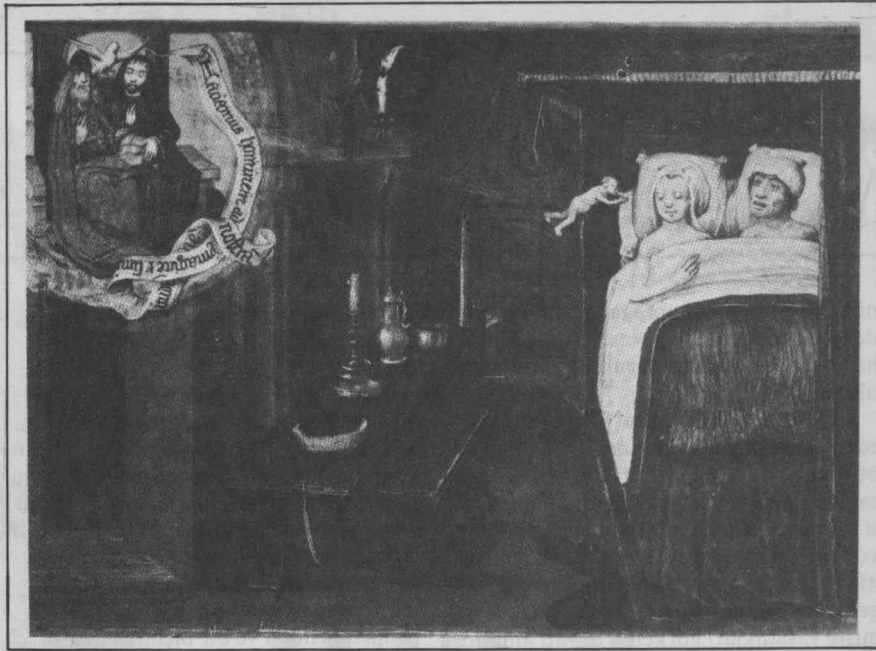
yişler sistemi egemendi. Daha sonraki çağların yitirdiği ne çok aşk işareti ve sembolü vardı! *Aşk* tanrısının çevresi, *Roman de la Rose*'un tuhaf mitolojisi ile sarılıydı. Giysilerde renk, çiçek ve mücevher sembolizmi gizli anlamlar ortaya dökerek, saray sohbetlerinde "aşk ahlâkı" tartışmaları büyük yer tutardı. Aşka ilişkin sorunlar belirli kurallar içinde tartışılırdı.

Ne var ki, gerçek hayatta nişanlanma, evlenme gibi konularda aşkın lâfı bile edilmezdi. Burada ne saray aşkının ince biçimlerine ne de *Roman de la Rose*'daki açık kinizme rastlayabilirdiniz. Evlilik, işbilir soylu aileler arasındaki bir sözleşmeden ibaretti. Dolayısıyla da saray aşkı anlayışının hiçbir zaman gerçek hayat tarafından sınanması mümkün olmadı. Bu anlayış, aristokratik sohbetlerin konusu olabilir, edebî bir eğlence ya da hoş bir oyun zevki verebilirdi, ama işte o kadar! Gerçek hayatın sürekli yalanladığı aşk idealinin, bu haliyle, içsel olarak sahte bir biçim dışında hayata uygulanması mümkün değildi. Din, olanca gücüyle, aşkın dünyayı mahveden lânet olduğunu yayıyordu. Piçler, kardeşin kardeşe kastetmesi, doğmadan öldürülen çocuklar, bunca nefret ve zehirin kaynağı başka nedir diye haykırıyordu din adamları. Kadınlar da bu koroya katılıyordu: Bütün aşk oyunları erkeklerin icadıdır; idealist bir biçime büründüğünde bile, erotik kültür, baştan aşağı erkek egoizmiyle doludur; evliliğe, kadına ve onun zayıflığına yönelik o sonu gelmez hareketlerin nedeni, bu egoizmi maskeleyen ihtiyacından başka ne olabilir? Christine de Pisan⁴, bütün bu kadın düşmanı kepezliklere verecek tek bir cevabın yeterli olduğunu savunur: Kitapları yazanlar, kadınlar değildir!

Gerçekten de, Ortaçağ edebiyatında kadınlara ilişkin pek az gerçek acıma, aşkın kadın açısından taşıdığı tehlikeler ve ıstırap için pek az ilgi vardır. Acıma, şövalyenin bakiyeyi kurtarması imgesinde klişeleşmiş ve yapay bir biçim alır. *Quinze Joyes de Mariage* (Evliliğin Onbeş Zevki) kitabının yazarı, kadınların bütün hatalarıyla alay ettikten sonra, çektikleri acıların da anlatılacağına söz verir. Ama sözünü tuttuğunu bilen yoktur!

Uygurluk her zaman aşk idealini düşlerle sarıp sarmalamak, yüceltmek ve inceltmek, böylece zâlim gerçeği unutmak ihtiyacını duymuştur. Maskeledikleri hayatın bütün kabalığı onları yalanlasa da, sadık şövalyenin ya da âşık çobanın törensel ve incelikli oyunu, saray allegorilerinin incelenmiş imgeleri hiçbir zaman çekiciliklerini ve ahlâkî değerlerinin tümünü yitirmemişlerdir.

Ortaçağın sonunda, aristokratik kibarlık idealine gene aristokratik bir tepki olarak pastoral biçimler modası gelişti. Şövalye aşkının karmaşık formalizminden bıkan soylular, bu sefer de kır hayatını övmeye başladılar. Oysa bu sırada kentli



"İdeal Evlilik"- Jean Mansel'in elyazması bir yapıtından: *Les Epoux* (Bibliothèque Nationale, Paris).

zenginler, soyluluğu taklit etmekle meşguldüler. Şövalyelik oyununun sahteliği artık gözlerden gizlenemez, oynayanların kendisini bile sıkı bir duruma gelince, başka bir ideal, basitlik ve sükûnet ideali moda oldu. İnsanlar, çobanın saf ve doğal yaşamının zevklerini, gerçekte olmasa bile zarif bir oyun olarak taklit etmeye yöneldiler. Böylece köylü, bir ideal tip haline geldi. Doğaya duyulan bu yeni heves, sahici bir gerçeklik duygusu, hatta çalışmaya karşı samimi bir hayranlık anlamına bile gelmiyordu. Yalnızca, kibar tavırları çiçeklerle süslemek, Lancelot ve Guinevere'cilik yerine çobancılık oynamaktan ibaret kalıyordu. Sadık çoban, sadık şövalyenin kardeşi gibidir. Sonuç olarak saray aşkının başka bir mizansene aktarılması, şövalyeliği tamamlayan bir unsur olunca da, yeni bir maske ortaya çıkmış olur. Herkes peynir, elma, soğan, kara ekmek yiyip pınar suyu içmek ve bir oduncunun özgür ve tasasız hayatını yaşamak için can atıyordu, ama aristokrasinin hayatının buna benzer hiçbir yanı yoktu. Üstelik, idealin sahteliği, maskenin ardından biraz fazla sırtıyordu!

ÖLÜM DANSI

Hiçbir çağ, Ortaçağ'ın sonları kadar ölüm fikrini vurgulamamıştır. Hayat, hiç sonu gelmeyen *memento mori* (ölümü hatırla!) çınlamasıyla doludur. Daha önceki çağlarda da din, sürekli ölüm fikrini işlemişti, ama onun sesini yalnızca, dünyadan elini eteğini çekmiş olanlar duyuyordu. 13. yüzyıldan itibaren ise, dilenci tarikatları bu çınlamayı bütün dünyaya yay-

dılar. 15. yüzyıla doğru, bu ürkünç düşüncüyü insanların zihnine daha iyi kazıyabilmek için yeni bir araç ortaya çıktı: yaygın tahta baskılar. Geniş kalabalıklara hitap eden iki ifade aracı, vaazlar ile tahta baskılar, ölümü basit, ve çarpıcı bir ilkel imge olarak sunuyorlardı. Bu canlı imge, sanki yalnızca bir tek düşüncüyü, herşeyin geçici olduğu düşüncesini somutlamaktadır. Ortaçağ insanı, ölümün bu yönünden başka bir şeyi görmüyor gibidir.

Dünyevî mutluluğun geçiciliği fikrinin anlatıma kavuşmasında üç ayrı motif ayırdedilebilir. Birincisi, "bütün o şanlı şerefli kişiler şimdi nerede" sorusunda bilirlenir; ikincisi, insan bedeninin çürüyüşünün korkunç görüntüsü, üçüncüsü ise ölüm dansıdır: Her yaştan ve her konumdan insanı acımasızca çekip alan ölüm!

Diğer iki motifle karşılaştırıldığında, birincisi, zarif ve hüznü bir iççekışten başka bir şey değildir:

Nerede şimdi o görkemin ey Babilon,
Zâlim Nebukadnezar,
Güçlü Darius, ünü dillere destan Kirus
nerede?

Neredeler dersiniz Regulus, Romulus
ya da Remus?
Geçmiş günlerin gülü nedir bir isimden
başka?

İsimler kalır bize yalnızca...

Ama bu, hayatın geçiciliği fikri, ölümün yarattığı şiddetli korkuyu ifade etmeye yetmez ve Ortaçağ ruhu aradığı çarpıcı görüntüyü "çürüyen ceset" imajında bulur. Bütün kaba gerçekliği içinde verilen bu dehşet verici çıplak ceset görüntülerini 16. yüzyıla dek mezarların başucuna koymak adetti. Bir adım ötesini, ya-



“YAŞAM, AŞK VE ÖLÜM”

ni çürüten cesedin toprağa karışıp üzerinde çiçekler açacağını görmeyen çağın muhayyilesi, bu ürkünç görüntülerle tatmin oluyordu.

1400'lere doğru ölüm fikri, sanat ve edebiyatta hayali ve fantastik bir biçime bürünür. İlkel ölüm korkusuna yeni ve canlı bir dehşet unsuru eklenir: Ölüm dansı (*danse macabre*). Ölüm dansı fikri, ilkönce Fransız edebiyatında 13. yüzyıldan itibaren görülen bir motifle başlar; üç genç aristokrat ansızın, kendilerine geçmişte yaşadıkları görkemli hayatı anlatıp onları bekleyen feci sonu hatırlatan üç ölüyle karşılaşır. Resim ve heykel sanatı kısa zamanda bu temayı devraldı, minyatürler ve tahta baskılar da her yere yayılmasını sağladı. Üç ölü ile üç yaşayan adamın karşılaşması, cesedin çürümesinin dehşetiyle ölüm dansını birleştirir. Ölüm dansı, hem resimlerin konusu olmuş, hem de sahnelenmiştir. Canlıları çekip götürmek için 10 kez sahneye gelen dansçı, başlangıçta, ölümün kendisini değil, bir cesedi temsil ediyordu: Yaşayan insanın, bir adım sonra alacağı şekli! Danseden kişi, gelecekteki şekli içinde yaşayan insanın kendisi, kendi kendisinin korkunç bir kopyasıdır. Bu dehşet verici görüntü, bütün izleyicilere, “bak işte, ben sen'im” demektedir. Cesedin, Holbein'in tasvir ettiği gibi bir iskelete dönüşmesi uzun yıllar sonradır. Böylece, tek tek ölümlerin yerini Ölüm almış olur.

Ölüm dansı, bir yandan izleyicilere dünyevi olan herşeyin geçiciliğini hatırlatırken, bir yandan da Ortaçağ'ın anlamı anlamda toplumsal eşitlik fikrini yayar: Her konumdan insanı yokoluştaki eşitleyen ölüm! Ve bu ölüm imgesi, şefkat ya da acıma ve avutma gibi duyguları bağrında taşımaz. Sevilenleri yitirme korkusunu değil, kişinin kendi ölümünden duyduğu korkuyu dile getirir. Ortaçağ ruhu, “ıstı- abın tanrısal derinliğini” bilmez, ya da yalnızca İsa'nın çarmıha gerilmesiyle ilgili olarak bilir. Edebiyatın yarattığı ege- nen düşünce, ölüm konusunda da gene ki aşırı uç arasında gidip gelir: Ya her tür- ü dünyevi sevincin ve zevkin kısalığına ıhtı yakmak, ya da ruhun kurtuluşu ger- çekleştiği için bayram yapmak! Bu ikisi arasında kalan bütün o duygular karma- ası, acıma, özlem, avutma ifade edilme- len kalır ve ölüm imgesinin çarpıcı deh- etinden erir gider. Yaşayan duygular, is-

keletler ve solucan tasvirleri arasında do- nup katılır.

Zaten, Huizinga'ya göre, Ortaçağ her türlü düşünceye somut bir biçim verme merakındadır. Böylece imajlarda somut- laşan düşünce katılır ve kişinin gördü- ğü doğrudan inanç olur. Canlı bir muhay- yilenin, çocuksu idealizmin ve güçlü duy- guların egemenliğindeki zihinler, görsel olarak algılayabildikleri her kavramın ger- çekliğine kolayca inanırlar. Bir düşünce isimlendirildiği ve bir biçime kavuşturul- duğu anda, doğruluğu da onaylanmış de- mektir. Her özel durum için yapılan her- hangi bir açıklama öylesine çabuk kabul görür, ve sonra da zihinde hiçbir diren- me ile karşılaşmaksızın öylesine kök sal- lar ki, yanlış yargılara varmaktan kaçın- mak mümkün değil gibidir.

Eleştiri ruhundan böylesine yoksun bir çağın zihniyeti, inanılmaz derecede yapay ve zayıf bir görünüm sunmaktadır. Olay- ların karmaşıklığını gözardı etme “yeti” si gerçekten şaşırtıcıdır. Bir tek örnek üzerinden derhal genellemelere gidiliverir. Savruluk, sunulanı sorgulamadan kolay-

ca inanma, bir fikri mantıkî sonucuna gö- türmede sebatlılık ve, tutarsızlık Orta- çağ muhakemesinin ortak özellikleridir. Bu zihinler için her durumun ya da ola- yın bir tek açıklaması vardır; bu da, iste- ğe göre, en genel, en dolaysız ya da en ka- ba olanıdır. İnsanlar her tartışmada, öne- mini keyiflerince abarttıkları bir kaç yön dışındaki bütün yönleri görmezlikten ge- lirler. Dolayısıyla, Ortaçağ insanının zih- ninde bir olgunun algılanması, daima, tıpkı güçlü ve basit çizgileri ve son derece be- lirgin konturları ile ilkel bir tahta baskısı gibidir...

Huizinga'nın, Ortaçağ'ın son demleri- ni gerçek bir derinlikle anlattığı ve tema- larından ancak birkaç tanesini aktarabil- diğim kitabını okurken bir yandan da hü- zün duymamak mümkün değil. Huizin- ga, 15. yüzyılda artık yerini başka şeyle- re bırakmakta olan olguları ve düşünce özelliklerini inceliyor. Oysa, Türkiye'de bizler, zulüm ile gözyaşlı merhametin elele olduğu hayatımızın “şiddet dolu ti- nısı”yla; tanıdığı her kadının “namus” undan kendisini sorumlu tutup “rakibi saf dışı” etmeye hazır erkeklerimizin şö- valyeye aşk anlayışıyla; gittikçe ağdalaşan arabesk zevkimizin renk kattığı özel ya- şamımızın, magazinlerde ortaya dökülen “seyirlik” niteliğiyle; rütbe, hiyerarşi ve seremoni merakımızla; bir aşırıdan diğere savrulan ruhumuzun, “doğru”nun yalnızca kendi “tarafında” olduğuna inanma eğilimiyle; ve nihayet, genelleme- lere yatkın, sunulanı sorgulamamaya alış- mış zihnimizin eleştirel düşünceye uzak- lığıyla... sanki hâlâ “Ortaçağ'ın Sönüşü” nü yaşıyor gibiyiz!

¹Huizinga, “yapay bir ozan ve iyice vasat bir zekâ” dediği Deschamps'ın, tam da bu nedenle zamanının genel eğilimlerini sadık bir biçimde yansıttığını söylemektedir.

²*Vilein, villein, villain* gibi şekillerde yazılabilen kelime, Avrupa Ortaçağ'ında orijinal olarak köylü, toprağa bağlı köylü, serf ya da ye- rine göre serfin bir türü anlamlarına geliyordu. Kelimenin, “kötü adam”, “haydut”, “suç- lu” anlamlarını kazanması, feodal aristokra- sinin köylülüğe bakış tarzının bir yansıması ve ürünüdür. Yukarıdaki şiirin yazıldığı tarihte, bu anlam çiftleşmesi artık gerçekleşmiştir ve ozan, “villain” kelimesinin geçtiği her yerde bu çift anlam üzerinde kelime oyunu yap- maktadır.

³300'den fazla elyazması bulunan *Roman de la Rose* (Gül'ün Romanı), 13. yüzyılda yazılmıştır. 21.000 dizeyle bu eserin ilk 4000 dizesi Guillaume de Lorris'indir. Metinde, bir genç kızın baştan çıkarılması anlatılır. Kız, Tomur- cuk Gül olarak sembolize edilir; bu Gül, saray- ı simgeleyen bir Bahçenin ortasındadır. Ak- törlerin çoğu, sevilen kadının zihninin çeşitli eğilimlerini temsil eder. Örneğin *Bel Accueil* [Hüsni Kabul], kızı âşıkane yönelten eğilim- dir. Bahçenin dışında ise, saray hayatında olmadığı farzedilen kötülük, açgözlülük, ha- set vb. tasvir edilir.

Efendisi *Deduit* (Zevk) olan âşık, *Amor* (Aşk)'un oklarıyla yarananmış olarak Bahçe- ye girer. *Bel Accueil* onu Gül'e götürür. *Male Bouche* (İftira) ve *Honte* (Utanc) âşıkla engel olurlar. *Kıskançlık*, *Bel Accueil*'i kuleye hap- seder. Oykünün sonu konusunda rivayet muhtelif; önceki versiyonlarda, âşık ötüne çıkan engelleri altediyor gibi görünse bile, sonunda saray aşkının katı kuralları emeline nail olma- sını önler. Jean de Meun'ün 1280'de yazdığı versiyonda ise, âşık Güllü ele geçirir. Jean de Meun, *Venus*, *Doğa* ve *Dehâ*'nın ağzından en cesur tensel haz savunusunu yapar.

⁴14. yüzyılda yaşamış ve 15 yaşından önce ev- lenip 25 yaşında dul kalarak üç çocuğunu ka- lemiyle geçindirmek için zorlu bir mücade- le vermiş olan Christine de Pisan, hem ilk kadın “ya- zar”, hem de ilk feministlerden sayılır. *La ci- té Dames* adlı eserinde, kadınların erdemleri- ni ortaya koyan öyküleri toplamıştır. *Les Liv- res des Trois Vertus* ise, toplumun farklı kat- manlarından kadınların görevlerine ilişkin eği- tici bir kitaptır. Ayrıca, *Roman de la Rose*'a, özellikle J. de Meun'ün versiyonundaki açık kadın düşmanlığına cesur eleştiriler yönelttiği şiirler çok ünlüdür. (Burada yeri gelmişken, C. de Pisan'ın, Sibel Özbudun'un “Niçin Femi- nizm Değil?” adlı broşüründe iddia ettiği gibi *Roman de la Rose*'un yazarı olmadığını belirte- lim).

Şâire Leylâ Saz Hanım

Yûşa Tepesi

ALİ NEYZÎ

Anneannem Feride Hanım sofranın başında otururdu. Sanırım sofrasının başında otururdu desem daha yerinde olacak. Tüm köşk halkını, günde iki kez, sofrasında bir araya getirmek, anneannemin yarattığı bir töreydi. Elinde kepçesi, önüne uzatılan her tabağa, yiyecek kişiye uygun ölçüde yemek koymağa dikkat eder, sofrasına topladığı herkesin yemekten gönlünce pay almasına özen gösterirdi. Önceden izin alınmadan Feride hanımın sofrasına katılmamak akla bile gelmezdi.

Yemek dağıtırken, Feride hanım bir ara, yanına dönüp “Eh, Damat bey, bu yaz Yûşa Tepe’ye çıksak mı, ne dersiniz?” diye sorunca, sofranın en dibinde oturan biz çocukların nefesi kesilirdi. Ailece geziye çıkılması, yaz aylarının en önemli eğlencesiydi. Hele Yûşa Tepe gibi uzak bir yere gidilecekse tüm gün ve gece başımıza buyruk kalacağız demekti. Böyle gezilerde köşkün erken yatma kuralı da biz çocuklara uygulanmazdı. Herkese o denli iş düşerdi ki, dadılar bile peşimizden koşmaktan vazgeçerlerdi. Önce “Aman kalabalık olmasın” denilirdi ama misafir davetinin önü alınmaz, mutlaka kalabalık bir grup olurdu. Böylece kalabalık arasında, bü-

yüklerin rakı sofrasına sokulup, içki değil ama, herhalde mezelerden atıştırmak olasılığı doğardı bizlere.

Yûşa Tepe’ye son gidişimizde, ya beş ya da altı yaşındaydım. Aradan yarım yüzyıl geçti. Tepe’nin Beykoz taraflarında olduğundan başka bir şey anımsamıyorum. Umarım girişken bir inşaatçı, o güzelim tepeye, bir (S.S.K.lı çalışanlar kooperatifi) oturtmamıştır. Belki “Askerî Bölge” içinde kalmıştır da sözüm ona “imar” olmaktan kurtulmuştur. Dedim ya, o günlerden beri çıkmadım Yûşa Tepe’ye.

“Damat bey” diye çağrılan babam, araya başka söz karışmasına vakit bırakmadan “Yerinde olur efendim” diyerek kayıvalidesinin görüşünü destekler ve ardından “Uygun bir tarihi şimdiden tesbit etmek lâzım, değil mi?” diye yanıt verirdi. Babamın bu önerisi eniştemin söze katılmasına kapı açardı. Nedeni basit. Herkes bilirdi ki, hava koşulları konusunda köşkün en bilgili kişisi, anneannemin ikinci damadı Doktor Bey’di. Belleği öylesine güçlüydü ki “Efendim, bin üç yüz sekizde, Berdül-acüz (o dönemde ki adıyla kocakarı soğuğu anlamına gelen sayılı bir fırtına) gününden iki gece evvel bastırmıştı “İstanbul’u” veya “1320’nin Eyyam-ı bahur’u (en

sıcak yaz günleri) nasıl da kasıp kavurmuştu” deyince herkes onun bu açıklamalarını onaylamak zorunda kalırdı.

Yelek cebinden, meşin kaplı “kalenderiye”sini çıkaran Doktor bey, önce yaz aylarında, mehtabın ondördünün hangi gecelere düştüğünü saptardı. Ardından o günlere rastlayan sayılı bir fırtınanın olup olmadığı araştırılırdı. Ağustos mehtabı fazla sıcak yapabilir, buna rağmen Temmuz mehtabında ise yağmur olasılığı vardır, denilirdi. Bu tartışma biraz sürerdi. Çocukluğumda hava koşullarını önemsemenin Osmanlı İstanbullusuna özgü olduğunu sanırdım. Yıllar sonra bir süre İngiltere’de yaşadım. Hava koşullarını önemsemenin daha çok bir İmparatorluk alışkanlığı olduğu kanısına varmıştım. Ya da yaşlanmış bir imparatorluk halkının alışkanlığı demek daha doğru olacak. Alaycı bir dostum “Şu hava konusu da olmasa, İngilizlerle konuşacak lâf bulamazsın” derdi. Dilleri ve dinleri başka da olsa, yaşam koşulları birbirini andıran topluluklarda sanırım benzer sosyal alışkanlıklar oluşuyor.

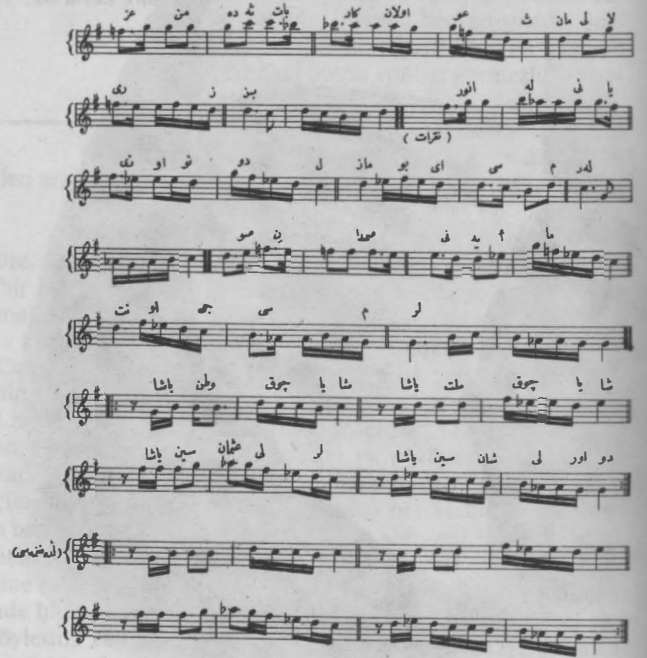
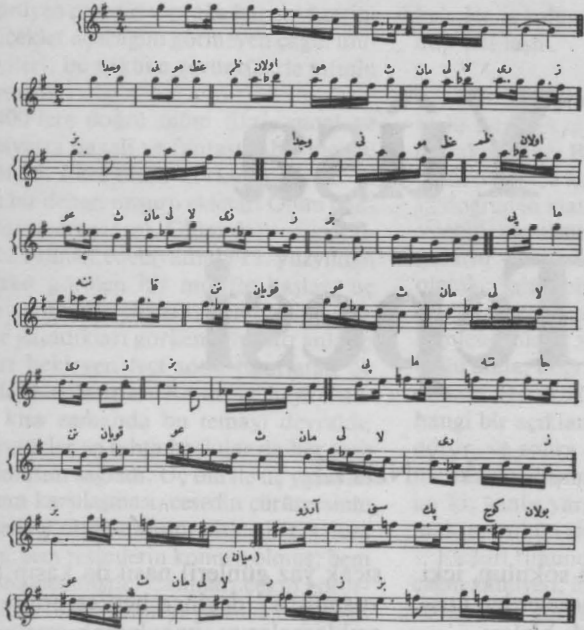
Günü saptanan gezi için gerekli araçların seçimi ve bağlantıların yapılması görevini babam üstlenirdi. O dö-

YÜŞA TEPESİ

الموسم - تكميليات



مقام - چانقاز



nemde, 930'lu yıllarda, Kızıltoprak'tan Yûşa Tep'e'ye, kalabalık bir grubun götürülüp getirilmesi çok yönlü bir düzenleme gerektirirdi. Günümüzde dolmuş motoru olarak çalışan tekneler, o yıllarda Galata köprüsüne bağlı dururlardı. Babam onları teker teker "teftiş" ederdi. "Motoru sağlam olmalı, bizi yarı yolda bırakmasın. Oturacak yerleri ve kabini temiz olmalı, hanımlar sinirlenmesin. Kaptan ağır başlı adam olmalı, patırtı çıkaracak deli-fişek genç adama güven olmaz. Ailece gezilecek, küçükler de katılacak, teknenin miço ve yamaklarının da söz dinler, saygılı çocuklar olmalarına dikkat etmeli!"

Leylâ Hanımefendi geziye katılmayı "kabul etmişlerse" başka önlemlerin de alınması gerekirdi. Anneannemin annesi, Leylâ Hanımefendi geziye yalnız katılmazdı. Mutlaka saz arkadaşlarını da yanında isterdi. En azından udî İbrahim Efendi ile kema-

nî İsmail Efendi ve "kendileri serbest ise" hanende Hikmet hanım da geziye davet olunurlardı. Bu durum, kiralananak motorun arkasının mutlaka geniş olmasını gerektirirdi. "Öyle ya, hem sofraya kurulacak, hem de saz takımının yerleşeceği kadar yer bulunacak" Leylâ hanımefendi'nin çalmaktan hoşlandığı "erganun"un da geziye götürülmesi ayrı bir sorun yaratırdı.

Çocukluğumda bu müzik aletini ufak bir piyano sanmıştım. Armonium da denilen bu âlet ufak bir "org" imiş. Leylâ hanımefendi pedallarına basarak hava geçişini ayarlar ve istediği yarım ya da çeyrek notaları elde edermiş. Bu nedenle köşkte genellikle "erganun" diye anılan bu âleti piyanodan üstün tutarmış. Boyutları ufak bir yemek masasını aşmamakla birlikte bu çalgı hem ağırdı hem de nazik. Köşkten Kadıköy rıhtımına taşınacak, orada motora yerleştirilecek, sonra Boğaz sahilinde tekrar karaya indirilecek ve tepeye çıkarılacak! Sağlam yapılı, çam yarması denilen iki ya

Üstte: Leylâ Hanımın Hürriyetin İlânından hemen sonra bestelediği "Millî Şarkı", altta; Leylâ Hanımın Birinci Dünya Savaşı yıllarında günlük basında tefrika edilen anı ve anlatısının yakınlarda kitaplaştırılmış hali.



YÜŞA TEPEŞİ



Vicdanı muazzam olan Osmanlılarız biz
Peymânına kanın koyan Osmanlılarız biz
Arzusunu pek güç bulan Osmanlılarız biz
Azminde sebatkâr olan Osmanlılarız biz

Nakarat

Enver'le Niyazi unutulmaz bu isimler
Sun samadaniye emanet o cisimler

Osmanlılığın şanı hamiiyetle sadakat
Zîynet bize min ba'd musavatla uhuvvet
İkram-ı mükâfat ise icra-yı adalet
Hürriyetin ilânı bize tac-ı saadet

Eyzan

Birçoklarını mahv u harab eyledi amma
Korkutmadı Osmanlıları mahbes-i menfâ
Milyonlara vicdanımızı satmadık aslâ
Düşmanlara namusumuzu etmedik ihdâ

Eyzan

Güftesi
Fehime Nüzhet hanımın

Beste
Leyla hanımın

Makam: Hicazkâr
Usul : Tek sofyân

Zellic matbaası

11 Ağustos 1324 (24 Ağustos 1908)

da üç "sırık-hamalının" tüm geziye katılması demekti bu. Tabîî, bu adamların da "helâl süt emmiş, eli yüzü düzgün" kişiler olmasına dikkat edilmeliydi.

Anneannem, kızları, damatları, torunları derken ailece on iki kişilik bir grup oluşuyordu. Leylâ hanımefendi ile saz arkadaşları, geziye katılacak akrabalar ve misafirler, hizmet edecek evlâtlık kızlar ve kalfa kadınlar ile sırık hamalları da eklenince sayımız kolayca otuz kişiyi aşıyordu. Bunca kalabalığı hep birlikte, vaktinde köşkten alıp Kadıköy rıhtımına ulaştırmak için en azından dört ya da beş çek-çek arabası ile bir tane de üstü açık yük arabası tutulmuş olmalıydı. Öğleden sonra saat üç sularında köşkten çıkılır, ertesi sabah saat beşe doğru Kadıköy rıhtımına dönülürdü. Bu nedenle aynı arabaların sabahın ayazında bizi rıhtımda beklemesi gerekirdi. Demek ki gezi on iki ya da on dört saat sürermiş.

Otuz kişinin sabaha kadar ağırlanması, motorun baş tarafına, kaptan ve

diğer çalışanlar için ikinci bir sofa kurulması, çocuklara su ya da şerbet, büyüklere ise çeşitli içkilerin sunulması, yerine getirilmesi gereken görevlerdendi. Yaz sıcağında buz bulunması her zaman sorun yaratırdı. Birkaç gün önceden Kadıköy çarşısına varılıp buz kalıplarının ısmarlanması, ardından bunların motora yüklenip yüklenmediğinin kontrol edilmesi gerekirdi. Buz alınmadan yola çıkılırsa Boğaz'da iskelelerden buz almağa çalışmak hem geziyi aksatır, hem de çoğunlukla buzsuz kalınmasına yol açardı. Buz kalıplarının kırılıp ufalanması görevi de bir miçoya yüklenirdi. Yine de kalıpların hepsi birden kırılmamalı. En az bir kalıbın gece yarısına kadar bütün saklanması dikkat edilmeli ki sabaha karşı bile kadehlere buz konulabilirdi.

Gezi gününden iki gün önce anneannem alışverişe çıkar ve o geceden başlayarak bahçedeki mutfağın lâmbası, bizler yola düzülene kadar sönmeydi. Patlıcan ve biber dolmaları "dinlenmeliydi" Pirincin harcına mut-

laka beyaz çam fıstığı ile siyah kuş üzümü katılmalıydı. Kebaplar şişe dizilmiş, hazır olmalı, üzerleri kekiklenmeli, etlerin aralarına soğan, biber ve domates dilimleri geçirilmiş olmalıydı. Üç ya da dört tepsi börek tepsisi fırına verilir. Kıymalı, peynirli, sade ve hatta reçelli börek bile yapılır. Mutfaktaki döküm sobanın fırını yeterli görülmez ve birkaç börek tepsisi Kızıltoprak'taki çarşı fırınına yollanırdı. Bu işin zamanlaması da önemliydi. Öylesine ayarlanmalı ki, geçen arabalardan biri sıcak börek tepsilerini çarşı fırınından alıp motora getirebilmeli.

Erik, elma, armut gibi ufak meyveler önce yıkanır, kurulanır, sonra tülbentlere sarılarak ufak sepetlere yerleştirilirdi. Buzu bol bulursa, zamanını ayarlayıp tülbentlerin üzerine buz parçaları atan ve sofraya soğutulmuş meyveler sunan kalfa kadın, gezinin sonunda özel bir bahşişi "hak edeceğini" bilirdi. Gezi süresi on dört saat aşmasa bile, gezi için yapılması gereken ve tümünü burada anlatamadı-



Erganun'u çalan Leylâ Hanımefendi solundaki bey Udi İbrahim Efendi, sağındaki Hanende Hikmet hanım, beyaz elbiseli hanım ise, komşulardan İhsane hanım.

ğim hazırlıklar en azından üç gün sürerdi. Böylece biz çocuklar için gezi öncesinden "bayram" başlamış olurdu. Herkes üzerine düşen görevle uğraşmak zorunda kaldığından kimse bizimle ilgilenemezdi ve alabildiğine özgür kalırdık.

Nerdeyse gezi kadar eğlenceli olurdu, biz çocuklar için, bu gezi öncesi hazırlık günleri. Yıkanmış erik sepetini ya da dinlenmeğe bırakılmış kadayıf tepsisini bulmak ve üzerinden hırsızlama atıştırmak tadına doymaz bir işti. Böyle davranacağımız önceden bilindiğinden, tatlı tepsileri özenle değişik yerlere saklanırdı. Bu kez onları köşkün içinde aramak ayrı bir yarış konusu olurdu. Arada anneannem söylenir "Yahu ne aceleniz var, gezide hepsi sizin olacak" derdi. Onu kızdırmamağa çok dikkat ederdik. Genelde bu köşe-kapmacadan eğlendiğini sezinlerdik. Evlâtlık kızların sakladığı şeyleri bizim bulmamız, bulduğumuz anlaşılmca yerlerinin değiştirilmesi, derken bizim yeni baştan aramağa çıkışımız, aslında eğlendirirdi anneannemi.

Ancak, hakikaten kızacak

olursa, felâket! En büyük tehlike! "Çocuklar geziye katılmayacak" diye bir kararı ancak anneannem verebilir ve uygulayabilirdi. Bizi uslu tutmak için, gezi gününe daha bir ay kala bu uyarı kullanılmağa başlanırdı. Tabî anneannemin ağzından böyle sözler çıkmazdı. Etraftakiler, dadılar, evlatlıklar "Hanımefendi duymasın, yoksa sizi geziye götürmez" dediler mi, bizde hemen yelkenler suya inerdi. Aslında Feride hanımın bizleri içtenlikle sevdiğini bilirdik. Torunlarını geride bırakmayacağına da emindik. Yine de, çocukluk işte, bu uyarı yapılanca, korkmadan edemezdik.

Annem kurgulu gramofonu ile bir bölüm plâgını mutlaka yanına alırdı. Saz vardı, ama nihayet çalanların da dinlenmesi gerekirdi. Yemek yenirken müziğin gramofonla sürdürülmesi de doğaldı. Gramofon iğneleri hep sorun yaratırdı. O dönemde, üç ya da dört plâk çalındıktan sonra iğnenin değiştirilmesi gerekirdi. Böyle yapılmazsa hem ses cızırtılı çıkar hem de plâk çizilirdi. Bir kez, nasılsa yemek tabağına düşen çelik iğneyi çocuklardan biri yutmuş, ya da yuttuğunu sanmış ve tüm gezinin tadını kaçırmıştı. Bu nedenle annem iğneleri teneke, kü-

çük bir kırmızı kutuda tutar ve kendi el çantasında saklardı. Bizler gramofona yaklaştırılmazdık. Çok yalvarırsak, en fazla, gramofonun kurgu kolunu çevirebilirdik.

Yüşa Tepe'ye çıkmamızla ilgili olarak unutamadığım bir anın da, Leylâ hanımefendinin tepeye taşınması olayıdır. Motorda, Kız Kulesi'nden Beykoz'a kadar saz faslı sürmüş, gün batımına doğru tepenin altına varılmıştı. Bu süre içinde tabî rakı sofrası kurularak "demlenilmiş" ve birçok şarkılar okunmuştu. Sahilden tepeye dar patikalardan çıkılıyordu. Araba yolu yoktu. Zaten araba da bulunmazdı bu sahilde, Leylâ hanımefendinin motorda kalması ise tüm ailenin tepeye çıkmaktan vazgeçmesini gerektirirdi. Sanırım babam, hamallara hatırı sayılır bahşişler vaad etti. İki adam önce erganunu sırtlayıp tepeye çıkardılar. Sonra da hasır koltuğunda oturan yaşlı hanımefendiyi yükleniverdiler.

Anneannemin annesi o günlerde herhalde seksen yaşına varmıştı. Kısa boylu, ufak tefek bir hanımdı. Elleri, ayakları hep minik ve incecikti. Buna karşın kızacak olursa oturduğu yerde dikleşir ve birden dev boyutlara ulaşırdı. Bunca yıldır, oturduğu köşede kendine saygı duyurtmasını böylesine bilen bir kişiye daha rastlamadım. Evimde asılı resmini gören Batılı dostlar, hep, "Kraliçe Viktorya'yı andırıyor" derler. Hammalların havalandırdığı hasır koltukta, korkmak şöyle dursun, çam yarması adamların bile saygısını kazanarak tepeye taşındı Leylâ Hanımefendi. Gün ışıyana kadar da kendini doğanın güzelliklerine kaptırıp kesintisiz erganun çalmış. Ben çocuktum. Çimenlere serilen bir kilimin üstünde uyuya kalmışım. Babam kucağında taşımış beni tepeden aşağı. Sonraları hep düşümden gördüm:

Leylâ Hanımefendi, tepeyi saran beyaz bir buluta oturmuş, ay batar güneş doğarken, yaşından ve çevresindekilerden arınmış, erganunun pedalına basa basa, müziğiyle doğayı eşleştirmekte.

Hayali cihan değer!

Komedia, daha doğrusu “komoidia” “komos şarkısı” ya da “komos alayında söylenen şarkı” anlamına gelir. Etimolojisi *tragedia*’nınkinden daha açıktır,* çünkü “komos” nedir, onu bilmekteyiz. Aristoteles, “Komedia, phallos şarkılarını söyleyenlerden doğdu” diyor. Phallos erkek cinsel organıdır, ama aynı zamanda verimlilik ve bereket simgesidir. Öyleyse komedia, verimlilik ve bereket şarkılarını söyleyenlerden ileri gelmektedir demek, yanlış olmaz.

Üstelik “komos” Attika’nın şehir ve özellikle köylerinde yapılan bir alayın adıdır. Dionysos bayramlarında halk bol şarap içtikten sonra, tuhaf kılık-kıyafetlerle sokaklarda dolaşır, başta flüt çalan bir adamın arkasından, alay halinde açık saçık türküler söyleyerek, kaba ve müstehcen hareketlerle çılgınca oynayarak, yolda ona buna sataşıp şehrin ya da köyün ileri gelenlerini tiye alarak yürürdü. Bu gelenek Avrupa ve Amerika’nın karnaval alaylarında bugün de yaşar. “Komos”a dönersek, burada Attika komedyasının en önemli iki unsurunu buluruz ki bunlar koro ve hicivdir.

İşte koroyu da, hicvi de kullanan Yunan komedi yazarı genellikle köy kökenliydi; zevkleri yalnızca Attika’lı çiftçilerin zevkini yansıtmakla kalmıyordu, komedileri de yiyecek ve içeceklerin tasvirleriyle dolu oluyordu. Aristophanes’e gelince, Atinalı yani şehir kökenli olduğu bilinmekle beraber, yazdıklarından köy ve çiftçi hayatını yücelttiği ortaya çıkıyor. Köy geleneği, çiftçi âdetleri (iyi olsun kötü olsun) oyunlarında yansıtılmıştır. İ.Ö. V. ilâ IV. yüzyıl arasında yaşamış olan Aristophanes, oynanış sırasıyla ilk eseri olan (İ.Ö. 425) “Akhnai”lılar” adlı komedisinde bizi kömür-cü-çiftçi Dikaiopolis’le tanıştırır.

Sahne, Pryx’da Atina vatandaşlarının toplantı yerini gösterir. Şafak sökmektedir, toplantıya daha kimse gelmemiştir. Dikaiopolis tek başına bekler. Hemşehrilerinden yana yakıla şikâyetle koyulur. Tam o sırada içeriye Amphitheos adlı birisi girer. Atinalılara barış sağlamaya söz verir, fakat meclis onu dalavereci diye dışarı atar, sonra yabancı elçileri kabule başlar. Oturum sona erince Dikaio-

Doç. Dr. PARS ESİN

ET Mİ, YOKSA BALIK MI?

Aristophanes’e Bakılırsa...

polis Amphitheos’u bulup, ondan otuz yıllık bir barış satın alır. Kendisi ve ailesi için elde ettiği bu barışın şerefine şenlikler düzenler. Kır tanrısı Dionysos şerefine yaptığı alay, komedianın kaynağı sayılan “komos” alaylarından biridir.

Sahnelenen oyunda açlık da vardır; Peloponnesos savaşları Atina halkını etkilemiş olmalıdır. Dikaiopolis içeri bağırır: “Çocuklar, kızlar hâlâ anlamadınız mı? Ne yapıyorsunuz orada? Tavşanı kaynatın, gerektiği kadar çevirerek kızartın, çekin ateşten, çabuk!”

Demek ki önce haşlamak, sonra kızartmak! Bu işlem bugünün ahçısına feci gelebilir; çünkü kızartmada ilke, eti özsuğunu kendi içinde yoğunlaştırarak muhafazaya dayanır. Oysa haşlama işleminde özsuğun usul usul ortama, yani haşlama suyuna yedirilmesi söz konusudur. Başka bir deyişle

et kızartılıp kebab edilmeden önce haşlanırsa, kızartmanın sağladığı yarar yok olur, çünkü özsu kaynatma suyuna karışmıştır. Gelgelelim, bu çifte pişirmenin altında yatan nedeni Arkhestratos’ta bulmak mümkün. Gerçekten halkların çoğu kanlı et yemeyi iğrenç bulur; bu yüzden de geleneklerine bağlı köylüler kanlı et yemekten çekinirler. İşte bu önyargıya karşı savaş açan Arkhestratos şu tarifi verir: “Tavşanı pişirip yemeğe hazırlamada birçok yol vardır, ama en iyi yöntem şudur: önce kızartın, hâlâ hafif kanlıyken şiştikten çıkartın, üzerine tuz serpip acıkmış misafirlerini ze et sunun. Etten sızan kanlara bunun kıvrımayın; aksine eti bekletmeden hemen yiyin. Bana göre tavşan pişirmeye ilişkin bütün öteki yöntemler saçmadır.” Ne var ki, Arkhestratos’un sadeliğe dönüş sadedinde ileri sürdükleri, aslında incelmış bir saflığa ya da rafine bir ilkelliğe dönüş an-

lamındadır; çünkü, biliyoruz ki, ateşte kızartmaya göre haşlama pişirmenin evriminde ileri bir adımdır. Aethnaeus'a bakılırsa, "Homeros sığırları kurban ettiğinde etin özsuyla önem vermiyordu; onun için ne etin ne de beynin özsuğu önemliydi. O kadar ilkeldi ki barsaklara varıncaya değin kızartıyordu." Demek ki, eski Yunanlılar için kızartma ya da aynı anlama gelmek üzere ızgara, barbarlara özgü bir yöntemdi. (Bu arada belirtelim ki, kullandığımız ızgara sözcüğü, eski Yunanlıların "eskhara" sözcüğünden gelmez.)

Birçok anti-demokratik yazar gibi Platon da kendi ülkesinin yozlaşmasının nedenini, başka şeyler meyanında, yeme ve içmedeki lüzsüz lükste bulup, *Devlet*'inin vatandaşlarına, çekiciliklerinin ayrıntılarını verdiği, daha erkekçe bir rejime dönüşü salık vermektedir: "Tabii onların tuz, zeytin, peynir gibi katıkları da olacak. Soğan, lahana gibi köy yemekleri de pişirecekler. Önlere incir, nohut, bakla gibi çeşitli çerezler de koyacağız. Bir yandan mersin yemişi ile palamudu küle gömecekler, bir yandan da azar azar içecekler." Bu ilkel düzen Aristophanes'in tasvibine ulaşmayacaktır. Çünkü onun oyunları kekik kokuları, nar gibi kızarmış güvercinler, Atina'nın kuzeyindeki Kopais gölünün ünlü yılan balıkları, peynirli çörekler, susamlı ekmeklerle doludur.

"Barış" adlı eserinde savaşa giden askerinin, azığından kurtulup erişmek istediği yiyeceklere de değinilir: "Aman ne sevinç, miğferden, peynir ve soğandan kurtulmak! Sevdiğim şey harbetmek değil, ateş başına çöküp dostlarla yarısracasına kafayı çekmektir; yazın topraktan söktüğüm kütükleri, odunlarının en kurusunu yakıp bir yandan nohut kızartmak, palamut taneleri pişirmek, bir yandan da, karım hamamdayken, beslemeyi becermektir." Bunlar da yetmez, "Evden de ardıc kuşu ile iki ispinoz getirsinler. Bizde kesik süt suyu ile dört parça tavşan olacak..." Tavşansız öğünün geçirilmiş bir öğün olacağı da ileri sürülebilir. Çünkü süt domuzu ile tavşan eski Yunan ve Roma'da en beğenilen etlerdendi. Çok daha sonraları, Roma İmparatorluğu'nun doruk



Küçük bir balık ızgarası

öneminde ünlü Roma'lı hicivci Mar-tialis şöyle diyecektir: "Ardıc eğer kuşlar arasında ilk sırayı alıyorsa, tavşan da dört ayaklılar arasında aynı yerededir."

MUTFAK SANATI

Eski Yunan yazınında mutfak sanatına ilişkin değinmeler ve tasvirlerin ötesinde, tıpkı günümüzdeki gibi, mutfak sanatında uzmanlaşmış kitapların da olduğunu biliyoruz. Üstelik bu kitapları doğa bilimleriyle, tarımla, perhiz yöntemleriyle ve tıpla uğraşan kitaplardan ayrı tutmak gerekir. Demek ki, sorun sadece bir beslenme sorunu değildir. Ne yazık ki, mutfak sanatı diyebileceğimiz ve dilimize "şikemperverlik" deyişiyle çevirebileceğimiz gastronomi ile ilgili hiçbir eski Yunan kaynağı bütünlüğüyle elimize ulaşmamıştır. Platon'un sözünü ettiği Mithaikos, bizim için sadece bir isim olmaktan öteye gitmez. Arkhytas, balık konusunda uzman Taranto'lu Hegesippos, her ikisi de Sirakusa kökenli Heraklides'ler de aynı konumdadır. "Tanrılara sunulabilecek kadar leziz" mığrı balığı pilâkisi pişirmesini bilen Sakız adalı Nereos, bir tür sebzeli et kavurmasını icad eden Lamprias, taze kan, tuz ve unla yapılan bir tür çöreği akıl eden Aphtonitas da bu meyanda sa-

yılabilir. Gelgelelim, bu gibilerin bazı yemek tariflerini, bu tariflerin yanısıra bazı özlü sözleri de toparlayıp İ.S. III. yüzyılda *Deipnosophistes* (Sofistlerin Şöleni) adıyla yayınlanan Mısır kökenli gezginci Athenaeus eliyle zamanımıza ulaşmıştır. Perikles döneminde yaşayan Arkhestratos aracılığıyla da bazı tarifleri öğrenmek mümkün olmaktadır. Sicilya'da Gela şehrinde doğan Arkhestratos bir ahçı olmaktan çok gezginci ve meraklı bir şikemperverdir. Eskilerden Hesiodos gibi, özdeyişlere önem veren şairleri taklid edip tiye alan bir nazire yazıp deneyimlerini yansıtmıştır.

BALIKLARA GELİNCE...

Şimdi bunlar ne diyor, onlara bakalım.

"*Ton balığr*: geniş ve kutsal Samos (Sisam) adasında pek iri, adına *orkinos* denen ton balığından bulacaksınız; fiyatı ne olursa olsun hemen satın al. Bizans'ta, Sicilya denizinin ünlü adasında da bu balık enfes olur; Kefalû ve Tyndaris kıyılarının beslediği tonlar da en iyilerin arasındadır. Ama bir gün İtalya'nın ünlü şehri Hippona'ya gidersen eğer, oranın yerlileri olan, etrafı denizle çevrili Brutii'lerin ton balıkları bütün ötekilerin iyisidir, bunların eşi menendi yoktur. Bizim

PIŞİRMENİN EVRİMİ-V

kiyılara gelenler, eğer yollarını şaşırtıp bu ülkeden bize gelmişlerse, fırtınalı ve engin bir denizi geçmiş olduklarından, avlandıklarında artık iyi sayılmazlar. Bu balığın kuyruğuna ya kın kısmı pek övülür.”

“*Yazılı orkinos* ya da dişi ton balığı özellikle Bizans’ta bulunur. Bunlardan birinin kuyruk kısmını alın, kuşbaşı doğrayın ve iyice kızartın, üzerine tuz ekmeyin, iyice zeytinyağıladiktan sonra çok tuzlu salamuraya koyun; eğer bu balığı sossuz yemek isterseniz, bu tanrıların iştihasını kabartacak bir yemek olur; ama üzerine sirke dökerek sunarsanız balığın bütün özelliğini yok edersiniz.”

Öte yandan tuzlamalar ve sebzeler üzerine eser verdiği bilinen Euthydemos’a bakılırsa, “Bizans tuzlu tonun, salamura uskumrunun ve pek besleyici kelerin anayurdudur. Gelgelelim, (Marmara denizinde Lâpseki yakınlarında) küçük Pario kenti berlâm balığının saygıdeğer vatanıdır. İtalya’daki Abruzzi ve Campania bölgelerinin tüccarları ve güzel Taranto’lular Cadiz’e (İspanya), üçgen parçalar halinde büyük küplerde salamuraya bastırılmış orkinos aramaya giderler.”

Şimdi tekrar Arkhestratos’la Athenaeus’a dönelim.

Kum kayası: “Atina dışında avlananlarına kulak asmayın; bunların en ufaklarını, İonyalıların “deniz köpüğü” dediklerini kastediyorum. Phalerum koyunda avlananların en tazelelerini satın almak gerekir. Rodos kıyılarında avlananları da oldukça lezzetlidir, ama bunların gerçekten kumsal kıyılarda avlanmış olması gerekir. Bunları yemek isterseniz, kızartma tavasına deniz anemonlarıyla zeytinyağında bekletilmiş kokulu çiçek tozunu da eklemeniz gerekir. Kum kayası ateşi görmemelidir, tavadaki içinde bulunduğu yağ göz göz olduğunda pişmiş demektir.”

Karagöz: “Orion yıldızı gökyüzünde kaybolduğunda (Kasım) ve bize şarabı getiren asma, yapraklarını döktüğünde kendine fırınlanmış karagöz hem; peynirle bezenip donatılmış, hem büyük hem de sıcak olsun. Üzerine sirke dök. Bu balık doğal halinde yağsız olduğundan, sert dokulu balıkların hazırlandığı gibi hazır-

lanmak gerekir. Ama doğuştan lezzetli, yani eti yumuşak ve yağlı olduğunda, fırınlanmış karagöze sadece tuz serp ve sonra da üzerinde zeytinyağı gezdir.”

Kefal: “Milet’e gittiğinde ya pulaterina (bir tür kefal) ya da Geson boğazının (Pirene ile Miletos arasındaki) bu deniz girintisi ve boğaz bugün Büyük Menderes’in getirdiği alüvyonlarla kaplıdır) has kefalını veya tanrıların evladı, levreğini satın al. Çünkü bu balıklar hem oraların balığı olduğundan hem de nitelikleri gereği enfestir. Bu balıkları yumuşacık yemek istersen pullarını temizletmeden kızarttır, sonra bunları örtecek kadar hafif tuzlu salamuraya koydur. Bu balıkları sakın ola ki, Sicilyalıya ya da İtalyana hazırlattırma; çünkü bunlar bu balıkları zevkle yenecek şekilde terbiye etmesini bilmezler, aksine peynirle sunarak, sirkeyle ya da haşlanmış ve tuzlu şeytan boku otu suyuyla ıslayarak herşeyi berbat ederler.”

Yılan balığı: “Yılan balığının her türü övgüye değer, ama (Messina boğazında) Reggio’da avlananlar tercihe şayandır; üstelik Kopais gölünde ve Strymon’da (Makedonya’da Struma nehri) avlananları da yüksek kaliteleri nedeniyle ün kazanmışlardır. Bunlar pek toplu ve iri olurlar. Her hâl ve kârda sunulabilecek bütün yemeklerin en göğüs kabartanı, doğal olarak kısır tek balık olan (?), yılan balığıdır. Pancar yaprağına sarılarak pişirilir. Bu balık Nil’de de bulunur.”

TARİFLERDEN NE ÇIKIYOR?

Elde kalan tarifler, görülüyor ki, balık yemekleriyle, balığın hazırlanışıyla, balığın geldiği yerlerle ilgili. Muhakkak ki, yazarların balıkla ilgili olmayan tarifleri de olmalıdır, ama yalnızca balık tariflerinin elimize ulaşması sadece bir rastlantı olmamalıdır. Gerçekten de, eski Yunan mutfağında balık giderek önemi artan bir yer tutmuştur. Homeros’ta balık yendiğine rastlanmaz, ama İlyada ve Odysseia’nın kahramanları, soyluları et ve av eti tüketirken, yoksullar

hem o sıralar hem de daha sonraları giderek artan miktarlarda ve türlerde balık yemeğe başlamış olmalıdırlar. Aslında, belki Yunan mutfağında balık ve deniz ürünlerinin zamanımız ortalama mutfağından daha fazla bir yere sahip olduğunu ileri sürmek, bir abartma da değildir.

Verilen tariflerde dikkati çeken bir başka nokta da balıkla peynirin bir arada olabilmesi. Ama hatırlamak gerekir ki, eski Yunanlılar tereyağından haberdar değillerdi. Üstelik kullandıkları süt yalnızca keçi ve koyun sütüydü. İnek sütündense, garip bir şekilde, iğrendiklerini biliyoruz. Kullandıkları sütlerden yapılma taze ve yağlı peynirler tereyağının yerini tutmuş olmalıdır.

Tariflerden çıkarabileceğimiz bir başka sonuçsa, balıkların geldiği yerlere verilen özel önem oluyor. Ama bu durum eski Yunan -ve belki de Roma- mutfağının değişmez özelliklerinden biridir. Bir hayvanın avlandığı yer, belli bir sebze ya da meyvanın yetiştirildiği bölge özenli mütalâaların konusu ve hatta yemeğin hazırlanma ve pişirme yöntemlerine göre daha bir önem verilen bir nokta olmuştur. Eski Yunanlılar belki de toprağın ya da belli bir yerin denizinin verebileceği tada, farklı denizlerin ya da toprakların değişik niteliklerine karşı kesin bir duyarlık geliştirmişlerdi denilebilir.

Pirene ve Miletos arasındaki boğazda avlanan has kefallerin açık denizde ya da başka yerlerde avlananlardan daha iyi ve lezzetli olduğuna ilişkin iddia kılı kırk yarmak diye nitelendirilebilir, ama bugün hâlâ bizde niye Beykoz’un kalkanı, Boğaz’ın lüferi, Ayvalık’ın papalinası, Mersin’in gridası, Bafa gölünün yılan balığı, vb. meşhurdur acaba?

* Tragedia’nın *tragos-oide*, yani “keçi şarkısı” sözcüklerinden geldiği sanılıyor. T*T

KISA BAŞVURU

Forbes, R.J., “Food and Drink” in Charles Singer et al. (Eds.) *A History of Technology*, Vol. II, Oxford, 1956, pp. 103-46.
McLeish, Kenneth, *Food and Drink (Greek and Roman Topics: 7)*, George Allen and Unwin, Londra, 1977.
Revel, Jean François, *Un festin en paroles*, Pauvert, Evreux, 1979.

Prof.Dr.İng.Dr.med.habil.
ARSLAN TERZİOĞLU

Saray-ı Hümâyûn'da Teknik Eğitim

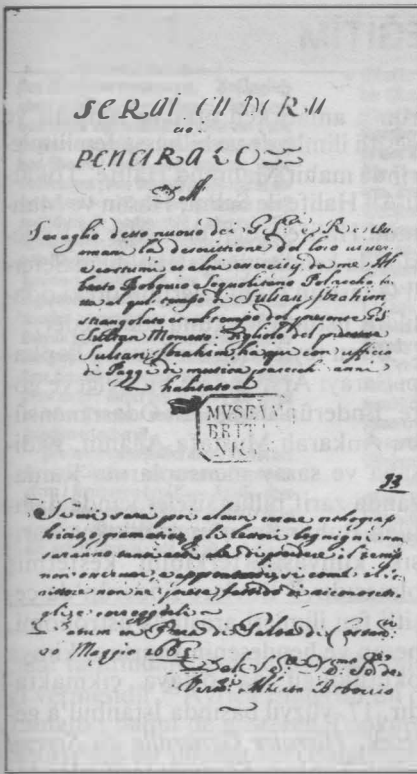
tiği Süleymaniye Külliyesi'ndeki bir üniversite niteliğindeki medreselerden Dar ül-hendese'de mühendis ve mimar yetiştirildiği bazı Osmanlı kaynakları ile Graf Marsili gibi ecnebi-lerin notlarına dayanılarak kabul edilse bile³, bundan önceki Osmanlı medreselerinde hatta tam teşekküllü bir üniversite niteliğindeki, 1470'de tesis edilen İstanbul'daki Fatih külliyesine ait medreselerde bile mimar ve mühendis yetiştirildiğine dair elimizde sarih belgeler bulunmamaktadır.⁴ O halde bilhassa ordu ve saray yani devlet teşkilâtı için lüzumlu mimar ve mühendisler nerede ve nasıl yetiştiriyorlardı sorusuna, eldeki yerli ve yabancı kaynaklar ışığında verilecek cevap, Osmanlı kuruluş ve yükseliş devrinde orduda ve Saray-ı Hümâyûn'daki Enderûn ve buna bağlı olarak acemi oğlanların eğitildiği diğer saray okullarında verilen teknik eğitim neticesinde olduğu şeklindedir ki, bunun mevcut kaynaklar ışığında incelenmesi bu makalemizin esasını teşkil etmektedir.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda daha Osman Gazi devrinde yaya ve müsellemlen denilen piyâde ve suvarilerden oluşan ordu, oğlu Orhan Gazi devrinde daimi ve maaşlı bir yaya süvari ordusuna dönüştürüldü. Böylece Yeniçeri, Cebeci ve Sipahi denilen Kapıkulu Ocakları meydana geldi.⁵

Yeniçeri, Topçu, Cebeci ocaklarında ve diğer bazı hizmetlere kaynak teşkil etmek üzere esir ve devşirme Hristiyan çocuklarından müteşekkil bir acemi oğlanlar ocağı Sultan Murad Hüdavendigâr zamanında tesis edildi.⁶ Yeniçeri Ocağının tesisinin de, Acemi Oğlanlar Ocağının tesisinden biraz önce 1362 yıllarında olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir.⁷

Ordunun Kapıkulu teşkilâtında acemioğlanlar ihtiyaç nisbetinde istihkâm ve mimar hizmetlerini görüyorlardı. Lağımcılar da bunların yardımcıları idiler.

Feth edilen bölgelerden devşirme usûlü ile Hristiyan ahalinin 8-15 yaşlarındaki çocukları Yeniçeri Ocağı vasıtasıyla toplanarak Türk dili ve geleneklerini öğrenmeleri için bir süre Türk Çiftçi ailelerine dağıtılıyorlardı. Türklerin hizmetinden geldikten sonra Acemi Ocağına kaydedilen efrat, odalarındaki hizmetlerle, gemi hizmetlerinde, inşaat ve sair hizmetlerde bulunurlar, bir kısmı da devamlı surette hizmet etmek için Topçu, Cebeci ve diğer hizmetlere verilirlerdi.⁸ Bir kısmı da Edirne ve İstanbul'daki saraylara verilir. Devşirilen çocuklardan Türk hizmeti için Türk ailelere dağıtılmadan önce, doğrudan doğruya saray için seçilenleri, saraydaki okullarda ve bilhassa Enderûn mek-



Musiki tarihimizde Ali Ufki Bey olarak bilinen Enderûn'dan yetişmiş Polonya asıllı Alberto Bobovio'nun 1665'te İstanbul'da Pera'da İtalyanca olarak yazdığı Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn'u tarif eden ve Arslan Terzioğlu tarafından Londra British Museum'da keşfedilen İtalyanca el yazma eserin baş ve son sahifesi.



Alberto Bobovio'nun Enderûn'u tarif eden İtalyanca eserini Almancaya çevirerek Avusturya İmparatoru'nun emri ile Viyana'da 1667'de yayınlayan Alman Nicolaus Brenner'i Yedikule zindanında esir iken mum ışığı altında bu eseri tercüme ederken gösteren resim. Masanın üstünde Enderûn'u da içine alan Topkapı Sarayı'nın planı görülmektedir.



Alberto Bobovio'nun Saray-ı Enderûn eserinin Nicolaus Brenner tarafından yapılan Almanca tercümesinin 1667'de Viyana'da neşredilen nüshasının ön kapağı.

tebinde eğitilirlerdi.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından 1462-1478 yılları arasında inşa ettirilen bugün Topkapı Sarayı denilen Saray-ı Cedid-i Âmir'e'de, Hasbahçe'deki Acemi Oğlanlar kışlası, ileride bahsedileceği üzere Sultan Ahmed Camii'nin mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın yetiştiği yer olup, orada el sanatları ve mimarlık öğretiliyordu.⁹

Hünernâme'de ve diğer Osmanlı kaynaklarında belirtildiği gibi, Bursa'daki Osmanlı Sarayında ilk adımlar atılmış olmasına rağmen Saray'da Enderun Okulu Sultan Murad Hüdâvendigâr tarafından Edirne'de 1365-1368 yıllarında yaptırılan Eski Saray'da tesis olunmuştur.¹⁰ Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed devirlerinde bu teşkilât daha da gelişti. Edirne'de Fatih'in babası II. Murad zamanında da inşa ettirilen Yeni Saray'da da aynı şekilde Saray okulları ve Enderun teşkilâtı tesis edildiği gibi, İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in bugünkü Üniversite binasının olduğu yerde tesis ettiği Eski Saray'da saray okulu ve

bir süre sonra Saray-ı Cedid-i Âmir'e adıyla inşa ettirdiği bugün Topkapı Sarayı dediğimiz Yeni Saray'da da saray okulu ve onun yüksek kademesi olan Enderûn teşkilâtı en mükemmel şekliyle tesis edilmiştir.¹¹ Belgrad ve Boğdan seferlerinde Fatih Sultan Mehmed'in yakınında onun muhafız alayı gibi yer alan Enderûn Okulu mensuplarının padişahı korumak için birbirlerini takiben şehit olmaları Fatih'in Enderûnlulara olan teveccühünü artırmış, sayıları çoğaltılarak, Enderûn Okulu bir saray üniversitesi gibi umumî bir mahiyet almıştır.¹² Fatih Sultan Mehmed'in Enderûn'da devletin muhtaç olduğu her çeşit memurun yetiştirilmesini emrettiği, Tarih-i Ata gibi eski kaynaklarda yer almaktadır.¹³

Fatih Sultan Mehmed'in "emri üzerine Edirne sarayındaki tahsil ve terbiye teşkilâtı ve usulü aynen tatbik edilmek üzere Topkapı Sarayı yapılmış mektep olarak daireler yaptırılmış, buralarda okuyanlara gözcülük ve gelişmelerini temin etmek için hazine ve kiler koğuşlarındaki bilgili kişilerden bir 'Encümen-i Dâniş' kurulmuştur. Okuyucuların heveslerini artırmak için de kapısına "Velimihâm-ı Dar ül-ilim" levhası asılmıştı."¹⁴

Fatih Sultan Mehmed döneminde Enderûn müfredatında Ata'nın belirttiğine göre "Göçebe Hayatı ve Medeniyet, Kamu Hizmetleri, Siyaset, Muharebe Sanatı, Heyet, Hendese ve Hikmet de dahil Çeşitli Bilimler ve Sanatlar" hakkında dersler yer alıyordu.¹⁵ Eğitimde başarılı olanlar için öngörülen ödüller arasında bizzat Sultan tarafından tebrik edilme, hemen iyi bir mevkiye getirilme ve çeşitli burslar vardı. Fatih Sultan Mehmed'in Saray personeli ve öğrenci üzerinde büyük bir otorite sahibi olduğu, gece ve gündüz çeşitli avlularda dolaşarak öğrencilerin rahatını ve kendilerine verilen görevi lâiyikiyle yerine getirip getirmediğini denetlediği söylenir. Eğitim hayatını bitirenlere üzerinde sultanın tuğrası bulunan bir diploma verildi.¹⁶ Verilen eğitimin en iyi kalitede olduğuna şüphe bırakmamak için sultanın bizzat kendisi bir kısım öğrenciyi sınar ve Enderûn'daki eğitimi kontrol ederdi. Eğer bir

SARAY-I HÜMÂYÜN'DA TEKNİK EĞİTİM

hoca, görevinde ihmale yer verirse sultan kendisine kişisel bir uyarı mektubu gönderir ve görevini hatırlatır. Eğer ihmalkârlık devam ederse hoca ve özellikle şairlere büyük saygısı olmasına rağmen bazen hocayı hapsedtirir ve belirgin bir itaatsizlik durumunda adalete teslim ederek cezalandırır.¹⁷

Fatih'in oğlu Sultan Bayezid II devrinde Enderûn mektebi daha da geliştirilmiş, hocaların sayısı ve kitapları artırılmıştır. O zamana kadar bu, saray üniversitesi mahiyetindeki Enderûn'a Edirne'deki ve İstanbul'daki Eski Saray'daki okullarda yetişen acemi oğlanlardan çalışanları seçilip alınır. Sultan Bayezid II zamanında Galatasaray tesis edilerek burada ikişer yüz kişi alacak büyük, orta ve küçük namıyla üç koğuş ve her koğuştaki birer hamam, birer subay dairesi ve mutfak ve bir de hastane yaptırılmak suretiyle, Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn Üniversitesinin İdadisi yani lisesi olarak bir okul tesis edilmiştir.¹⁸ 1536'da İbrahim Paşa'nın katlinden sonra İbrahim Paşa Sarayı acemi oğlanlar mektebi olarak kullanılmış, buradan da istidatlı olanlar Enderûn'a alınmıştır.¹⁹ Galatasaray'a ve İbrahim Paşa Sarayı'na devşirmelerin endamı düzgün bir kaç yüz çocuk alınır.

Saray-ı Cedit-i Âmile denilen Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn'un Hazine ve Kiler Koğuşlarına alınacak kimsenin, önce ilk eğitimini Galatasaray veya İbrahim Paşa Sarayı'nda tamamlaması lâzımdır. Enderûn'da Hazine ve Kiler Koğuşlarından başka bir de Küçük Oda, Büyük Oda ve Doğançılar Koğuşu vardı ki, bu da Enderûn'da ilk tahsil kademelerinde bulunan Enderûnlulara mahsustu. Sonraları bunların bir üst kademesi olan Seferli Koğuşu ve Yavuz Sultan Selim zamanında Enderûn'un en yüksek odası olan Hasoda tesis edilmiştir. "Hazine ve kiler koğuşlarında yer boşalırsa, Galatasaray (veya İbrahim Paşa Sarayı) kıdemlilerinden biri alınır, küçükoda ile öteki iki koğuşa verilir, bunlara "acemi oğlan" denirdi. Koğuşlardaki kıdemli ağalardan biri bu acemiye "lala" yani mürebbi tayin olunurdu. Koğuşlarda okuması ileri olanlardan biri de geride kalan

oniki öğrenciye "Halife-kalfa yani muid" nasbolunurdu. Halifeler, koğuşların itibarlıları olduklarından sarayda bir memurluk boşalırsa, bunlar tercihli olarak alınırlardı. Yüksek Tahsil hocaları salı, kıraat okutacaklar pazar, hüsnühat hocaları cumartesi ve çarşamba günleri Enderûn'a gelirlerdi. Hoca Babüssaade'ye girince Enderûn ağalarından altısı bu kapıya giderek kendisini karşılardı. Hoca'nın yanında iki halife, önünde ve arkasında dört ağa olduğu halde dershaneye girerdi. Dönüşte de hocaya aynı merasim yapılırdı. Enderûn mektebi öğrencileri vücutlarını kuvvetlendirmek için saray bahçelerinde cirit, çomak oynarlar, kılıç kullanmak, top ve tüfek atabilmek için gerekli bilgiyi alırlardı. Kendilerine bu hususta tatbikat da yaptırılırdı".²⁰

İkinci Murad devrinde Edirne'deki Saray-ı Hûmayun'daki Enderûn Saray Üniversitesinde okutulan derslerin tefsir, hadis, fıkıh, feraiz, şiir ve inşa, musiki, heyet yani astronomi, hendese, coğrafya, ilm-i kelâm, mantık, maanî, usul, bedi, beyan ve hikmet olduğu Hazine-i Hûmayun kayıtlarına dayanılarak Ali Seydi Bey'in eserinde²¹ belirtildiğine göre daha ilk kuruluş döneminde Enderûn'da astronomi, hendese, hikmet gibi mühendisliğin temel bilimlerinin öğretildiği anlaşıyor.

Fatih Sultan Mehmed devrinde İstanbul'da inşa edilen bugün Topkapı Sarayı dediğimiz Yeni Saray'da tesis edilen Enderûn'da da aynı geleneğin devam ettirilerek, gittikçe büyüyen imparatorluğun geleceğinin emanet edileceği dirayetli ve kültürlü kimselerin yetişmesi için fen ve mühendislik kollarını da içine alan eğitim tatbik edildiği eski kaynaklardan anlaşılmaktadır. Hatta Enderûn'da okutulan derslerin kapsamının hüsnühat, tezhip ve musiki gibi güzel sanatlara uzandığı, orada konservatuar mahiyetinde bir Meşkhane²² ile, güzel sanatlar akademisi mahiyetinde bir Nakışhane'nin Fatih devrinden beri varoluşundan anlaşılmaktadır.²³

IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde yaşamış ve Enderûn'dan yetişmiş olan Mehmet Halife, yazdığı *Târih-i Cûlmânî* isimli eserinin sonunda, içinden yetiştiği Enderûn'u anlatırken oradan yetişmiş ve çeşitli ilimlerde ve bilhassa fen ilimlerinde mahir Mahmud Halife, Tokatlı Ali Halife ile Selim, Hasan ve Mahmud Halifelerden bahseder.²⁴ Enderûn'da kendisinin de ait olduğu Seferli Odasının bilim erlerinin öteki odalara üstün olduğunu iddia eder.²⁵

Bunu teyit eden bir husus, Topkapı Sarayı Arşivindeki bir belgeye göre, Enderûn'da Seferli Odası mensubu Ankaralı Mustafa Ağanın, padişaha ve saray mensuplarına Ramazanda zarif billur şişeler içinde dağıtılan Buhur Suyu'nun oldukça karışık kimyasal terkiibini keşfetmiş olmasıdır.²⁶ Böylece Enderûn'da çeşitli fen ilimleri arasında astronomi, hesap ve hendesenin yanısıra, kimya okutulduğu da ortaya çıkmaktadır. 17. yüzyıl başında İstanbul'a gelerek, *Hisroire Generalle du Serrail* isimli Topkapı Sarayını tarif eden bir eser yazan Fransız kralının saray tarihçisi Michel Baudier de, ilk baskısı 1626'da Paris'te neşredilen bu eserinde, her ilkbaharda Enderûn'un seferli koğuşu mensuplarının saray eczacısı refakatinde dağlardan çeşitli nebat toplayarak saraydaki ilâçların yapıldığı laboratuvarında bunlardan saray hekim ve eczacıları nezdinde ilâç yapıtlarını yazması da, Enderûn'da kimya eğitiminin de yapıldığını doğrulayan bir mahiyet arz etmektedir.²⁷

Musikî tarihimizde Ali Ufki veya Santurî Ali Bey olarak bilinen, Enderûn'da yetişmiş Polonyalı dönme Alberto Bobovio'nun 1665'te İstanbul'da İtalyanca olarak yazdığı Topkapı Sarayındaki Enderûn'u en küçük teferruatına kadar, yaptığı sarayın plânı ile tarif eden, Londra'da British Museum'da tarafımdan keşfedilen İtalyanca el yazma eseri o zaman Yedikule'de esir olarak bulunan Alman, Nicolaus Brenner tarafından Almancaya tercüme edilip Viyana'da Avusturya İmparatorunun fermanı ile 1667'de bastırılıyor.²⁸ Bu eserin bize Türk kültür ve eğitim tarihi bakımından en önemli vasıflarından biri, bir Saray Üniversitesi mahiyetindeki Enderûn'da sadece dinî ve fikrî ilimler, Türkçe, Arapça, Farsça, müzik ve diğer güzel sanatların değil, aynı zamanda matematik, teknik ve tıp ilimlerinin yetkili Türk ve Yahudi ho-

„Jungendliche Beschäftigung“
 den Endern promoviret. Anfanglich
 aber / müssen sie ihren Noviziat in einem
 von denen aufwendigen Enderum (wie
 folgendes zu sehen sein wird) bis auff
 das fibende / theils auch neundte Jahr
 vollbringen; von darauß sie sodann in ob-
 gedachtes Serai Enderum gelangen / auß
 welchem sie nachmahls / oder mit dem
 Tint Spahi, nemlich Küter / oder Bassa
 und Beglerbeghi, daß ist / Fürsten / oder
 Janizzari Agalli, als der Janischaren
 Aga, oder Emrachur, als Obrister Stalls-
 meister / deren zweien Kündt / nemlich
 Boyuk und Kucchiuk Emrachur, daß ist
 der groß und kleine Stallmeister / befür-
 den heraus kommen / wohin als dann
 seine mehr / außser des Mustfa, als ihren
 obristen Priester / und dem Großvezier
 zugehen erlaube ist.
 Vonwendigkeit halber aber / so wol der
 freyen Künsten / als andern Handwer-
 ctern / sendt von dem Kapı Agalli, oder
 Thürhüter etliche Meister gesellet / so zu
 gewissen / ihnen bestimben Stunden hin-
 ein gehen können; als da ist der Karf:
 Mal-

Der heiligen Türt: Kestend.

Malter Hunchiar Chogialli genant. und
 die Malter der Paggen / so da kommen
 ihnen die Lectiones zugeben / und sie
 schreiben und rechenlehren / nemlich
 so wol Türkisch / als Armen und Jüdi-
 sche Doctores oder Christliche. Dem
 Argend Barbier; insgleichen die
 Malter von allerhand Musicalischen
 Instrumenten / ihren Gebrauch nach;
 wie auch Goldschmied / Weyrmacher /
 Zimmermeister und Maurer / etc.
 Das Enderum ist in zwey theil getheilt
 also / daß in einem das Männlich:
 in dem andern aber das Weibliche Ge-
 schlecht wohnen.
 Der Theil / so das Frauenvolck anbe-
 langet / wirdt von dem Kizlar Agalli,
 nemlich dem Obristen Hunucho des
 Frauenzimmers (unter dessen commando
 auch alle andere schwarze Araber, oder
 Wehren sendt verwaltet) und guberniret.
 Es wisse aber der Gültstige sehr / daß
 allen / so wol schwarz / als weissen diesen
 Namen Hunucho führenden in blauen
 der Jugend ihre völlige Mannheit ganz
 As und

Alber'to Bobovio'nun
 Saray-ı Enderün ese-
 rinin Almanca tercü-
 mesinde, Enderün'
 da, Türk ve Yahudi
 hocalarından ders
 alarak, Enderün
 mensuplarının he-
 kimlikten berberliğe;
 müzik âleleri çal-
 maktan, kuyumcu-
 luk, saatçilik, duvar-
 cılık ve dülgەرliğe ka-
 dar çeşitli teknik
 branşlarda eğitildik-
 lerini belirlen bilgile-
 rin yer aldığı sayfa 2
 ve 3.

hendese öğrenmeye başlaması ve
 “Mimarbaşı Koca Sinan çoğu günler-
 de Saray'da Hasbahçe'ye ders verme-
 ye geldiğinde hendese ilmini ve mi-
 marlık sanatını ondan ve başkaların-
 dan öğrenmesi”³⁶ sarayda mimarlık
 eğitiminin sadece nazari değil, aynı
 zamanda amelî eğitimi de kapsadığını
 ve Mimar Sinan gibi Mimarbaşılara
 saray'da bizzat ders verdiklerini
 göstermektedir. Bu şekilde, sarayda-
 ki Acemi Oğlanlar Ocağı'nda, Has-
 bahçe'de ve Enderün'da teknik eği-
 timlerini yapan mimarlar ya orduya
 ya da Hassa Mimarları Ocağı'na in-
 tisab ederek, eğer yaptıkları yapılar-
 la yeteneklerini gösterirlerse, önce
 Hassa Mimarlığı'na, sonra Mimarba-
 şılığa yükselirlerdi.

İmparatorluğun merkezi İstanbul'da
 inşa edilecek yapıların plânları ek-
 seriyetle Topkapı Sarayı'ndaki Has-
 bahçe'deki Kalfa Köşkü ile Vefâ'da-
 ki Neccaran-ı Mimâran Kârhanesi'
 nde hazırlanırdı.³⁷ Saray Teşkilâtı
 içinde Bîrûn bölümünden sayılan
 Mimârân-ı Hassa Ocağı, Şehremimli-
 ğine bağlı olmakla birlikte Ser
 Mimârân-ı Hassa denilen Mimarba-
 şının emrinde olup, Türk ve dünya
 mimarlık tarihine büyük eserler veren
 Koca Sinan, Davut Ağa, Sedefkâr
 Mehmed Ağa, Kasım Ağa gibi büyük
 mimarların en son formasyonlarını
 aldıkları bir mimarlık okulu idi. Top-
 kapı Sarayı arşivinde 9706 ve 10141
 numaralarda kayıtlı iki defter, Has-
 sa Mimarlığına ait değerli bilgileri ih-
 tiva etmektedir. Şehremini, Hassa
 Mimarları ve maiyetleri Topkapı Sa-
 rayının Sirkeci ve Sarayburnu arasın-
 daki tarafında Yalı Köşkü ile Sepet-
 çiler Köşkünde otururlardı.³⁸ Mimar
 Davut Ağa tarafından Hicrî 999'da
 inşa edilen bu Sepetçiler Köşkünün
 inşasına ait vesikalarda Sermimarlar-
 la ilgili oldukça ilginç bilgilere rast-
 lanır. Bunlar arasında bu yeni köşkün
 kurşun ve ıhlamur ağacı ihtiyacı te-
 dariki ile meşgul, saraydan yetiştirme
 Dergâh-ı Âli Çavuşlarından mimar
 Dalgıç Ahmed'in sermimar oluşu ve
 rütbesinin paşalığa yükseltildiği
 belirtilmektedir.³⁹

Mimar sayısı 14 ile 43 arasında sık
 sık değişmiş olan Hassa Mimarları
 Ocağı'nda meratip silsilesi içinde mer-
 tebelerine göre mimarlar üstad veya

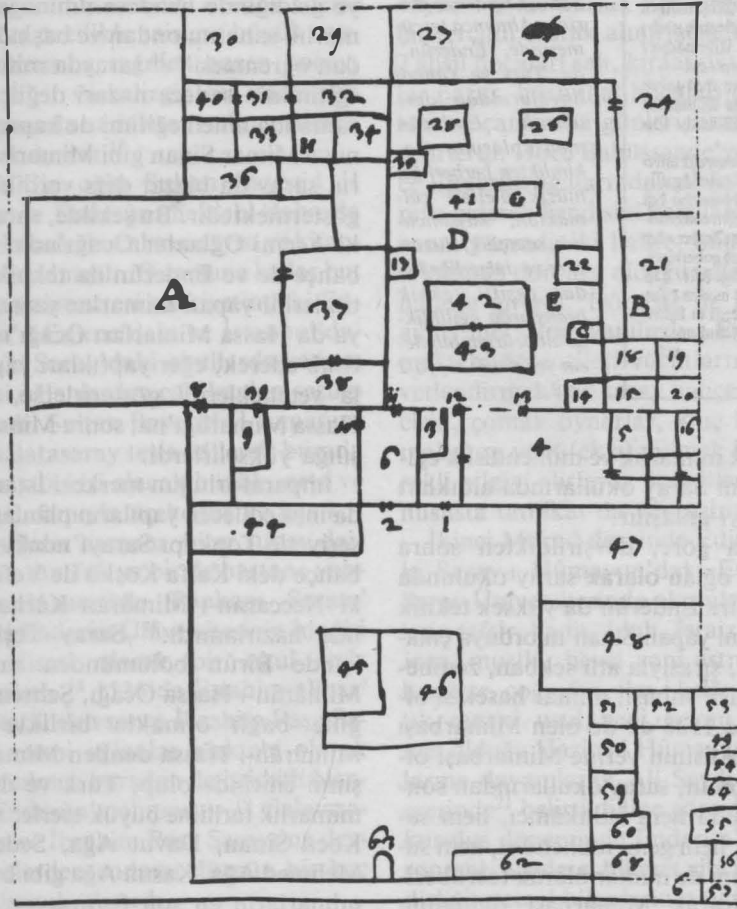
calar tarafından öğretildiğine dair bil-
 gi vermesidir.²⁹ Ayrıca Enderün'un o
 zamanki halini de gösteren Topkapı
 Sarayı'nın bir plânını hâvi olmasıdır.

Hatta Enderün'da duvarcılık, nec-
 carlık yani dülgерlik, kuyumculuk,
 saatçilik vb. gibi mekanik ve teknik
 derslerin tatbiki olarak verildiğinin
 Enderün'dan yetişmiş Ali Ufkî Bey
 tarafından bu eserinde belirtilmesi,
 Enderün'da teknik eğitimin hem te-
 orik hem de tatbiki olarak yaptırıldığını
 da açıkça göstermektedir.³⁰ Hat-
 ta sarayın plânı üzerinde açıklama
 yaptığı bölümde, kendisinin Ende-
 rün'da mühendis veya ressam olarak
 değil de Meşkhane'de müzisyen ola-
 rak yetiştiğinden yaptığı bu planın o
 kadar güzel olmaması nedeniyle özür
 dilemesi,³¹ Enderün'daki bu teknik
 eğitimin yapıldığını pekiştiren bir hu-
 sustur. Ayrıca bu eserde verilen o de-
 virdeki saray plânında, Bab-ı Hüma-
 yûn'dan girişte yer alan Enderün
 Hastanesinde Acemi oğlanlar için ayrı-
 lmış yerin de gösterilmiş olması çok
 mühimdir.³²

Bu bilgiler ışığında kendisinden
 “Ser mimaran-ı cihan ve
 mühendishane-i deveran” diye bah-
 sedilen Mimar Sinan'ın biyografisini
 veren Mustafa Sâi'nin *Tezkeretül-
 Bünyan*'ı ve *Tezkeretül-Ebniye* ile
 Sultan Ahmed Camii'nin mimarı
 Mehmet Ağa'nın biyografisini veren
 Cafer Çelebi tarafından 1023
 H./1623'te kaleme alınan *Risale-i Mi-
 mariye*'deki malûmat değerlendirile-
 cek olursa, bu büyük Mimarbaşılardan

nasil ilk mimarlık ve mühendislik eği-
 timlerini Saray okullarında aldıkları
 daha iyi anlaşılır.

Buna göre, devşirildikten sonra
 Acemi oğlan olarak saray okulunda
 ilk, sonra Enderün'da yüksek teknik
 eğitimi yapan Sinan'ın orduya çık-
 rılarak, sırasıyla atlı sekban, zembe-
 rekçi başı, subaşı, mimar hasekisi ol-
 ması ve 1528'de de ölen Mimarbaşı
 Acem Alisinin yerine Mimarbaşı ol-
 ması, onun, saray okullarından son-
 ra orduda hem istihkâmcı, hem sa-
 natkâr, hem gemi mühendisi, hem su-
 bay, hem de mimar olarak tecrübesi-
 ni artırarak Mimarbaşı olduğunu
 gösteriyor.³³ Eski kayıtlardan, yük-
 seliş devrinin diğer ünlü mimarbaşısı
 Davut Ağa'nın da Topkapı Sarayı'
 nda Hasbahçede Acemi oğlan olarak
 neccarlık ve sedefkârlık öğrenerek
 mimarlık mesleğine geçtiği
 biliniyor.³⁴ Sultan Ahmed Camii'
 nin mimarı ünlü Mimarbaşı Mehmed
 Ağa'nın mimarlık eğitimi de, Cafer
 Çelebi'nin *Risale-i Mimariye*'sinde
 daha detaylı şekilde verilmiş olup yine
 saray okullarında yapılmış oldu-
 ğu görülmektedir. Mehmed Ağa, Ka-
 nûnî devrinde 975 H./1562 yılında Ru-
 meli'den İstanbul'a devşirme olarak
 geliyor, Acemi oğlan olarak Topka-
 pı Sarayı'ndaki bugünkü Gülhane
 Parkı üzerindeki Hasbahçe'de el sa-
 natları ve mimarlık öğreniyor.³⁵
 Mehmed Ağa'nın Sarayda Hasbah-
 çe'de mimarlık eğitimi yaparken, ön-
 ce, mızrap vurarak eline bir maharet
 kazandırmak için musiki tahsil etme-
 si, sonra sedefkârlar kârhanesinde



Alberto Bobovio'nun 1665 yılında İtalyanca olarak yazdığı Saray-ı Enderûn adlı eserinde yer alan plânda Enderûn'un o zamanki durumu. 61 numara ile gösterilen Bâb-ı Hümayûn'un sağında 51-60 numaralarla gösterilen yer bugün ortadan kalkmış olan Enderûn Hastanesidir.

17. Seferli Odası'ndan çamaşırcıbaşı ve onun yardımcıları.
18. Seferli Odası'ndan Hamamcıbaşı.
19. Sazende başı denilen saray konservatuarının müdürü. Bu eserin yazıldığı sırada Sazende başı'nın Müslüman olmuş bir Cenevizli olduğu belirtilmektedir.
20. Enderûn okulunda yüksek derece olan Halîfelîğe (kalfa) yükselmiş, mesaha mühendisi (= Almanca nüshada Landmesser olarak veriliyor), matematikçi, müzisyen, şair vs. niteliğinde Enderûn mensupları.
21. Meşkhane denilen Enderûn Konservatuarı.
22. Hamam.
25. Üstadlar ve sanatkarların biraraya gelerek kuyumculuk sanatı vasıtasıyla gümüş işlemeli elbiseler ve gümüş tabak, çanak, banyo vs. yaptıkları yer.
26. Hazine Kâtibi.
27. Kiler Odası mensupları.
28. Kiler Ağası.
29. Kiler Odası mensupları.
30. Bostancı veya Köşk-Bekçisi veya Kozbekçisi'nin nöbet tuttuğu yer.
31. Hasoda.
32. Padişahın müzik dinlediği veya Şeyhülislâm'la Başveziri kabul ettiği yer.
33. Hünkâr Odası.
34. Silahtarbaşı.
35. Padişahın ve eşinin dua ettiği cami.
36. Tokadar Ağa.
37. Kuşhane. Hareme giriş kısmı.
38. Harem giriş kapısı.
41. Doğançılar Koşusu.
42. Padişahın elçileri kabul ettiği Arz Odası.

halife olarak iki ana grupta mütalea edilirlerdi. Sarayda yetişme süresi uzun, aldıkları ücretin az olmasına mukabil mimarlar ünlü mimarlık üstadlarının yanında yetişme imkanlarına sahiptiler.⁴⁰

“Vilayetlerde bulunacak resmî mimarlar Mimarbaşının emriyle nasb olduğu gibi, hariçte mimarlık yapacaklar da imtihana tâbi tutulurdu. Ehliyetnâmesi olmayan hiçbir gûna mimarlık yapamazdı.”⁴¹

Hassa Mimarlar Ocağı, İstanbul'un fethinden sonra 16. yüzyıla doğru kuruluşundan, 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne dönüşürölünceye kadar uzun süre bir okul niteliğini ile varlığını sürdürmüştür.⁴²

Saraydan çıkarılan bir fermanla Hassa Başmimarlığı ile Şehreminliği birleştirilerek kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün başına getirilen Başmimar Abdülhalim Efendi'nin sarayda bir modern Mimarlık Okulu kurulması teklifi bilinmeyen sebeplerle gerçekleşmemiştir.

Avrupa'daki bilim ve teknik alanındaki ilerlemelere ayak uydurabilmek için 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un ve 1795-1796'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un tesisi ve II. Mahmud devrinde Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilerek yerine teşkil olunan Nizam-i Cedid'in takım ve bölüklerine muhtelif rütbelerle Enderûnluların tayini Enderûn Okulu'nun önemini azalatarak, saray okullarında ve bilhassa Enderûn'da tahsili ikinci dereceye düşürmüş, Hassa Mimarlar Ocağı gibi eski etkinliğini kaybetmesine sebep olmuştur.⁴³ Böylece Saray Okullarındaki teknik eğitimin de, 19. yüzyıl başlarında yerini yeni tesis edilen Avrupaî tarzdaki mühendislik ve mimarlık yüksek okullarına bıraktığı görülür.

Saray-ı Hümayûn'daki teknik eğitimin 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başında en parlak devrini yaşayarak Mimar Sinan, Mimar Davut, Mimar Sedfâr Mehmed gibi dünya çapında büyük mimar ve mühendislerin yetişmesi, hatta Sinan'ın ekolünde yetişen Mimar İsa ve Yusuf'un Türk-Moğol İmparatorlarının daveti üzerine Tac Mahal'in inşasında bile çalışması,⁴⁴ Budapeşte'den Hindistan'a kadar bu ekolün tesirlerinin görülmesi, sadece

SARAY-I HÜMÂYÜN'DA TEKNİK EĞİTİM

Türk Teknik Eğitim Tarihi için değil, Dünya Kültür ve Teknik Tarihi için de çok önemli bir hadisedir.

Yalnız Sinan, Davut, Sedefkâr Mehmed ve İnebahi felâketinden sonra mahvolan Türk Donanması yerine Tersane-i Âmir'e'de çok kısa zamanda yeni bir donanma inşa eden Tersane Başmimarı Mustafa⁴⁵ gibi

mimar ve mühendislerin değil, Damad İbrahim Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa gibi yetmişdokuz kadar dirayetli sadrazamın, üç Şeyhülislam'ın, otuzdokuz Kaptanı Derya'nın⁴⁶ Evliya Çelebi gibi bir Türk Herodot'unun, Ali Ufkî Bey,⁴⁷ Dimitri Kantemir⁴⁸ gibi Türk Musikisinin notaya geçirilip il-

mi olarak değerlendirilmesinde rol oynayan birçok musikişinasın, Levni gibi ressamların,⁴⁹ tarihçi ve daha birçok bilim adamı ve sanatkârın Saray-ı Hümâyûn'daki saray okullarından ve Enderûn'dan yetişmesi bu müesseselerin Türk Kültür ve Teknik Tarihi bakımından büyük önemini göstermeye kâfidir.

¹İ.H. Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara 1965, s.1-3; Cahit Baltacı: *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul (1976) s.15-16,46,47; A.Adnan Adivar: *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul (1970), s.12,13,38-41.

²Evliya Çelebi: *Seyahatname*. Yayınlayan Z.Danışman, İstanbul (1962), c.2, s.301-303; Orhan Erdenen: "Eski Mimarlarımızın Yetiştirmeleri", *Mimarlık*, 32, 1966, s.20. Orhan Erdenen: "Osmanlılarda Mimarlık Teşkilâtı", *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/12, 1967, s.47.

³Emin Bey: "Tarihçe-i tarik-i tedris," *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1334 H., s.642-646'da Süleymaniye Külliyesindeki medreselerin birinin riyâziyeye tahsis edildiği, M. Ali Aynî: *Darü'l-fünun Tarihi*. İstanbul 1927, s.3'de ve İ.H. Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara 1965, s.34'de de medresenin birinin tabiiyeye tahsiline tahsis edildiği iddia edilmekte ise de, vakfiyede buna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen Süleymaniye Külliyesinde Darül-hendesede mimar ve mühendislik tahsil edildiğine dair bkz. Osman Ergin: *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul 1977, c.1-2, s.147,148,152; Orhan Erdenen: "Eski Mimarlarımızın Yetiştirmeleri" *Mimarlık*, 32, 1966, s.20.

⁴Fatih Sultan Mehmed'in tesis ettiği Fatih Külliyesine ait bilinen on ayrı Vakfiye suretinde de burada Mühendis ve Mimar yetiştirildiğine dair kayıt bulunmamaktadır. Bk. Cahit Baltacı: a.e., s. 352; Osman Ergin: a.e., c.1-2, s.148.

⁵İ.H. Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*. Ankara 1943, c.1, s.2.

⁶İ.H. Uzunçarşılı: a.e., s.144,145.

⁷İ.H. Uzunçarşılı: a.e., s.145.

⁸İ.H. Uzunçarşılı: a.e., s.57.

⁹Bk. Cafer Çelebi: *Risale-i Mimariye*. Yazma nüsha, Topkapı Sarayı, Hazine Kütüphanesi, Nr.339; Orhan Erdenen: "Eski Mimarlarımızın Yetiştirmeleri", *Mimarlık*, 32, 1966, s.20.

¹⁰İsmail H.Baykal: *Enderûn Mektebi Tarihi*. İstanbul 1953, c.1, s.11; Ali Seydi Bey: *Teşrifat ve Teşkilâtımız*. İstanbul 1972, s.129.

¹¹İsmail H.Baykal: a.e., c.1, s.18,26,30,48,49.

¹²Ali Seydi Bey: a.e., s.130.

¹³Tayyârzâde Ahmed Ata: *Tarih-i Ata*. İstanbul 1874-1876, c.1, s.39,40.

¹⁴Ali Seydi Bey: a.e., s.130.

¹⁵Tayyârzâde Ahmed Ata: *Tarih-i Ata*. İstanbul 1874-1876, c.1, s.39,40.

¹⁶Tayyârzâde Ahmed Ata: a.e., c.1, s.40; Bkz. Bernatte Miller: *The Palace School of Muham-*

med the Congueror. Cambridge 1941, s.36.

¹⁷Tayyârzâde Ahmed Ata: a.e., c.1, s.39,41.

¹⁸Tayyârzâde Ahmed Ata: a.e., c.1, s.73, 80; Fethi İsfendiyaçoğlu: *Galatasaray Tarihi*. İstanbul 1952, c.1, s.99.

¹⁹İbrahim Hakkı Konyalı: *İstanbul Sarayları*. İstanbul 1943, c.1, s.155; Nurhan Atasoy: *İbrahim Paşa Sarayı*. İstanbul 1972, s.26; J.H.Glazemaker: *Türkische Kaizerryk*. Amsterdam 1670, s.29; Paul Rycout: *The Present State of the Ottoman Empire*. London 1668, s.186,191.

²⁰Ali Seydi Bey: a.e., s.131.

²¹Ali Seydi Bey: a.e., s.129.

²²Bk. Osman Ergin: *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul 1977, c.1-2, s.26-27.

²³Bk. A.Süheyl Ünver: *Fatih Devri Saray Nakışhanesi*. İstanbul 1958, s.5,6.

²⁴Mehmed Halife: *Tarih-i Gülmani*. Neşre hazırlayan Ömer Karayumak, İstanbul 1974, s.202,203,204.

²⁵Mehmed Halife: a.e., s.205.

²⁶Bk. İsmail Baykal: "Buhur Suyu ve Kırmızı İmalı Hakkında," *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, c.5, 1942, s.17-25; Musahipzâde Celâl: *Eski İstanbul Yaşayışı*. İstanbul 1946, s.117-118.

²⁷Bk. Michel Baudier: *Histoire Generale du Serrail et de la Cour du Grand Seigneur Empereur des Turcs*. 2.Edition, Paris 1631, s.101.

²⁸Daha geniş bilgi için bkz. Arslan Terzioğlu: *Die Hofspitäl und andere Gesundheitseinrichtungen des Osmanischen Palastbauten*. München 1979, s.126-137.

²⁹Alberto Bobovio: *Serai Enderum. Das ist Inwendige Beschaffenheit der Türkischen Kayserl: Residenz zu Constantinopoli...* Wien 1667, s.2,3.

³⁰Alberto Bobovio: a.e., s.3.

³¹Alberto Bobovio: a.e., s.12.

³²Bk. Alberto Bobovio: a.e., s.12,13,124; Arslan Terzioğlu: 1665 senesinden kalma bir İtalyanca el yazma nüshaya ve bunun 1667 senesinde yapılan Almanca tercümesine göre Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Hastanesi'nin mimârî özellikleri ve teşkilâtı. *A.Ü.Tıp Fak,Mec.*, 30.2.1978, s.518-523.

³³Mimar Sinan hakkındaki *Tezkeret ül-Ebniye*, *Tezkiret ül-Bünyan* ve *Tuhfet ül-Mimariye* gibi yazma eserlerin metinlerini içeren şu yayına bk. R.M.Meriç: *Mimar Sinan, Hayatı, Eserleri. Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*. Ankara 1965; ayrıca bk. Ahmed Refik: *Türk Mimarları*. İstanbul 1977, s.27-33.

³⁴M.Erdoğan: Mimar Davut Ağa'nın Hayatı ve Eserleri. *Türkiyat Mecmuası*, c.12, 1955, s.180-181.

³⁵Bk. Cafer Çelebi: *Risale-i Mimariye*. Topkapı Sarayı, Hazine Kütüphanesi Yeni Yazmalar Nr. 339.

³⁶Orhan Şaik Gökyay: "Risale-i Mimariyye, - Mimar Mehmed Ağa- Eserleri", *Ord. Prof. İ.H.Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s.133, 137; Orhan Erdenen: "Eski Mimarlarımızın Yetiştirmeleri," *Mimarlık*, 32, 1966, s.20.

³⁷Orhan Erdenen: "Osmanlılarda Mimarlık Teşkilâtı," *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/12, 1967, s.47.

³⁸İzzet Kumbaracılar: "Türk Mimarları," *Arkitekti*, 7/3, 1937, s.86.

³⁹Orhan Erdenen: a.g.m., s.46.

⁴⁰Şerafettin Turan: "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1.1.1964, s.177.

⁴¹İzzet Kumbaracılar: a.g.m., s.86.

⁴²Şehreminliği ve Mimarbaşılık hizmetlerinin birleştirilerek Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün tesisine ait Defterdar Efendi'ye yazılan resmi yazı için bk. Başbakanlık Arşivi, Cevdet tasnifi, Saray No.2860.

⁴³Ali Seydi Bey: a.e., s.132.

⁴⁴Londra'da British Museum, M.S., Or. 2030 numarada bulunan farsça el yazma nüshada Tac Mahal'in mimarı olarak Türkiye'den gitme İsa Eendi gösterilmekte. Bu vesikanın İngilizce tercümesi için bakınız R.P. Anderson, "The Taj. A Translation from the Persian", *The Calcutta Review*, LVII, 1873, s.233-237. Havell de Tac Mahal'in mimarının Türkiye'den giden Türk mimarı İsa Efendi olduğu kanısındadır. Bk. E.B.Havell: *A Handbook to Agra and the Taj*. 1904, s.74.

⁴⁵İzzet Kumbaracılar: a.g.m., s.86.

⁴⁶Daha geniş bilgi için bk. Tayyârzâde Ahmed Ata: *Tarih-i Ata*. İstanbul 1874-1876, c.2; ayrıca bk. Osman Ergin: a.e., c.1-2, s.17.

⁴⁷Ali Ufkî: *Mecmu-i Saz ü Söz. Yayına hazırlayan Şükrü Elçin*, Ankara 1976, s. I-XIII; Bk. Şükrü Elçin: "Ali Ufkî'nin Bilinmeyen Besteleri", *Türk Kültürü*, 121-122, 1973, s. 48-51; Gültekin Oransay: *Ali Ufkî ve Dinî Türk Musikisi*. A.Ü. İlahiyat Fakültesi doçentlik tezi, 1972.

⁴⁸Osman Ergin: a.e., c.1-2, s.11; Virgil Candea: *Dimitri Cantemir zum 300. Geburtstag*. Bukarest 1973, s.19-20.

⁴⁹Bk. A.Süheyl Ünver: *Levni*. İstanbul 1951, s.5.

56

[son] verildiği maruzdur.” (5 Ekim 1884)

Memalik-i Mahrusa-i Şahane Haritası

□ Muharebe-i ahireden sonra hudud-u Osmaniyece [Osmanlı sınırları] vâki olan tebeddülât [değişiklik] üzerine tertib olunan coğrafya-yı cedîde muvafık surette [yeni coğrafyaya uygun olarak] tab’edilmiş ve memalik-i mahrusa-i şahanenin bilcümle mevaki-i mühimmesiyle memalik-i ecnebiyyenin dahi mevaki-i coğrafyası bir mir’at-ı mücellâ [parlak bir ayna] gibi mükemmel ve muntazam surette... (10 Ekim 1884)

□ Ketebe [kâtipler] ve memurînin [memurların] badema [bundan sonra] sabahleyin saat altı raddelerinde gelip, akşam on buçukta çıkmaları için Maarif Nezâretinde resmen jurnal tutulmağa başlandığı mesmûdur. (19 Ekim 1884)

DIŞ HABERLER

□ Rusya’da Kiev şehrinde Darülfünun tesisine müsadif [üniversite kurulmasına rastlayan] yevm-i mahsusta [özel günde] icra-yı şeh-râ-yin [şenlik yapılması] ettikleri halde bir iki bin halk toplanıp arbede çıkarmışlar ve polis üzerine hücum ederek silahlarını zapt etmişlerdir. Akşam dahi Darülfünun müdürinin hanesine hücum olunup eşyası tahrip ve orada bulunan muallimler darb olunmuştur [dövülmüştür]... Bunun üzerine yüz kadar Kazak muvasalat ederek arbede-cû-yân [kavga çıkaranlar] ile bir mücadele vukubulmuş ve hayli kimesneler mecruh olmuşlardır [yaralanmışlardır]. Ol gece ve ferdası sabahı ikiyüz kadar talebe ve yüzelli kadar eşhas-ı saire [başka kişiler] tevkif olunmuşlardır. Halk bapishaneye dahi hücum ettiğinden asker atış ederek arbedecileri def’ etmiştir. (5 Ekim 1884)

□ İngiltere’de bilâ-vâris-i malûm [mirasçısı belli olmaksızın] vefat edenlerin emval-i metrukeleri mahkeme-i kübrâ veznesine tevdi olunarak verese zuhur ettikçe ba’d-e-l- tahkik [soruşturmadan sonra] ita kılınır.

Verese malûm olmayarak vefat edenlerin emval-i metrukelerinden olarak yetmişbeş milyon lira-i sterlin mevcut olup bu ana değin talep edilmediği cihetle resmî gazetede müteveffaların esamisi [adları] ile terk eyledikleri emvâl bi-t-tekrar [yeniden] ilân olunmuştur. (8 Ekim 1884)

□ *Memorial Diplomatique* nâm maruf gazetenin Mısır meselesi hakkında neşr etmiş olduğu bir bendin tercümesidir:

Düvel-i ecnebiyyenin [yabancı devletlerin] maslahatgüzarları tarafından nota takdim olunduktan sonra Mısır meselesince bir sükûn hasıl olmuştur. Bu sükûn zamanı faidesiz zuhur etmemelidir... Mısır ahvalinde görülen iğtişâât [karışıklıklar]

İngiltere’nin müdahalesinden neş’et etmiş olduğu cümlelerin müsellemyken [herkesin kabul ettiği bir gerçek iken] ilân olunmuyor ve halbuki ikrar ve itiraf zamanı hûlûl etmiştir. İngiltere’nin müdahalesi devam ettikçe alhvâl-i Mısriyye ıslah olunamayacağı varest-i şek ve şühedir [kuşkudan uzaktır]. Bu mütalâa ne kadar şedid ise o kadar hakikate muvafık ve vukuat ile mütehakkiktir [olaylar tarafından doğrulanmış]... (11 Ekim 1884)

□ İngiltere’nin Bahr-i Sefîd [Akdeniz] filosu Amiral Lord John Hay kumandasında teşrinievvelin ikisinde Brindizi’den Kıbrıs’a muvasalat etmiştir. (12 Ekim 1884)

İLÂN VE REKLÂMLAR

Ateş İle Müteharrik Makine [Biçer-Döğer- Öğütür]

□ Trieste şehrinde küşad olunacak sergiye bu defa vâz’ olunmak üzere müceddeden [yeni olarak] imâl olunan ateş makinesi orak biçmeğe ve gerek harman yapmağa ve arzu olunduğu halde değirmene tahvil olunarak istimal olunabileceği, mezkûr makine şayet istimalinde şikest [kırılacak] olur ise suhuletle [kolaylıkla] tamiri için fazla alât ve edevatı hazır ve mevcut olduğu, mezkûr makinenin kazanının islim [buhar] kuvveti altı beygir kuvvetinde, 3700 kilogram ağırlığında olduğu, makinenin fiyatı 5500 frank olup Yunanistan’ın Pire şehrinde teslim olunacağından mübayaasına talip olanlar ve lâıykıyla malûmat almak isteyenler Pire’de mukim zirde [aşağıda] muharrer imza sahibinin acentasına veyahud Deraliyye’de Galata’da Karantina sokağında numero dokuz Mösyö Hermin(?) Helbin(?)’in mağazasına müracaat eylemeleri ihtar olunur. (5 Ekim 1884)

“Usul-ü Tedris”

□ Lisan-ı umumî hükmüne girmiş olan Fransız lisanını sür’at ve suhuletle [kolaylıkla] tahsil etmek için usul-ü cedidedir [yeni yöntemdir]. Bu eser umum askerî ve mülkiye rüşdiyyelerinde kabul ve tedris edilmekte bulunduğundan bu def’a üçüncü def’a olarak gayet nefis ve ilâveli olarak tab’ olunmuş, bilhassa Bâb-ı Âli cadesinde Karabet ve Kasbar efendilerin 25 numarolu Vatan kitabhanesinde fûruht olunduğu [satıldığı] gibi sair kitabcılar vasıtasıyla da alınmak mümkündür. (9 Ekim 1884)

□ Mösyö Barnett ve mahdumunun sahih ve eyi kanyakları 12 şişe itibariyle satılıyor. Mezkûr kanyakların markalarıyla fiyatları ber-vech-i zir [aşağıda] beyan olunur:

Penbe etiketli Korto (?) markalı 15 frank, Beyaz etiketli Korto markalı 16 frank,

Bir yıldızlı Henri Raymond markalı 18 frank,
İki yıldızlı Henri Raymond markalı 22 frank,

Bir çiçekli Barnett markalı 45 frank,
İki çiçekli Barnett markalı 52 frank,
Üç çiçekli Barnett markalı 60 frank.

Dersaadet ve memalik-i şahane için depozitoları Galata gümrüğünün karşısında Koçoğlu hanında Çerovati (?) mağazasındadır. İşbu kanyaklar her türlü hileden âri olarak şürbuna [içmeğe] devam edenler için bir nevi muâlece [ilaç kullanma] makamına geçmekte olup, onların nefasetinden dolayı memnun olacakları bedihidir [açıktır]. (9 Ekim 1884)

“MÜTEFERRİK”

İşret

□ İçki deyip de geçivermeyelim. Belâ-yı mübremedir ki [kaçınılmaz belâ] insanı bilâ ihtiyar [iştigi dışında] nice hatalara sevk ederek şerm-sârr eden [mahcub eden] ve hifz-üs-sihhate lâzım tedabire [sağlığın korunmasına gerekli önlemlere] ihtiyatsızlık ettirerek alîl bırakan ve her şeyden eşeddü zaruretin pençe-i tazyikatına kadar götürüp caresizliğe dūcâr eyleyen ve daha nice nice fenalıkları eksik olmayan hep odur... *Tulû*’dan (14 Ekim 1884)

□ Mekteb-i Sultani Farisî muallimi olup asar-ı edebiyesiyle müstehir [ünlü] bulunan rif’atlı Feyzi efendinin bu kere ikmal buyrulan Maarif Dairesi hakkında tarihidir:

Şehinşah-ı zamanın mimar-ı himmetiyle Hüsn-ü hitama erdi bu cay-ı feyz-i bahşâ Feyzi kulu da yazdı tarihi dilpezîrin Abdülhamid kıldı Dar-ül-maarif inşâ. (14 Ekim 1884)

Rûy-u arzda [yer yüzünde] en büyük şeyler:

En büyük derya: Bahr-i Muhit-i Mutedil [Pasifik Okyanusu]

En büyük nehir: Cenubî Amerika kıtasında Amazon

En büyük körfez: Amerika’da Meksika körfezi

En büyük burun: Amerika cenubunda Horn burnu

En büyük ada: Avustralya

En büyük şehir: Londra

En büyük bina: Roma’daki Sen Piyer kilisesi

En büyük otel: Amerika’daki San Francisco şehrinde “Palace” nâm otel,

En büyük çöl: Sahra-yı Kebir

En büyük tiyatro: Paris’teki Grand Opera

En büyük vilâyet: Amerika’daki Teksas vilâyeti

En uzun şimendifer hattı: Amerika’da Kanada’dan Bahr-i Muhit-i Mutedile kadar olan Union Pasific hattı. (15 Ekim 1884)

Celâl Nuri'nin Türk İnkılâbı - II

Celâl Nuri; örnekler vererek şu hükme varıyor: Hiçbirinde üslûb ciddiyeti yok. “Fesahat, mutabakat, sarf u nahiv” noktalarından hepsi de düşkün. “Tecanüsden, ittiradden mahrum, tenâkuzlarla dolu bir ifade.”

Unutmayalım ki, Fuzulî Batı’daki Rönesans zamanında yaşar. Eğer onun yoluna gitseydik dilimiz çoktan istikrar kazanırdı. Avrupa dillerinde artık hiçbir hata hoş görülmez. Bizde ise fasih bir ibareye rastlamak müşküldür. Ama yine de bir tekâmül vardır. İfade saflaştırmıştır, fakat Türkçemizde fevza (anarşi) bugün de egemen.

Üstadın bu hükümlerine -ne kadar zalim olurlarsa olsunlar- biz de katılıyoruz. Nesrimizdeki bu gelişmemişliğin sebeplerini “Şiirden Düşünceye” başlıklı incelemede uzun uzadıya anlatmıştık. (Bkz. Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İstanbul 1980, 2. baskı, s. 278 vd.)

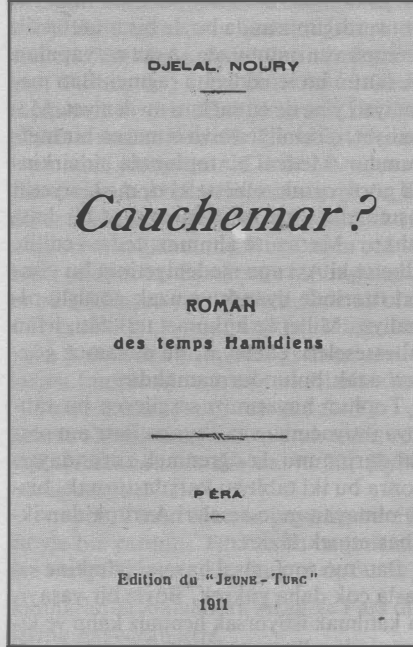
Celâl Nuri, bu tespitlerden sonra can alacak suali yapıyor: Peki, ne yapmalıyız? Lüzumlu istilahları Arapça, Farsçadan alabilir miyiz? Hayır... Arapçadan lüzumsuz kelimeler, kaideler almışız, doğru.. Ama yağmurdan kaçalım derken doluya da tutulmamalı. Bin yıldır irfanımız bu kelimelerle kurulmuştur. Düşüncemizin yapısı haline gelmiştir bu kelimeler. Bunları rasgele atamayız. Arapça kelimelere duyduğumuz düşmanlık onları bilmediğimizden ileri geliyor.

“Açık, sade Türkçe ile yazalım” diye bağıırıyor. Pekâlâ.. fakat her konu herkesin anlayabileceği bir dille yazılamaz.

CELÂL NURİ'NİN TÜRK İNKILÂBİ



Solda, Celâl Nuri, sağda, Fransızca kitaplarından biri: Kâbus? Sultan Hamid Döneminin romanı.



Bu da çok sık unuttuğumuz bir hakikat. Bir kelimeyle Celâl Nuri'nin tenkitleri akl-ı selime yüzde yüz uygun. Ama teklifleri ne kadar uygulanabilir? Bilemiyoruz.. Netice: lûgatimiz, imlâmız, sarfımız, nahvimiz hâlâ müdevven [tedvin edilmiş, kuralları konulmuş] değildir.

Aradan geçen 60 yıl bu dertlere bir deva getiremedi, anarşi büsbütün koyulaştı, cehalet yoğunlaştı.

Celâl Nuri, isteklerini şöyle vurguluyor: Bütün engeller ortadan kalktı. Medeniyet açıktan açığa hakkımız. Ama yapacağımız ilk iş, ifade âletimiz olan dili inzibat altına almak, ıslâh etmek ve onu medenî diller seviyesine çıkarmak. Kelime ile beraber medenî âlemin bütün fikirlerini ve düşünüş tarzını da Türkçemize ve milletimize nakletmiş olacağız. Dilde ittihad olmadığından zihnimiz de perişan. (Celâl Nuri, Cevdet Paşa'dan, Recaizade Ekrem'den, Sait Paşa'dan aldığı parçalarla lisanımızın nasıl anlaşılmasız hale geldiğini, lâfız sanatlarının ne kadar kötü kullanıldığını ispat etmeğe çalışıyor.) Sonra da Osmanlıca- Türkçe meselesini ele alıyor.

Dilimizin tarihi yazılmamıştır. Lisaniyatla ilgili hiçbir eser yayımlanmamıştır. Bu konuda herkes aklına geleni söylemektedir. Bir kısım yazarlara göre, kamusu Arapça ve Farsça kelimelerden temizlemek, Osmanlıcanın yerine Turanî kelimeleri koymak ve dili saflaştırmak lâzımdır. Bazı yazarlar ise böyle bir davranışın dili yok etmek olacağını ileri sürüyorlar. Şehirden şehire, mahalleden mahalleye ay-

rı lehçeler kullanılıyor. Bu anarşiyi ancak devlet sona erdirebilir. Bugün, lehçelerin üstünde ortak bir Türkçe varsa onu merkeziyete ve devlete borçluyuz. Gerçi Osmanlı döneminde de ortak bir dil vardı, ama ikiye ayrılıyordu bu dil: konuşma dili, yazı dili. Aşırılığa kaçmayalım. Her millette konuşma diliyle yazı dili ayrıdır.

Elif-Ba (alfabe) meselesi

Arap harfleriyle okumak da güç öğreniliyordu, yazmak da. Oysa bir çocuk Latin alfabesindeki 25 harfi kısa bir zamanda öğrenebilir. Düşündüğünü de çarçabuk yazar ve kolayca okur. Evet ama "elif-ba"yı hemen değiştirecek miyiz? Celâl Nuri'nin bu suale verdiği cevap çok düşündürücüdür: Hayır... elif-ba bir anda değiştirilirse mâzi ile istikbâl arasında bir kopuş olur. Aceleyle lüzûm yok. Önce Latin harfleri, yardımcı bir elif-ba olarak okutulmalı, lisanın kabiliyetleriyle ne kadar uyduğu denenmelidir. Unutmayalım ki, Türkçe yalnız bugünkü nesillerin dili değildir. Hem atalarımızın, hem de çocuklarımızın ortak malıdır.

Kütüphanelerimizi kapamağa mecbur olmadan, yavaş yavaş yeni eserler basılır. Eskilerden muhallem (kalıcı, klasik) olanlar yeniden basılır. Bir fâsıla-ı lisan'a meydan verilmeden yeni bir denge kurulmuş olur.

Eğer atalarımızın ilmi, fennî, edebî eserleri olmasa, biz de Arnavutlar gibi La-

tin harflerini tereddütsüz kabul ederdik. Fakat bir dilimiz var. Bütün içtimaî ve ruhî tarihimiz o'nda meknuzdur. Lisan terki edilmmez, tereküb eder; teşkil edilmmez, teşekkül eder. Harfleri değiştirmek isteyenler bu psikolojik, filolojik ve içtimaî ilkeleri unutmamalıdır.

Özetlersek, Celâl Nuri Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabulünü -prensipl olarak- faydalı buluyor. Yalnız bu iş aceleyle getirilmemeli. Yeni harfler dilimizle ne kadar uyuşabiliyor? Bir müddet denenmeli, eski harflerle yazılmış başlıca eserler Latin harflerine geçirilmeli, nesiller arasında herhangi bir kopuşun belirmesine meydan verilmemeli.

Arap harflerinden şikâyet XVIII. yüzyıldan beri aydınlarımızı uğraştıran müzmin bir hastalıktır. Önce üstadımız olan Avrupa, İslâm'daki çöküşün başlıca müsebbibi olarak Arap harflerini görmüş ve göstermiştir (meselâ Volney). Meşrutiyet aydınları arasında bu şikâyet oldukça itibar kazanmıştır. Yeni harflere ilk iltifat edenlerin başında Abdullah Cevdet gelir. Böyle bir davranışın aleyhinde bulunanlar gerçek bir azınlıktır. Meselâ Darülfünun hocalarından Avram Galanti, Arap harflerinin terakkimize mâni olmadığını ileri sürmek cesaretini göstermiştir.

İrfâna Dâir

İnkılâbımızın şiarı, her ne pahasına olursa olsun, cehlin yok edilmesi olmalıdır. Aksi takdirde hiçbir milleti yenemeyiz. Evet... herkes millî terbiyeye hevesli, ama bu terbiyenin henüz tarifine bile rastlamadık.

Mürebbliler yüksek tahsil görmeli. Avam ilk tahsil. Demek ki, her iki öğrenime de aynı derecede ihtiyaç var. Resmî, gayri resmî yayın hiçbir usûle dayanmıyor. İktibas devrinde olduğumuzu unutarak iddialığa kalkıyoruz.

Tekâmülümüzü murakabe altında bulundurmamak zorundayız. Fakat bunun yolu nedir? Ben kesin bir cevap veremeyeceğim.

Edebiyat Hakkında

Bir milletin hakiki tarihi edebiyatından anlaşılabilir. Avrupa'nın ortak bir edebiyatı var. Madem ki biz de Avrupalı olmaya karar verdik, bu medeniyetin en pâyîdâr tecellisi olan edebiyatını da tanımak zorundayız. Şark edebiyatı, bilhassa kâfiye, secî', kelime, âhenk edebiyatıdır. Avrupa edebiyatında aslolan fikirdir.

Yapılacak ilk iş, Batı'nın klâsiklerini Türkçeye kazandırmak olmalı. İktibasla-

rımız tam olmadıkça yeni bir döneme geçemeyiz. Batı'nın usûllerini lâıykıyla hazmedince hayatımızı daha mâkul ve daha tabii bir surette tasvir edebileceğiz. Duygularımız da gelişigüzel değil, düzenli olarak tespit edilecektir.

Mütercim ve ediblerimize de büyük bir görev düşüyor: Batı edebiyatlarının sıhhat ve fesâhat kurallarını, Batı milletlerinin yüz yıllardan beri denenmiş töre ve alışkanlıklarını ülkemize aktarmak, onların yazış tarzlarını benimsemek.

Askerlikte, hekimlikte, mühendislikte olduğu gibi, edebiyatta da ilk iş aktarmaktır. Zaten inkılâbımızın tuttuğu yol Avrupa'nın beğenilen töre ve âdetlerini iktibas etmek değil midir? Nakil ve iktibas-tan sonra ilk merhale ibdâ'dır (yaratış).

Muaşeret (görgü) Hakkında

Önce Şark'ın sefaletini sergileyen birkaç fırça darbesi. Ziya Paşaları, Namık Kemalleri, Sadullah Paşaları hatırlatan bir Batı hayranlığı. Netice: "Şark Şark'tır, Garb Garb'dır. Türkler, işte, Şark'ın bu felç ve atâletine, bu lâkaydlığına ve intizamsızlığına karşı isyan bayrağını açtılar. Bana göre Doğu'nun yükseliş ve alçalış devlet tarzından ileri gelir."

Tanzimattan beri hep aynı terane. İyi ama "bu alçalış ve yükseliş yaratan devlet" asırlarca ülkeyi imrenilecek bir medeniyet merkezi yapmadı mı?

Celâl Nuri devam ediyor: "İşte Cumhuriyet her şeyden önce, aşağıdaki tekâmüller gerçekleştirilecek devlet teşkilâtını kurdu. En aziz emelimiz bu teşkilâtın gelişmesidir."

Yazar, sosyal yaşamımızın neden bu kadar perişan olduğunu araştırırken, dikkatini kadınların durumu çeker: Kadın insanlığın yarısıdır. Batı'yı güzelleştiren o.. Doğu'da ise kadın, zeli ve hakîr bir mahlûk. Doğu, kadının yardımından mahrumdur. Batı gülmeyi bilir. Doğu ise mağmumdur; çünkü hayatı cazib değildir. Gülerse de zoraki güler. Batı, neşenin vatanıdır. Neşenin ve güzelliğin. Yazar, bu tasvirin fazla idealleştirilmiş bir tablo olduğunu fark ederek hemen ihtirâzî birtakım kayıtlar öne sürer: "Batı'daki yaşayışın yalnız çekici yönlerini anlattık. Oysa bu hayatın yozlaştığını gösteren nice alâmetler var. Dünya savaşından sonra bu alâmetler zeytinyağ lekeleri gibi büyüdü. Talihsizliğimiz, bu medeniyete iki yüz yıl önce katılacakken, şimdi intisab ediyoruz. Savaştan sonra kadın konusunda serbestlik son haddine varmıştı. Bunun içindir ki, günden güne aile sağlamlığını kaybediyor. Herkes, ne pahasına olursa olsun, zenginleşmek ve hayattan kâm almak emelinde. Yani tam bir çöküş manzarası

karşındayız. Biz Avrupalılaşmak kararını verdiğimiz anda böyle bir mütefessih Avrupa var önümüzde. Ama ne yapalım ki, bütün bu tereddüğe rağmen Batı medeniyeti yine de en sağlam medeniyet. Medeniyet, çirkinliği ihtiva etmeyen bir mefhumdur. Medenî bir toplumda bir çirkinlik görüyorsak, elbette ki o, medeniyetin dışındadır, ona musallat olmuş bir hastalıktır. Maraz ise alınmaz, tedavi edilir. Elbette ki Avrupa medeniyetinin bu yönleri üzerinde uyanık ve uzak görüşlü olmalıyız. Millet ve hükûmet teşkilâtı, irfan müesseseleri, edebiyat, bu davamızı gözden uzak bulundurmamalıdır.

Toplum hayatımızı sergileyen bir tabloya ihtiyacımız var. Ayrıca Batı'nın sosyal durumunu da öğrenmek zorundayız. Sonra bu iki tabloyu karşılaştırmak, bizde olmayan müesseseleri Avrupa'dan iktibas etmek lâzım.

Batı'nın toplumsal hayatı bizimkine kıyasla çok daha yüksek. Böyle bir yaşayışa katılmak istiyorsak hepimiz kalıp ve kıyafetimize, lisan ve dimağımıza, davranış ve terbiyemize, tavırlarımıza çekidüzen vermeliyiz.

İnkılâb başlayalı seneler oldu. Hangi yazarımız Batı hayatının esaslı yönleri hakkında milleti aydınlattı? Avrupa medeniyeti diyoruz... bunun niteliğini açıklayan eserler nerede!"

Nüfus

Topraklarımız geniş. Nüfusumuz az. Bu geniş toprakları ele geçirmek İtalya için çok câzip olabilir. Bu tehlikeyi hiçbir zaman gözden kaçırmamalıyız. Bugünün savaşlarında hâkim olan, araçlar değil tekniktir. Hatta teknik de yetmez. Anadolu'nun en az otuz milyon nüfusu olmalıdır.

Nüfus iki türlü çoğalabilir: 1- Doğanları muhafaza... Herkesi aile kurmağa teşvik etmek (bunun için de iktisadî gelişme şart). Demek ki iktisat, sıhhiye, bayındırlık siyasetlerimizin mihreri, nüfusu artırmak olmalıdır. 2- Cumhuriyet hudutları dışında kalan Türkleri vatana çekmek. Bunun için de gelecek insanlar topraklarımızda, bugün yaşadıkları ülkelerdeki-lerden ziyade bir cazibe, bir kâr, bir huzur ve refah bulmalıdır.

Nüfusu çekmek ve ülkemizde toplamak, artırmak, yani nicel olarak ilerlemek; ahalinin okuyup yazması ve zengin olması, yani nitel olarak ilerlemek. İşte inkılâb bize bu ihtimali sağlıyor ve bu ufku açıyor.

Celâl Nuri, Demostenes'i hatırlatıyor ve bizde de böyle Demostenes'lere ihtiyaç var, diyor. Her gün hutbelerde şu hakikatı haykıracak bir Demostenes'e: "Ey

Türkler! Vatanınız geniş, sayınız az. İtalya küçük, İtalyanlar kalabalık ve sizden uzak değildir. Nüfusunuzu artırın ve güçlendirin ki, Türk vatani ikinci bir İtalyan vatani olmasın."

Biraz iktisadîyat

İnkılâbın gerçekleşmesi ve ülkenin medenileşmesi için tek şart zenginlik, yani iktisâden kalkınmaktır. Celâl Nuri'nin tavsiyesi de Guizot'ununki gibi tek kelimeyle ifade edilebilir: "Zengin olunuz!"

İmparatorluk, ticarî ve sınaî kabiliyetlerin gelişmesine mânî olmuştur. Türk, eski Romalılar gibi hırfetden [becerilerden, zenaattan] tiksiniyordu. Hükûmetçi bir unsurdur. İktisadîyat, Türk olmayan Osmanlıların elinde kaldı. Havas ile avam arasında orta bir tabaka, yani esnaf yoktu.

Osmanlı saltanatı iktisadî bir devlet değildi. Bunun için milletin iktisadî terbiyesini mürakabe altında bulundurmamak inkılâbın görevidir.

Ticaret, bayındırlık işlerine dayanır. Önce bir program yapılmalı, başka bir deyişle yapılacak işler ciddî bir plana bağlanmalı. Millî irfan, millî gelişme.. iktisadiyata dayanır.

Cihan Buhrânı

İnsanlık, kişiler arasındaki anlaşmazlıkları medenî hukuk yardımıyla çözümlenebiliyor. Ama, kendini bütün milletlere kabul ettiren bir devletler hukuku yok henüz.

Devletler arasında emniyet cârî değildir. Büyük tehlikeler ortasındayız: Rusya, İtalya, Yunanistan. Eski denge bozuldu, yerine yeni bir denge kurulamadı. Cihan, ihtilâl içindedir. Ve ona, doğru yolu gösterecek asrî bir peygamber de yok.

Ülkemizde, her yeniliğe karşı gelen bir muhafazakârlar zümresi var. İnkılâb, irticai yok etmiştir. Ama, tutucuların kökü, ancak ciddi bir eğitim sistemiyle kurulabilir.

Karamsar olmayalım. Gerçi sanayimiz gelişmemiş, ama henüz sermaye ile emek arasındaki anlaşmazlıklardan da uzağız. Gerek kapitalizm, gerek proletarya, ülkemizde yeni yeni öğrenilen kavramlar..

İktisadî buhran, tehlikeli akımlar doğurdu. Dünyayı altüst edecece benzeyen bu çeşitli akımları dikkatle takip etmeliyiz: Sosyalizm, komünizm, anarşizm, mutlaka tanımamız gereken toplumsal olaylardır.

Aykırı Düşünceler

İnkılâb aleyhinde bulunanlar var. Diyorlar ki, siyasî, içtimai, iktisadî bir du-

CELÂL NURİ'NİN TÜRK İNKİLÂBİ

rumdan diğerine, ya tekâmül yoluyla ya hut da inkılâbla geçilebilir. Meselâ İngiltere bir inkılâb memleketi değil, tekâmüller ülkesidir. Oysa Fransa bir inkılâblar ülkesidir. Osmanlı tarihi asla İngiliz tarihine benzemez, en çok Fransa'ninkini andırır. Türk milleti inkılâb sayesinde kendisiyle ilgilenmeyen müesseseleri yıktı.

Kimine göre de, Türkler ne âridirler ne de nasrânî. Yunan ve Roma medeniyetlerine de nisbetleri yoktur. Ârî ve nasrânîlerin Yunan ve Roma irfanı üzerine kurulmuş medeniyetleriyle nasıl uyuşabilirler? Celâl Nuri'ye sorarsanız, pekâlâ uyuşabilirler. Yazar, tam bir inkılâbcdır. Yalnız inkılâbın da sınırları olduğunu kabul eder. Mesela, dil'de inkılâb olmaz. Dil, tekâmül sahasıdır. Demek ki, inkılâbımızın bu konuda yapacağı şey, bu inkişaf ve tekâmülü kolaylaştırmaktan ibaret olmamalıdır.

İslâm'ın milletçe benimsenmiş esasları var. Bunlar değiştirilemez. Lâkin din, bir yandan eski saflığına döndürülmeli, bir yandan da muamelâtta, ahlâkıyat ve maneviyatta bizim ihtiyaçlarımızı karşılayacak bir hale gelmeli.

Din, hem inkılâb, hem tekâmül alanıdır. Tekâmül yoluyla gerçekleşecek amaçları tekâmüle, değerlerini ise inkılâba bırakmak tabiidir.

Elbette ki, inkılâbdan sonra tekâmül gelecek. Çünkü inkılâb maziye yıkar. Tekâmül ise istikbali inşa eder.

Bazı uygulamalar: Madem ki Avrupalılığı kabul ediyoruz, onun bütün özelliklerini ve bilhassa düşünmek ve çalışmak usûllerini de almağa mecburuz.

Son Bölüm

Bizim inkılâbımız, İnsan Hakları Beyannamesi bakımından 89 inkılâbının bir uzantısı sayılabilir. İnkılâbımız, tekâmülle güçlendikçe Avrupa medeniyetine dahil olmayan Müslüman ve Mecusî âlemlerine de sirayet edecektir. Türk milleti azmetmiştir: onun da, yalnız kendini değil, insanlığı yükseltmek sırası gelmiştir artık. Kısaca Türk çalışacak, ulûm ve fûnunu, edebiyat ve bediîyatı, bulunduğu kademedan biraz daha yukarısına çıkaracaktır. Türklerden bir Pasteur, bir Darwin yetiştirecek ve Türklerin Cermenlerle Latinlerden, Slavlarla Anglo-Saksonlardan seviyece bir farkı kalmayacaktır.

Sonra Bir Lâhika: Lisan Hakkında

Gelişigüzel sıralanmış bir sürü düşünce ve malûmat. Gelişigüzel fakat olduk-

ça ciddi. Önce lisanla ilgili mefhumlar, filoloji ile lengüistik'in farkları, sonra dil aileleri, Türkçede ön-takıların bulunması. Bu bilgiler, kesin bir hükümle noktalanıyor: Hiçbir dil diğerleriyle karabet peyda etmeden ve onlardan istianede bulunmadan yaşayamaz. Eskiler, Arapça ve Farsçadan bol bol kelime almış. Ama bu dillerdeki takıların Türkçe köklerle kaynaşmasını sağlamamış. Bu yüzden çok sıkıntı çekiyoruz. Sanıyoruz ki, başlangıçta bu iş kolayca yapılabilirdi. Önemli olan dile esneklik kazandırmaktır. Dilin ihtiyacı, kelimedenden çok, bazı gramer unsurlarına (morfem) ve isim terkiplerinedir.

Sonra yazar, çeşitli eserlerdeki Türkçe kelime nisbetlerini yüzde olarak tesbit ediyor. *Hadîkadüs-Suada*'da % 22, *Şefik-nâme*'de % 17... (s.285).

Arapça, Turan ağacına yapılmış bir aşı. Böyle bir yardım, Türkçenin bağımsızlığına engel olmamıştır. Bugün de bu alışkanlıktan faydalanarak Arap ve Fars dillerine başvurabiliriz.

İhtiyaçlarımız ortadadır. Ne nisbet edatımız var, ne gereği kadar âlet ismi, mekân ismi, zaman ismi. Ediblerimiz bol, ama diltçilerimiz nerede? İnkılâb, dilde tekâmülün yolunu açmalıdır. Bu tekâmül nasıl olacaktır?

Kâmus'dan önce gramerimiz hazırlanmalıdır. Fakat daha önce lengüistik ve mukayeseli filoloji öğrenmeliyiz. Kamus nasıl yapılır? Gramer nasıl kurulur? sorularını bu ilimlerin ışığında aydınlatacağız.

Her şeyden önce usûl [metod]. Çerçeveyi hazırladıktan sonra kelimeler tasnif edilebilir. İlimde lügatten evvel gramer gelir. Kamuslarımız çok ilkel, diyen yazar takip edilecek yolu şöyle anlatıyor: Önce dilin lûgatını yapmalıyız. Sonra bu lûgata medenî milletlerin sözlükleriyle karşılaştırıp noksanlarımızı tesbit etmeliyiz. Etimoloji daha sonraki iş.

Sayfa 291'de Arab elif-ba'sının mahzurları sergilenmiş. Bu elif-ba, hem Türkçeye uygun değildir, hem de islah edilemez. Celâl Nuri'nin üzerinde durduğu tez şu: Lisanda inkılâb pek güçtür. Diller inkılâba değil, tekâmüle tâbidir. İnkılâb, ancak yazı dilleri olmayan milletlerde, meselâ Macarca ve Çekçede düşünülebilir.

Türkçeyi zenginleştirmek için mürekkep isimler yapmak tavsiyeye şayan, tabii aşırıya kaçmadan ve şiveyi bozmadan. Yeni kelimelere de kullana kullana alışılır. Kitabın en mühim bölümlerinden biri dille ilgili olan bu ek. Yazar, daha önce de dilimiz hakkında bir kitapçık yazmıştı. Yani bu konuyu oldukça iyi biliyor.

Bu konuda her türlü aşırılığa düşman.

Aşağı yukarı 60 yıl sonra biz de yazarın dil bahsindeki görüşlerine katılıyoruz. Sonra kitap, ikinci bir ekle zenginleşiyor.

Medeniyet Tabir ve Mefhumu Hakkında

Medeniyet kelimesi Firuz-âbâdî'de yok. Küçük şehire belde, büyüğüne medîne denir. Medenî, medineye mensub, medeniyet: şehirlilik.

Mütercim Âsım'dan öğrendiğimiz bunlar. Batı lûgatleri de doyurucu değil. Kelime zamanla, asıl mânâsından hayli uzaklaşmıştır. Avrupa bugün medeniyet denilince ne anlıyor? Gündelik dilde, medeniyet: haderiyet; vahşetten ve bedevilikten ayrı bir sosyal durum; nezaket ve terbiye; ilerlemeye elverişli bir tarzda düzenli ve dürist yaşamak ve bir araya gelmek; ilim ve fenlerden, sanat ve ticaretten, güvenc ve asayişten yararlanmak; rahat bir hayat sürmek... anlamlarına gelir. Halkın medeniyet deyince kast ettiği bu nimetlerdir. Filozofların anlayışı biraz daha farklıdır. Mesela Guizot'ya göre medeniyetin kistası: ilerleme ve gelişmedir. İki şartı var medeniyetin: 1- Sosyal etkinliklerin gelişmesi; 2- Bireysel etkinliklerin gelişmesi.

Guizot, eski medeniyetlerle, yeni Avrupa medeniyetini karşılaştırır. Avrupa medeniyetinin üstünlüğü çeşitliliğinden ileri gelir. Avrupa'nın yaşayışı ne dardır ne tekkelci. Bir kelimeyle gelişen bir medeniyet. Batı yaşayışının parolası: inkişafı tenevvü ve hürriyetti. Bu medeniyet, 1500 yıldır sürüyor.

Avrupa medeniyeti bir bütündür. En iyi vasıflarını mâzinin çeşitli medeniyetlerinden almıştır. Ama onların hepsinden ayrı bir terkiptir.

Celâl Nuri, Guizot karşısında herhangibir tasdik veya red belirtmeden Gobineau'ya atıyor. Larousse'un Büyük Sözlük'ü de aynı sırayı izlemektedir. Gobineau'ya göre medeniyet, hükümet şekilleriyle ilgili değildir. Mutlakiyette de, hürriyette de belirebilir (Celâl Nuri bu görüşe katılmıyor).

Gobineau'dan sonra Buckle'ın mütalaları yer alıyor, sonra Fourier'ye geçiliyor.

Büyük Larousse'dan aktarılan bu bilgiler fazla bir şey eklemeyen Celâl Nuri, nihayet İbn Haldun'u anlatıyor. Daha doğrusu konuyu İbn Haldun'un fikirleriyle noktıyor. Noktıyor demek yanlış. *Mukaddime*'den sonra yeni bir Batı tarihçisinin görüşlerine de yer veriyor: Guddimo Ferrero. Ferrero'ya göre, ilerleme kavramı, kişiden kişiye değişir. Medeniyet hakkında kesin bir hükme varılamaz. Celâl Nuri, İtalyan tarihçinin bu düşüncelerini Veys'den aldığı bir fıkra ile mühürlüyor: İskender'le Sultan Ahmed

CELÂL NURİ'NİN TÜRK İNKİLÂBİ

münakaşa ediyorlar. Sultan zamanından şikâyetçidir. İskender ise kendi zamanının daha sâlim olduğunu anlatıyor.

Celâl Nuri, her şeye rağmen görüşün- de ısrar eder. Bugünü beğenenlerin de, dü- nü özleyenlerin de hakkı var. Fakat şu- rasını unutmamalıyız ki, insanlık her asır- da, her senede, her dakikada fikren olsun, maddeten olsun ilerlemektedir. İnsanın rüşdü her an artıyor. Her asrın ve asrımı- zın noksanları varsa insaniyet onları bi- rer birer yok etmektedir. İnsanlığın genel ilerleyişine ortak olmak her milletin va- zifesi, tarihin de övüneceği bir konudur.

Türk milleti ise, en uygun ve en mü-

kemmel medeniyete katılarak bu görevi- ni yerine getirmiş oluyor.

Kadîm Yunan Medeniyeti

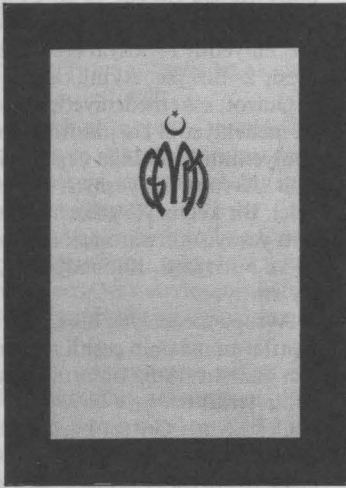
Celâl Nuri, Duruy'nin tarihinden bir- kaç sayfa sunarak Eski Yunan'ın çağdaş Avrupa'ya bıraktığı mirası özetlemeğe ça- lışıyor (s.328-335).

Bu kadar dolu bir kitabı bu kadar kısa bir hacim içinde özetlemek imkânsız. Celâl Nuri, ele aldığı konuyu Batı'nın belli başlı kaynaklarıyla aydınlatarak irdele- miş. Hemen altını çizelim: Başvurulan kaynaklar sağlam ve ciddi. Ufku böyle-

sine geniş, Avrupa'yı böylesine yakından tanıyan başka bir Türk gazetecisi bilmi- yoruz. Celâl Nuri'nin bir özelliği de hiç- bir zaman aşırıya kaçmaması, aklı- seli- min çizdiği yoldan uzaklaşmamasıdır. Esefle söyleyelim ki, inkılâb, kültür pla- nında, meşrutiyetle boy ölçüşebilecek ay- dınlar kazandırmamıştır. Medeniyet, bi- rikim demek. 60 yıl öncesini aydınlatan ustaları yakından tanımadıkça onları aş- mağa kalkmak büyük bir budalalık olur. Umarım ki *Türk İnkılâbı* eski harfleri iyi bilen bir gayret sahibinin himmetiyle ye- ni harflere kazandırılır da, benim yıllar- ca önce kendi faydalanmam için yaptığım bu topal hulâsaya ihtiyaç kalmaz.

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

(F. Muhtar KATIRCIOĞLU Koleksiyonu'ndan)



Çankaya Köşkünde, 3 Ekim 1934 tarihinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafın- dan verilen bir akşam şöleninin hem müzik programını hem de tam elli yıl önce yenilen ye- meklerin listesini okuyucularımıza tanıtmakla şeref duyarız.

Çankaya Kremi diye adlandırılmış kremalı bir çorba,
Haşlanmış levrek, Prens Gustave Adolphe şerefine hazırlanmış özel bir sosla,
Kuzu pirzolası (kemiksiz ve çok özel bir şekilde hazırlanmış olması gerekiyor; çünkü *me- nu*'de *gourmer*'lere lâyük olduğu belirtilmiş),
Bildircin, kral usulü,
Kuşkonmaz, tereyağı, krema ve yumurta sarısından yapılmış bir sosla,
Odun kömüründe kızartılmış tavuk, yanında garnitür ve mevsim salatası,
Yumurta akı ve kremayla yapılmış Stockholm dondurması, yanında *petifur*'e benzeyen tatlı kuru pastalar,
Milföy hamuruyla yapılmış peynirli kuru pastalar,
Meyve sepeti.

Şaraplar:

1. Ankara İncisi-Kavaklıdere Şarap Fabrikası'ndan.
2. Çankaya Yakutu-Aynı şirketin şimdi piyasadaki "Yakut"unun öncüsü.
3. Puiyyi Fuise-Fransa'nın güney Bourgogne bölgesinin en nadide beyaz şaraplarından.
4. Şato Ponte kave, 1923-Bordeaux şarabı, Medoc bölgesinden.
(Sene olarak 1923 rekoltesi pek dayanıklı değildi; dolayısıyla 11 sene sonra içildiğinde, şara- bin zirvesinde olması gerekiyor.) 1855 tasnifinde, bu şarap beşinci kategorinin başında yer alıyordu. 1962 tasnifinde ise Üstün Şaraplar kategorisinde onuncu olarak geçiyor.

5. Son olarak, tanınmış Pomeri fir- masının en az tatlı şampanyası ik- ram edilmekte.

Bu akşam şöleni, yurdumuzu zi- yaret etmekte olan ve o zaman veli- aht olan İsveçli Prens Gustave Adolphe'la eşi şerefine verilmiştir. Ziyaret sırasında, kendilerine eski büyükelçilerimizden Hulusi Fuat Tugay ve eşi Emine Düriye Tugay da refakat etmiş olup, bu menu on- ların koleksiyonundandır. Bugünkü İsveç Kralının büyükbabası olan Prens Gustave tahta geçince, Gus- tave VI. Adolphe olarak anıldı.

Yemek esnasında küçük bir or- kestra tarafından çalınan müzik parçaları da menu'de yer alıyor. İl- ginç olan Adnan Saygun'un Kurtu- luş Marşı'nın çalınması. Böyle şö- lenlerde pek marş çalınmaz; fakat Atatürk belki de Batılı anlam-la mü- zik yapan bir Türk kompozitörünü konuklarına tanıtmak fırsatından ist- ifade etmek istemiştir.

Programme Musical

<i>Marche</i>	<i>Couverture</i>	<i>Glock</i>
<i>Notte Gyal</i>	<i>Suite</i>	<i>Grieg</i>
<i>Sanctus et Salve</i>	<i>Fantaisie</i>	<i>Saint-Johns</i>
<i>Danse Norvegienne</i>		<i>Grieg</i>
<i>Tesca</i>	<i>Fantaisie</i>	<i>Puccini</i>
<i>Andante de la Sonate op. 13</i>		<i>Grieg</i>
<i>Danse Slave No. 3</i>		<i>Verdi</i>
<i>Marche Turque Rustiques</i>		<i>Alban</i>

Menu

<i>Cremes de Chantrelle</i>
<i>Supremes de Boeuf Prens Gustave Adolphe</i>
<i>Assiettes d'Appareil des Garnitures</i>
<i>Cassoulet à la Royale</i>
<i>Spargus Sauc. Moutarde</i>
<i>Foies de Pigeon au Jus de Boeuf</i>
<i>Salade</i>
<i>Souffles de Pâtes Moutarde</i>
<i>Pâtisseries de Fruits</i>
<i>Bettes Fritées au Fromage</i>
<i>Cassoulet de Fruits</i>

* Vin :

Pâte d'Isclaux
Bois de Chantrelle
Pinault Fines
Pinault Fines (Cave 1923)
Pinault Fines et Grand Eclair

Çankaya, 6.3.10.1934

ÇEŞİTLİ ALFABELERLE TÜRKÇE YAZILAR

Prof.Dr. TALÂT TEKİN

Osmanlıların Arap Alfabesinde Reform Girişimleri

Yüzyıllarca hiçbir değişiklik yapılmadan Türkçenin yazımında kullanılan Arap alfabesi Tanzimat döneminde matbaacılık ve gazeteciliğin gelişmeğe başlamasıyla, öğrenilmesi zor, okumayı güçleştiren, eğitimi zorlaştıran ve Türkçe için yetersiz bir yazı olarak görülmeğe başlar. Yazı dilini sadeleştirme düşüncesi ve girişimlerine paralel olarak imlâda ve yazıda birtakım düzeltmeler yapmak gereği ilk kez 1860'lı yıllarda Münif Efendi (sonradan Paşa) tarafından ileri sürülmüştür.¹ Münif Efendi başkanı olduğu *Cem iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye*'de 1862 yılında verdiği bir konferansta Arap alfabesinin Türkçe kelimelerin yazımında yetersizliğine dikkati çekmiş ve meselâ *elif-vav-nun* ile yazılan kelimenin üç türlü (*on, un, ün*), *kef-vav-re-kef* harfleriyle yazılan kelimenin de altı türlü (*körük, kürek, kürk, gevrek, körün, görün*) okunabileceğine işaret etmiştir. Münif Efendi, ayrıca, Arap harflerinin birbirinden farklı birçok birleşik şekilleri olması nedeniyle *nesih* yazı ile bir kitap basmak için en 500 tür, *ta-lık* içine bunun iki üç misli harfe ihtiyaç olduğunu belirterek bunun matbaacılar için ne büyük bir külfet olduğunu vurgulamıştır.

Münif Efendi'nin bu sorunun çözümü için önerdiği iki yol vardır: 1. harflerin altına-üstüne hareketler ve yeni işaretler koymak, 2. kelimeleri harfleri bitişirmeden (yani, *hurûf-u munfasıla* ile!) yazmak. Münif Efendi, birinci yolun güçlüğüne işaretle ikincisini tercih ettiğini belirtir.

Münif Efendi'ninkine benzer bir reform önerisi Azerbaycan aydınlarından ünlü dramaturg Mirza Fethali Ahundzade tarafından yapılır. Ahundzade 1863'te İstanbul'a gelerek hazırlamış olduğu reform tasarısını Sadaret makamına verir.² Ahundzade'nin önerisi şudur: Arap harflerinin noktaları kaldırılmalı, kelimelerin gereğince telâffuz edilebilmesi için bazı yeni hareketler icadedilmeli ve bunlar yazıda harflerin aralarına alınmalıdır.

Edebiyat-ı Cedide döneminde sürüp giden yazı dili tartışmaları sırasında alfabe değilse bile imlâ sorunları ele alınmıştır. Bu dönemde imlâda yenilikten yana olanların görüşleri şöyle özetlenebilir: 1. Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı değiştirilmeyerek olduğu gibi korunmalı, 2. Türkçe kelimelerin yazımında ünlü harfleri (*elif, vav, ye*) bolca kullanılmalı. İmlâda reforma taraftar olanlar meselâ öteden beri Arapçadaki imlâsı ile *t-r-k* tarzında ünlüsüz yazılan *Türk* kelimesini *vav*'lı, yani *te-vav-re-kef* şeklinde, yazmayı önermişlerdir (Necib Asım, Veled Çelebi vb.). Ancak bu konudaki taassup öyle ileridir ki *Türk* kelimesini *vav* ile yazanlara der-

الفباى عثمانى بى بىلميانلر. مخصوص

Les Consonnes صدائى حرفلر

د	خ	ح	ث	ج	ڤ	ڤ	ي	ب	ف
d	kha(*)	ha(*)	tch	dj	θ=c	t	p	b	(*)e.
ڭ	ب	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ
zz	tt	dd	ss	sch	s	j-g	z	R	λ=z
ن	م	ل	ن-ڭن	ڭه	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ
n	m	L	n-ڭn	ghé	q	k	f	(*)ga	ain(*)

الـ صدائى حرفلر
el-article t yé hé w

Les Voyelles صدائى حرفلر

ا	ا	ا	ا	ا	ا	ا	ا	ا	ا
eu	ou	o	u	e=i	i	i	â	a	é

(1) La lettre **f** (e consonne) precede tous les mots commençant par une Voyelle à l'exception de **a, â, i, î**,

Exc. **اى**, **اى**, **اى**, **اى**, **اى**, **اى**, **اى**, **اى**, **اى**, **اى**

(*) guttural

HURÛF-U MUNFASILA ALFABESİ

(İslah-ı huruf cemiyeti namına yayımlanan *Yeni Elifbâ*'dan)

Alfabe tablosu altındaki notta hemzeli elif'in *a* ve *â* dışındaki ünlülerden biri ile başlayan kelimelerin yazımında bu ünlülerin başına getirileceği belirtiliyor. Örnek olarak verilen kelimeler, sağdan sola doğru, *Anatoli* (yani Anadolu!) *Emirgan*, *Istinye* ve *Üsküdar*'dır.

hal “vavlı Türk” adı takılmış ve bunlar alaya alınmıştır.

Ne var ki 19. yüzyıl sonlarında Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami sözlüklerinde birkaç türlü okunan *vav* ve *kef* gibi harflere noktalar ve işaretler koyarak kelimelerin doğru okunmasını sağlamak istemişlerdir. Ş. Sami *Kamus-ı Türkî*'sinde *u* için *vav*, *o* için üstü dalgalı çizgili *vav*, *ü* için bir noktalı *vav*, *ö* için de iki noktalı *vav* kullanılmıştır. Bunun gibi *k*'yi *kef*, *g*'yi iki çizgili *kef*, sağır nun'u da üç noktalı *kef* ile göstermiştir. *Türk* kelimesine gelince, Şemseddin Sami, yaygın kullanışa uyarak, bu kelimeyi *vav*'sız yazmış, sadece *te* harfinin üzerine hareke koymakla yetinmiştir!

HURÛF-U MUFASILA UYGULAMASI

Meşrutiyet döneminde alfabe reformu konusundaki tartışmalar özellikle Birinci Dünya Harbi arifesinde yeniden yoğunlaşmıştı. Ali Nusret, *Tanin* gazetesinde ard arda yayımlanan yazıları ile (*Hurûf-*

u munfasıla, Elifbâ meselesi, Islah-ı hurûf meselesi vb. gibi) imlâ harflerinin kullanımını artırmak gerektiği görüşü ile *hurûf-u munfasıla* yönteminin yararları telkine çalışılıyordu. Celâl Sahir de aynı fikirde idi. 1913 yılında İstanbul basınında epeyce taraftar bulan *hurûf-u munfasıla* önerisi, nihayet I. Dünya Harbi başlarında Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından da benimsemiş ve böylece bu yöntemin uygulanma imkânı belirmiştir. Enver Paşa, "Ordu elifbası" veya "Hatt-ı cedid" adı da verilen ve harflerin biştirilmeden ayrı ayrı yazılması esasına göre hazırlanan *hurûf-u munfasıla* alfabesinin kullanılmasını orduya emretmişti. Ordu da bir süre uygulanan bu alfabeden, muhaberatı, dolayısıyla de işleri geciktirdiği yolundaki haklı şikâyetler üzerine (şikâyetçilerin başında da Miralay İsmet, yani İsmet Paşa vardı!) vazgeçilmiştir.

Hurûf-u munfasıla girişimi ile Arap, daha doğrusu Osmanlı alfabe ve imlâsında yapılmak istenilen değişiklikler, en iyi şekilde, “İslahat-ı hurûf cem’iyeti” namına 1334’te (1915-1916) İstanbul’da ya-

yımlanmış olan *Yeni Elifba* adlı kitapçıktan öğrenilebilir. Bundan öğrendiğimize göre, *Hurûf-u munfasıla* alfabesinde 10 tane ünlü (a, â, i, î, ü, o, u, ö), 34 tane ünsüz harf, biri de harf-i tarif *el* olmak üzere toplam 45 işaret vardır. Arapça *şedde*'li kelimelerdeki ünsüz iki kere yazılmak suretiyle gösterilir. Örneğin, *ha*, *şeddeli te* ve *ye* ile yazılan Arapça *hattâ* kelimesi yeni yöntemle *ha-a-t-t-a* tarzında 5

Devamı 71. sayfada

ایہ لفظ

یکی الفبا

مَلِكٌ مُّحْسِنَانِي

صوکنه قدر دقتله او قوملی برآزده دوشونملی

اصلاح حروف جمعی نامہ

غنا . ا . و

۱۴۴۸

(ترجمان حقیقت) مطبعہ سندھ، طبع اولو نمبر

Sağda, Islah-ı Hurûf Cemiyeti tarafından yayınlanan ve hurûf-u munfasıla'yı öğreten kitabın kapağı:

ELİFBA: Yeni elifba'nın muhassenâtı (Sonuna kadar dikkatle okumalı, biraz da düşünmeli)

HURÛF-U MUNFASILA İLE METİN ÖRNEĞİ

Âyândan edîb-i muazzam Abdülhak Hâmid Bey Efendi'nin yeni elifbâ hakkında mütâleaları

- 1) İslah ı lıhuruf cem'iyetince intihab v(e) tertib buyurulan
- 2) yeni elifbayı bir çok hatavat ı âtiyyenin te'akibine müjde-
- 3) resan bir hatve ı terekki 'ad iderim. Bu nümune ı istiglalıfı
- 4) meziyyet v(e) mahiyyetini münekkehan tavşif itmek için teşkil ı
- 5) sühulet-tenkil ı cehalet-ı unvanları hatırına geliyor.
- *****
- 6) Bu günki tarz ı tahrimimizde, imlamızda, teşaduf oluna-
- 7) gelen şu'ubetlere mebni türkce okuyub yazmağdan mefturen
- 8) feragat iden bir Fıransızın geçen gün bu yeni elifbayı
- 9) beş altı dekiğa zarfında tedkik ile-inşaallah çabuğ
- 10) öğreneceğim-'ibaresini yazıvırmış olduğunu tehaftur
- 11) itidke islah ı huruf cem'iyetiniñ bu husuşıda masruf olan
- 12) himmetini tekdır itmemek bence mümkün degildir. Tekdır haddim
- 13) degile tebrik iderim efendim.

'ABDÜ-EL-HAK HÂMÎD

بکی القباہ

اعيانہ دن، ادیب، معظم، عبد الحق، حامد، بك، اقدینك یكى۔

الفبا حنفیہ کی مطالعہ لڑی :-

1. Երկրորդ հարցը վերաբերում է ԵՀԿԿ-ի անդամության խնդրին։
 2. ԵՀԿԿ-ի անդամությունը հաստատվում է ԵՀԿԿ-ի ժողովի կողմից՝
 3. ԵՀԿԿ-ի անդամության խնդրի վերաբերյալ քվեարկության արդյունքով՝
 4. ԵՀԿԿ-ի անդամության խնդրի վերաբերյալ քվեարկության արդյունքով՝
 5. ԵՀԿԿ-ի անդամության խնդրի վերաբերյալ քվեարկության արդյունքով՝

[illegible][illegible][illegible]

عابد و الحاق ح آمد

KİTAPİYAT

Mahmut Raif Efendi 1793-96 yıllarında Londra'daki ilk sürekli Osmanlı Elçiliğinde "sır kâtibi" olarak görev yapmış ve bu görevi ile ilgili izlenimlerini *Journal de Voyage de Mahmoud Raïf Effendi en Angleterre écrit par luy même* başlığı altında Fransızca olarak yazmıştır. Merhum Faik Reşit Unat'ın (Bekir Sıtkı Baykal tarafından tamamlanıp yayımlanan) *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnameleri* (Ankara: T. Tarih Kurumu Yay., 1968), XXXII. sırada (s. 178-79), Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi No. 3707'de kayıtlı olan bu yazma ve yazarı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

İngiliz lâkabı ile de anılan Mahmut Raif Efendi henüz küçük denecek bir yaşta Mektubî-i Sadr-ı Âli Kaymakamlığına girmiş, kabiliyetli ve uyanık bir genç idi. İnşa ve kitabetteki başarıları yanında özel olarak coğrafya ilminde geniş bir bilgiye, müzikte "tanburî" unvanını kazanacak derecede bir maharete sahip oldu. Londra'da bulunduğu sıralarda Fransızca'yı öğrendi. 1796 (1213)'da yurda dönüşünden sonra Donanma-yı Hümayun Müsteşarlığı, Divan-ı Hümayun Rikâp Bekçiliği, Raisül-küttâphık, Karadeniz Boğazı Anadolu ve Rumeli canipleri İnşaat Nâzırlığı gibi önemli makamlar işgal ederek Sultan III.

Selim'in yenilik hareketlerine fiilen iştirak etti. Bu meydana Boğazlardaki yamaklara Nizam-ı Cedid kıyafeti giydirirken ayaklanan asker tarafından öldürüldü.

O zamana kadar alışılmanuş bir tarz olarak yabancı bir dilde kaleme alınmış bulunan "Journal de Voyage...", yazarın Londra'ya gidişi ve İngiltere'de kalışı sıralarında gördüklerini ve anılarını kapsamaktadır. Eser başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yolculuk ve Londra'ya varış, ikincisinde İngiltere'nin idarî ve askerî durumu, sonuncusunda da Londra şehri tasvir olunmaktadır. Metinde yer alan görüş ve tahliller, Mahmut Raif Efendinin batı kültürünü benimsemiş bir zihniyete sahip bulunduğunu göstermektedir. Üslup bakımından pek parlak görünmemek ve içinde bazı yanlışlıklara (örneğin, İngiltere kralı III. George'un menşei hakkında verdiği bilgi, s.7) rastlanmakla beraber, bir bütün olarak ele alınırsa, verdiği bilgiler ve ortaya koyduğu görüşler bakımından gerçekten ilgi çekicidir.

Burada, dergimizin geçen sayısında kitabından söz ettiğimiz (Kitabiyat bölümündeki "Frânçe Diyarına Çelebice Bir Bakış" yazısı) Gilles Veinstein'in, şimdiye kadar hiç yayımlanmamış olan bu günceden yaptığı bir alıntının çevirisini sunuyoruz.

BİR OSMANLI GÖZLEMCİNİN İNGİLİZ SİYASAL SİSTEMİNE BAKIŞI

Monarşi ve cumhuriyet karışımı olması nedeniyle İngiltere Anayasası diğer ülkelerin anayasalarından farklıdır; eşitler (lordlar) ve halk (avam) meclisleri olmak üzere iki meclisten oluşan parlamento kanun yapma yetkisini, tıpkı kralın kanunları uygulama yetkisi gibi, tek başına kullanır. Ama buradan kralın parlamento üzerinde hiçbir yetkisi olmadığı sonucunu çıkarmamak gerekir: bir defa parlamentonun yaptığı kanunlar ancak kral tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girer; ve zaten kral parlamentoyu istediği zaman toplar ve çalışmalarını askıya alıp ileri bir tarihe erteleyebilir. Kralın yetkisinin sınırı, gerekli görürse, Parlamento'yu bir yenisini kurmak üzere feshetmeye kadar dayanır. Demek ki, İngiltere Anayasası üç iktidar kaynağının birleşiminden oluşur: halkın ve avam kamarasının, lordların ve kralın iktidarı; ve bu üç iktidar kaynağı her kararda anlaşmaya mecburdurlar. Buna, kralın sadece yasaların uygulanmasıyla yükümlü olmasına rağmen bir de bağışlama yetkisinin olduğunu ekleyeceğim; ayrıca kral istediği

zaman barış ve anlaşmalar yapabilir, fakat bu nedenlerle parlamento kararı olmaksızın hiçbir vergi koyamaz, çünkü bu yetki sadece parlamentonundur.

Lordlar kamarası ikiyüzseksen üyeden oluşur, bunlardan dördü kral ailesinden, ikisi başpiskopos, ondokuz dük, onbiri marki, seksensekizi kont, ondördü vikont, yüzondokuzu lord [baron], yirmidördü piskopos ve onaltısı ülkelerinde seçilmiş İskoç lordudur; hiçbir ayırım yapılmaksızın hepsi lord diye adlandırılır; parlamentoda sandalyelerinde unvanlarının anlaşılmasını sağlayan başlarında şapka ve sırtlarında beyaz kürklü cübbeleriyle otururlar. Büyük Şansölye [başbakan], lordlar kamarasının kraliyet mührünü de elinde tutan başkanıdır. Müzakere edilen bir konuda eğer her iki tarafın aldığı oylar eşit olursa Büyük Şansölyenin kanısı takibedilir. Bir lord ölünce unvanları ve mülkleri büyük oğluna miras kalır, bir dükün küçük oğlu da eşitler meclisine girmeksizin lord unvanını taşır. Bir lord öldüğünde çocuğu yoksa, kral onun unvanını istediğine verir.

Halk meclisi beşyüzonüç üyeden oluşur. Lordlar burada görev alamaz. Bütün üyeler yörelerinin temsilcisidir; bununla birlikte parlamentoda toplandıktan sonra, yörelerinin adına değil, millet adına hareket ederler. Bu meclisin üyeleri yedi yılda bir yenilenir. Bazan her iki meclis,

İngiltere'ye dönüşünde çeşitli haksızlıklar yapmakla suçlanan Hindistan Valisi Bay Hastings'in davasında olduğu gibi, özel şahıslarla ilgili bazı konuları görüşmek üzere Westminster Hall'de toplanırlar. Bu dava sekiz yıl sürdü ve davalıya yetmişbin, parlamentoya yüz kırkbin sterline mal oldu. Hindistan Kumpanyası Hastings'e harcadığı yetmişbin sterlini iade etti; üstelik, kendisine belli bir tarihe kadar beşbin sterlinlik emeklilik ödeneği bağlandı.

Parlamento, lordlar kamarasında iki partiye ayrılır, bakanların partisi ve muhalefet... Parlamento oturumları Aralık ayına doğru başlar ve yaz ortalarında çalışmalarını tatil eder. Parlamentoyu bizat kral açar. Kral parlamentoya şaşalı bir törenle üzerinde bir taç bulunan, heykel ve oymalarla süslü, her tarafı göz kamaştırıcı bir şekilde altın kaplanmış pek büyük bir araba ile gelir, arabaya olağanüstü güzellikte, görülmelik renkte sekiz at koşulmuştur. Arabanın önünden sayılamayacak kadar çok şehir polisi gelir ve etrafında kılıçlarını ellerinde tutan kabark sayıya atlı muhafız birliği bulunur. Aynı tören kral, Parlamento oturumlarını kapatmaya gittiğinde de yapılır, buna parlamentonun tatile sokulması denir. İngiltere'de törenler son derece azdır. Saray'da kral ve kraliçenin doğum günleri kutlanır; bütün senyörler ve erkânın hanımefendileri bu günlerde son derece ihtişamlı bir görünüme bürünürler. Dışişleri Bakanı Lord Grenville aynı gün yabancı elçilere parlak bir şölen yemeği verir; akşam kraliçenin sarayında bütün saray erkânının ve yabancı elçilerin katıldığı muhteşem bir balo verilir; senyörler ve hanımefendiler orada kral ailesinin tüm fertleri ile dans ederler.

Londra şehrinin yöneticisi (belediye başkanı), İngilizce *Lord Mayor*, unvanına sahiptir. Her yıl tüccar sınıfı arasından seçilir ve görevi devralışı münasebetiyle muhteşem bir şölen düzenlenir. Yemin etmek için Westminster'e kara ve su yoluyla gider. Altı at koşulmuş olan arabası neredeyse kralın tören arabası kadar büyük ve görkemlidir; çok sayıda araba, Thames nehrinde seyreden sayısız tekne refakatinde gider; bütün bu tekneler ve bilhassa onunki pek büyük olup son derecede güzel bir şekilde süslenmiştir; biraz Venedik *Bucentaure*'una (Doç'un saltanat kayığına) veya İstanbul'un küçük çekirtilerine benzerler. *Lord Mayor* yılda iki kere ardından balo düzenlenen akşam yemeği verir ve buna büyük bir asil ve tüccar kalabalığı katılır; *Lord Mayor*'un şehirde çok büyük bir otoritesi vardır; ama saltanatı kısa sürer, çünkü her yıl yenilenir. Makamının şerefini yüksek tutmak için cebinden çok para harcamaya mecburdur.

İngiltere ordusu yaklaşık olarak doksanbin adamdan müteşekkildir; bu mevcut İngiltere, İskoçya, İrlanda, Cebelütarik, Batı Amerika ve Doğu Hindistan'a

paylaştırılmıştır. Kara birlikleri denizciler kadar gözde değildir. İngiltere kadar denizde güçlü bir başka ülke yoktur; beşyüzelli savaş gemisini sefere hazır tutar; bunlardan otuzbiri üç güverteli olup seksen yirmi arası topla, yüzyetmişdördü iki güverteli olup elli yetmişsekiz arası topla, ikiyüz tanesi firkateyn olup yirmi kırkdört arası topla, yüz kırkbeş tanesi ise korvet, *chebecs* (?) ve şalupa olup dört on arası topla donatılmışlardır.

İngiltere'de yedi tersane vardır, bunlardan beşi deniz kıyısındadır, ki birincisi Portsmouth'ta olup çok büyüktür, bir tanesi Greenwich'te Thames nehri üstündedir, bir diğeri Chatham'da Medway kıyısındadır; bütün bu tersaneler son derece kayda değer, geri kalan ikisi ise tekne yapımı için kullanılmaktadır. Chatham'da denize indirilen üç güverteli yüzon toplu "La Ville de Paris" adı verilmiş bir geminin denize indirilmesini görmeye gittim. Her tersanede gemilerin yapımı ve onarımı için büyük ve pek güzel havuzlar var. Burada med-cezirin yardımıyla havuzları doldurmak çok kolaydır; gemilerin onarımı ve bakımı için havuzlar son derece faydalıdır, bu sayede gemiler altmış yıldan fazla bir süre hizmette tutulabilmektedir. Barış zamanında İngiliz hükümeti her zaman yirmibin denizciyi sefere hazır tutar, ama savaş zamanında bunların sayısı yüzbinden fazlaya ulaşabilir. Bu denizciler ve deniz subaylarının hepsi mesleklerine kendini vermiş ve şevkle bağlıdırlar ve bütün milletlerin denizcilerinden üstündürler.

İngiliz hükümetinin geliri yaklaşık yirmiiki milyon sterlindir. Bunun yarısı gümrük resimlerinden diğer yarısı ise vergilerden sağlanır. Bu gelirleri parlamento belirler; krala kendi harcamaları için bir milyon, kraliçe, Galler prensi ve bütün kraliyet ailesi arasında paylaşılacak üzere yarım milyon verilir. Aşağı yukarı oniki milyon sterlin ulusal borcun faizine ödenir, ve geri kalan donanma ve kara kuvvetlerine ve diğer bakanlık işlerine harcanır. Bütün bu harcamaların parlamentonun bir "bill"i [yasa] ile düzenlenmesi gerekir. Kral kendi hizmetindeki görevlilerin, hâkimlerin ödeneklerini ve bazı özel harcamaları kendi cebinden karşılar ve ülkelere dönen yabancı elçilere belli bir miktar para verir. Hükümetin geliri sulh zamanında yeterlidir, ama savaş zamanında tüccarlardan yılda yirmi milyondan fazla ödünç almaya mecburdur. İngiltere'ye geldiğimizde ulusal borç ikiyüz kırk milyona ulaşyordu, dört yıl içinde Fransa'ya karşı yürütülen savaş için yirmi milyondan fazla ödünç alındı. Bunun tamamı üçyüz altmış milyona ulaşiyor. Borcun faizi değişik oranlarda; eski borç için faiz yüzde üç, ama yeni borç için yılda yüzde dörtbuçuk olarak ödeniyor. Banka özel şahısların parasını yüzde üç oranında faiz vererek alır; ama savaş zamanında yüksek bir faiz ödemeye mecbur-

dur; tüccarlara yüzde beş üzerinden ödünç verir. Banknotlar bakanındır, İngiliz hükümetinin değil. Hükümet yabancı malların girişinden yüzde kırk yüzde seksen ve daha fazla gümrük vergisi alır; İngiliz mallarının çıkışından hiçbir şey alınmaz.

Doğu veya Batı Hint'ten gelen mallardan alınan vergiler, bu mallar İngiltere'de tüketilmeyecek ve başka ülkelere gidecekse tüccarlara satılır; sadece ülkeden çıkan şekerden, ülkeye girenden alınan verginin üçtebiri alınır. Aşağı yukarı her kalem, evlerden, pencerelerden, hizmetkâr sayısından, arabalardan, atlardan, köpeklerden, deriden, kumaştan, saç (peruk) pudrasından, şaraptan, biradan, ispirotolardan vergi alınır. Yabancı elçiler, imtiyazları gereği, her türlü vergiden muaftır, hatta borçları konusunda her türlü adli takipten de korunurlar (masundurlar).

(...) İngiltere'nin ticaret hacmi çok büyüktür. Zira dünyanın her tarafına, özellikle doğu Hindistan'a giden yirmibeş binden fazla ticaret gemisi vardır; Hindistan'a giden ticaret gemileri, savaş gemileri kadar büyüktür. İngiliz tüccarlar son derece zengindir; bazı şirketlerin milyonlarca sterlin serveti vardır. Çeşitli kumpanyalar vardır, ama Hindistan Kumpanyası bunların en belli başlısıdır. Her kumpanyanın kendi özel yönetimi vardır, İngiliz hükümeti işlerine karışmaz.

İngiltere'de her yerde toprak son derece iyi ekilmiştir; hayat pahalıdır, ama ürünler iyidir ve gerekli hiçbirşey eksik değildir. Ülkenin insanları ve bilhassa senyörler şaşaalı dış görünüşü sevmezler, sokakta bütün senyörler yaya, yanlarına hizmetkâr almadan giderler, ve halk gibi giyinirler, kralın erkek kardeşi ve oğulları da böyle davranırlar ve Galler prensi birçok özel toplantıya gider, sokakta bir senyörü başkalarından ayırdetmek mümkün değildir, ama tören günlerinde bazı farklılıklar vardır; erkekler yaygın olarak yün-lü kumaş, kadınlar her mevsimde müslin giyerler, hiçbir zaman kürklü manto ya da canlı renkli elbise giyilmez. İngiliz erkekleri yakışıklı ve ciddi karakterlidir, kadınları Avrupa'nın en güzellerindendir; ilim ve irfan yaygındır; halk kaba olmakla birlikte, diğer uluslardan daha bilgilidir, aydın görüşleri gazete okumasından gelir.

İngiltere'de polis diğer ülkelerdekinden tamamiyle farklıdır. Sokaklarda hiç koruyucu görülmez; ama bir düzensizlik meydana gelirse polislerden biri çağrılır, bunlar düzenin korunmasıyla görevli insanlardır ve silâh olarak sadece boyalı ve işaretli bir sopa ile gelirler; çünkü anında halktan yardım görürler; bununla birlikte geceleri sokakta bağırarak saati bildirir ve *watchman* (bekçi) denilen silâh adamlar bulunur ve gereğinde hiçbir zaman üzerlerinden eksik etmedikleri bir kaynana zırlıtısıyla anında toplanırlar. Yasalara kesinkes uyulmakla birlikte; her-

kes yasalara değil ama pekâlâ sık sık çok önemli kişilere isimlerini zikretmeden belirtmek sataşmak, istediği gibi konuşmak ve yazmak serbestisine sahiptir; kral bile hergün kendisine karşı karikatürlerle yapılan küstahlıklar karşısında korunmasızdır.

Kanunların uygulanması için son derece faydalı mahkemeler vardır, bunlar oniki üyeli jüri mahkemeleridir; yeminli üyeler hiçbir ayırım yapmaksızın toplumun her sınıfındaki yurttaşlardan olur ve davalı tarafından, eğer onlara karşı husumet, kötü ahlâk gibi geçerli nedenler ileri sürülürse reddedilebilirler. Erkek ve kadın soylular ise yalnız eşitler meclisi tarafından yargılanabilirler.

Çeviren: Çağpar FIKIRKOCA

HİCAZ DEMİRYOLUNUN HİKÂYESİ

William Ochsenwald, *The Hijaz Railroad*, 2 harita ve 16 sayfa fotoğrafla birlikte 169 sayfa, University Press of Virginia, Charlottesville, 1980.

19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında inşa edilen demiryolları her ülkenin tarihinde ilginç sayfalar yaratmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolları da bu açıdan bir istisna oluşturmuyorlar.

Balkanlar, Anadolu ve Suriye'de yapılan demiryollarının ardında, hem yabancı sermayenin İmparatorluğun en zengin ve verimli tarımsal alanlarını Avrupa ticaret ağı içine çekme arzusu hem de Osmanlı devletinin siyasal, askeri ve mali kaygıları yatmaktaydı. İstanbul'daki yöneticiler demiryollarının imparatorluğun merkezileşmesi eğilimini güçlendireceğini umuyorlardı. Demiryollarıyla birlikte devletin siyasi otoritesi daha önce ulaşmadığı yerlere girecek, iç ayaklanmalarda, savaşlarda askerler kolay ve hızlı olarak taşınabilecekti. Merkezi otoritenin etkinliği arttıkça, vergi toplayan mültEZimin gücünün de artmasını bekliyordu İstanbul. Ayrıca, demiryolları uzak pazarlara yönelik tarımsal üretimi artırdığı ölçüde, vergi gelirleri de yükselecekti.

İşte bu hesaplarla merkezi devlet yabancı sermaye eliyle demiryolu yapımına izin vermiş, hatta demiryolu yapımını özendirerek için kilometre garantileri adı altında yabancı sermayeye yıllık bazı ödemeler yapmayı bile taahhüt etmiştir. Gerçi demiryolları askeri ve siyasi bakımlardan bazı yararlar sağlamış, özellikle İç Anadolu'ya belirli bir iktisadi canlanma getirmiştir, ama merkezi devlet açısından, yapılan hesapların tümünün pazara uydu-

ğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin iktisadi canlanma ve mültEZimin artan gücü sayesinde vergi gelirlerinde kayda değer artışlar olmuştur; ama bu artışlar, pek çok yerde, demiryolu mülkiyetini ellerinde tutan yabancı firmalara ödenen kilometre garantilerini bile karşılamaktan uzak kalmıştır.

İşin bir diğer yönü daha var. İstanbul'un demiryollarını merkezileştirme çabalarında bir araç olarak görmüş bulunmasına karşılık, demiryolları İmparatorluk-taki merkezkâç eğilimleri de güçlendirmiş ve nihayet imparatorluğun emperyalist ülkeler arasında nüfuz bölgelerine ayrılması sürecini hızlandırmıştır. Demiryolları sayesinde yüzyıl ortasında

da İngilizler, daha sonraları Suriye'de Fransızlar ve İç Anadolu'da Almanlar ağırlık kazanmışlardır.

Suriye'nin güneyinde Şam'dan başlayıp bugünkü Ürdün'ü ve Suudi Arabistan'ın batısını katederek Medine'ye ulaşan ve bağlantılarıyla birlikte 1500 kilometreyi bulan Hicaz demiryolunun hikâyesini de bu genel çerçeve içinde ele almak mümkündür; ancak diğer bölgelerdeki demiryollarıyla karşılaştırıldığında arada önemli farklılıklar olduğunu unutmamak gerekir.

Elimizdeki kitabın yanı sıra, 19. yüzyılda Hicaz'ın siyasal ve iktisadi tarihi üzerine çalışmalarıyla da tanınan Amerikalı araştırmacı Ochsenwald'un vurguladığı gibi Hicaz demiryolunun yapımında iktisadi ve mali nedenlerden çok, Abdülhamid rejiminin siyasal ve askeri kaygıları ağır basıyor. Demiryolunun geçeceği yerlerin iktisadi potansiyeli oldukça sınırlı. Buna karşılık İslam'ın kutsal yerleri Hicaz demiryoluna önemli siyasal boyutlar kazandırmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında Şam'dan Medine'ye deve kervanlarıyla ancak kırk günde ulaşılabilmekteydi. Bu koşullarda Hac yolculuğunun kısıtlanması ve güvenliğin artırılması, Osmanlı halifesinin İslam dünyasındaki yeri açısından önem kazanmaktaydı. Hatta böylece dünya Müslümanlarından sağlanacak destekle Abdülhamid rejimi İngiliz ve Fransız sömürge imparatorlukları üzerinde dolaylı bir baskı yaratmayı ummaktaydı. Böylece Hicaz demiryolu Abdülhamid'in Pan-İslamci siyaseti için hem imparatorluk içindeki hem de dışardaki Müslümanların desteğini sağlayabilmek bakımından önemli bir araç durumuna gelmekteydi. Ayrıca, demiryolu sayesinde imparatorluğun önemli ancak uzak ve ulaşılması güç bu köşesinde merkezi devletin siyasal ve askeri etkinliğini artırmak mümkün olabilecekti.

Ancak Pan-İslamizm çevresinde umulan desteğin sağlanabilmesi açısından, İslam'ın kutsal yerlerine ulaşımı sağlayacak bu demiryolunun Avrupalılara inşa ettirilmesi düşünülemezdi. Esas olarak bu nedenle Hicaz demiryolu imparatorluğun

kendi inşa edip kendi işlettiği ilk büyük hat olmuştur.

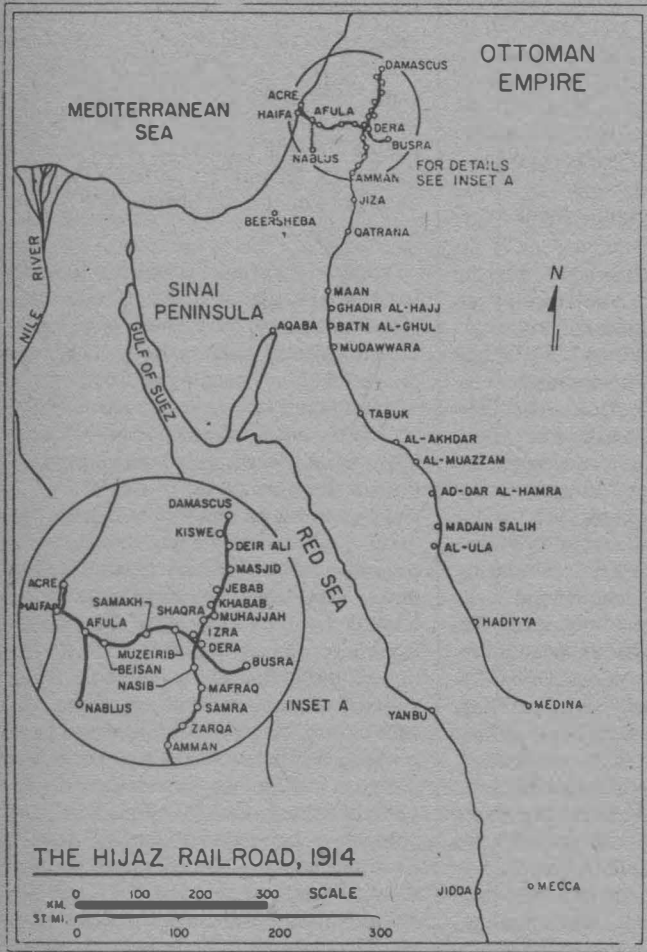
Ochsenwald'un kitabı Osmanlı, İngiliz ve Fransız arşivleriyle dönemin süreli yayınlarını kullanarak hazırlanmış dikkatli bir çalışma. Yazarın da belirttiği gibi demiryolunun kendi arşivlerinin yok edilmiş olması bu konuda büyük eksiklik. Hicaz demiryoluna ilişkin olarak bundan önce yine yabancı dillerde yapılmış dört çalışmanın aksine, bu kitap, demiryolunu hemen bütün boyutlarıyla incelemeyi amaçlamakta. Beş bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde yukarıda değindiğimiz meseleler irdeleniyor. Hicaz demiryolu ve yapılışının nedenleri kavramsal ve tarihsel bir çerçeveye oturtuluyor.

İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde demiryolunun inşaatı, inşaatın finansmanı ve hattın işletilmesi ayrıntılı olarak incelenmekte. Yapıma 1900 yılında başlanıyor ve bağlantılarıyla birlikte tüm hat sekiz yıl içinde tamamlanıyor, Medine'ye ulaşıyor. Yapım masrafları 3 milyon Osmanlı lirasını aşmakta. Devletin yoğun bir mali bunalım içinde olduğu bir dönemde bir yıllık bütçesinin yüzde onu kadar büyük bir miktarı bu hattın yapımına ayırmış olması, bu projeye verilen önemi gösteriyor.

Yapım masraflarının üçte biri iç ve dış bağışlarla karşılanmış. Ochsenwald iç bağışların büyük ölçüde zoraki bağışlar olduğunu, örneğin memurların maaşlarından keşildiğini vurguluyor. Dış bağışlar ise önemli miktarlara varmamakla birlikte, Mısır ve özellikle Hindistan'da Pan-İslamizm doğrultusunda bazı kampanyaların açılmasına neden oluyorlar.

Tanınan bütün önceliklere rağmen Osmanlı yönetimi inşaatı yeterince hızlı sürdüremeyecek ve Bağdat hattında çalışmakta olan Alman mühendislerden yararlanmak zorunda kalacaktır. Yine de inşaatını ve işletmeciliğini devletin üstlendiği ilk büyük hat oluşu, ilginç özellikler getiriyor Hicaz demiryoluna. Daha sonraları Cumhuriyet demiryollarının yapımı aşamasında gerekecek bilgi, beceri ve deneyim birikiminin temeli Hicaz demiryoluyla atılıyor. Örneğin imparatorluğun yabancı sermaye tarafından işletilen demiryollarında istihdam edilmeyen Mühendislik Mektebi (sonraları İTÜ) çıkışı pek çok demiryolu mühendisi ilk deneyimlerini Hicaz demiryolunda elde ediyorlar. Hattaki yolcu trafiği ise 1910'ların başında önemli boyutlara varıyor. Örneğin Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda demiryolu Hac yolcuları da dahil olmak üzere yılda ortalama 200.000 sivil ile 100.000 dolaylarında askeri yolcu taşıyor.

Beşinci ve son bölümde Ochsenwald demiryolunun Hicaz'daki siyasal ve toplumsal sonuçları üzerinde durmakta. Hicaz'daki devlet-toplum ilişkilerini de yansıtan bu ilginç bölümde ağırlık yine Osmanlı devletinin merkezileştirme çabalarına ve



Hicaz demiryolu ile Medine'den dönen hacılar.

kaçıman, ancak vurguları ve genel değerlendirmeleri dengeli bir çalışma. Yakın dönemin az bildiğimiz fakat iç ve dış sonuçları önemli bir kurumunun tarihine ışık tutuyor. Bu kitabın çevrilerek Türkiye'deki okurlara da kazandırılması yararlı olacaktır.

Şevket PAMUK

* Eleuthère Elefériadès, *Les chemins de fer en Syrie et au Liban* (Beirut: Imprimerie Catholique, 1944); Ahmad al-Marawani, *Al-Khatt al-hadidi al-hijazi* (Damascus/ Şam: Damascus Univ., 1959)

James K. Holman, "Sacred Line to Madina: The History of the Hejaz Railway," yayımlanmamış A.B. tezi, Princeton, 1967; Jacob M. Landau, *The Hejaz Railway and the Muslim Pilgrimage* (Detroit: Wayne State Univ., 1971).

Bunlara, en son olarak, bir de Almanca araştırma eklenmiştir: Ulrich Fiedler, *Der Bedeutungswandel der Hedhasbahn/ Eine historisch- geografische Untersuchung* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1984), *Islamkundliche Untersuchungen* Band 94.

“BABAİLER İSYANI”NIN SUNDUĞU GERÇEKLER

Ahmet Yaşar OCAK, *Babaîler İsyanı* (İst.: Dergâh Yay., 1980)

Babaîler İsyanı günümüzde, birçok incelemeye konu olan halk hareketlerinden biridir. Yaklaşık 700 yıl önce gerçekleştirilen Babaîler eylemi, Anadolu tarihinin bilinen en eski ve en büyük halk hareketlerinden biridir. Önemi, yalnızca eskiliğinden ve büyüklüğünden de gelmez. Bu hareket, aynı zamanda Anadolu'da bildiğimiz ilk örgütlü, plânlı ve bilinçli halk hareketi niteliğindedir. Bu hareketin bir başka önemli yanı da, maddi ve kültürel kalıntılarıyla, sonraki halk hareketlerine bir temel oluşturmasıdır.

Babaîler İsyanı, çağdaşı (13. yüzyıl) Selçuklu resmi tarih yazıcılarından başlayarak, sonradan gelen birçok siyasal tarihlere, yabancı günlüklere, menkıbelere ve destan türü bazı şiirsel ürünlere yansımıştır.

Babaîler eylemi, bugünkü kaynaklara daha çok *Babaîler*, *Baba İshak* ve *II. Gıyaseddin Keyhusrev* dolayısıyla yansımaktadır. Günümüzde Babaîler eylemini doğrudan işleyen iki kitap bulunuyor. Bunlardan biri *Abdullah Tekin*'in "*Babaîler Ayaklanması* (1978)" kitabı, ötekiyse *Ahmet Yaşar Ocak*'ın "*Babaîler İsyanı* (1980)" adlı araştırmasıdır.

Ahmet Yaşar Ocak'ın eseri Babaî hareketini bütün yönleriyle sergilemeye çalışmaktadır. Babaî hareketinin ortaya çıktığı çevrenin ekonomik, siyasal, sosyal ve

rilmiş. Yazar, devletin göçebe Bedevi kabileleri üzerindeki denetimini artırma çabalarında demiryolunun rolünün sınırlı kaldığına, buna karşılık özellikle Güney Suriye'deki yerleşik nüfus üzerindeki devlet otoritesinin artmasında demiryolunun önemli katkısı olduğuna işaret ediyor. Burada ilginç bir gözlem yapılabilir: Abdülhamid rejiminin ısrarla yabancı sermayeden uzak tuttuğu, kendi inşa edip kendi işlettiği bu demiryolu da, yabancı sermaye

ye elindeki diğerleri gibi, imparatorluğun dağılmasını hızlandıran bir araç durumuna gelmiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngilizlerle işbirliği halinde Hicaz demiryoluna karşı girişilen direniş ve sabotaj eylemleri, henüz serpilmede olan Arap milliyetçiliği için en önemli mücadele odaklarından birini oluşturmuş, bu bölgelerin ve toplumların imparatorluktan kopuşunu hızlandırmıştır.

Ochsenwald'un yapıtı, fazla yorumdan

kültürel koşulları ile ayaklanmanın gelişim aşamaları ve sonuçları, ilk kez bu ölçüde derinliğine irdelenmektedir.

Hemen belirtelim ki, Ahmet Yaşar Ocak, kitabında birçok yeni tez ve bilgiyle çıkıyor ortaya. Ocak'ın görüşleri, bazı yönlerden bugüne kadar bilinenlerle çelişiyor. Herşeyden önce Ocak, *Babaî hareketini yönlendiren gerçek liderin, şimdiye kadar bilindiği gibi Baba İshak değil, "Baba Resûl" lâkabıyla anılan Baba İlyas Horasanî olduğu görüşündedir. Baba İshak ise Baba İlyas'ın halifelerinden biri olarak yansıtılmaktadır.*

Ocak'ın özellikle vurguladığı temel konulardan biri işe, *Babaî hareketinin gayrı Sünni (heterodoks), hatta Şii bir yapıya sahip oluşudur. Bu saptama, Bektâşiliğin Şia kaynaklı oluşunu da kendiliğinden getirmektedir.*

Ocak, hareketin gerçek lideri konusundaki tezini olayın çağdaşı Hristiyan (Süryanî) kaynaklarından *Ebu'l-Ferec Tarihi'* ne (Ebu'l-Ferec Gregorius, öl. 1286) ve Baba İlyas'ın torunlarından *Elvan Çelebi*'nin "*Menâkıbu'l-Kudsîye fî Menâsibi'l-Ünsîye*" adlı menkıbe eserine dayandırmaktadır. Zaman zaman kimi başka eserlere de göndermeler yapan Ocak, sözünü ettiğimiz iki eseri temel almaktadır. Yazarın görüşlerini dayandığı bu iki eserden Ebu'l-Ferec Tarihi'nin yazarı (öl. 1286) ayaklanmanın gerçekleştiği dönemde yaşamış, ancak Baba İlyas'ın toruhu Elvan Çelebi olaydan ikiyüz yıl sonra (15. yüzyıl) yaşamış ve eserini söylencelerle dayandırmıştır.

Babaîler eylemine yakın zamanlarda kaleme alınmış tarihler, kim adına yazılmış olurlarsa olsunlar konumuz açısından büyük önem taşımaktadırlar. Ebu'l-Ferec Tarihi'nin yanı sıra Selçuklu resmi yazıcısı *İbn Bîbî*'nin (öl. 1272) "*El-Evâmiru'l-Alâîyye fî'l-Umûrû'l-Alâîyye*" adlı tarihi de bu türden olayın çağdaşı bir temel eserdir. Kuşkusuz olaya geniş yer veren Elvan Çelebi'nin 'menkıbe' niteliğindeki manzum eseri de, konumuz açısından önemlidir. Ancak eylemin liderlerinden Baba İlyas'a yakınlığı ve bir menkıbe eseri olması bakımından, sağlıklı bir ayıklama yapmak zorunludur.

A.Y. Ocak'ın eserinin, bu konuda şimdiye kadar yazılanların en yetkini olduğunu söyleyebiliriz. Ocak, *Baba İlyas'ın ayaklanmadaki rolü, Baba İlyas'ın Baba İshak'ın öldürülme zamanları dahil, eylemin çeşitli aşamaları konusunda bazı yeni ve doğru saptamalarda bulunmuştur.*

Ocak, Elvan Çelebi'ye dayanarak, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkma iftirasına Kefersud'lu bir Türkmen şeyhi olan Baba İshak'ın değil, Baba İlyas'ın uğradığını belirtiyor. Ocak'ın gösterdiği tanıklardan Ebu'l-Ferec de; Amasya yakınlarında oturan bir Türkmen şeyhinin kendisini 'peygamber' (*Resûlullah*) ilan ettiğini, adı *Baba* olan bu kişinin, müridi *Şeyh İshak*'ı Türkmenler arasında kendi

fikirlerini yaymak üzere Hısn-ı Mansur'a (Adıyaman) gönderdiğini bildiriyor.

Ocak, böylece Ebu'l-Ferec'in, *'Baba Resûl'*le Şeyh İshak'ı açıkça birbirinden ayırdığını vurguluyor.

Baba İlyas adının İbn Bîbî'de hiç geçmemesine ve yalnızca Baba İshak'ın "*Baba Besûl*" olarak nitelendirildiğine, ayrıca Baba İlyas'ın Amasya'da, Baba İshak'ın Kefersud'da faaliyet gösterdiğine dikkat çeken yazar; adı geçen Selçuklu tarihçisinin iki adı karıştırmış olabileceği sonucuna varıyor. Yazar, böylece Baba İlyas'ın isyanın ideologu, plânlayıcısı ve yürütücüsü olarak birinci lideri; Baba İshak'ın ikinci lideri olduğu görüşüne varıyor. (Bkz. a.g.e., *Ayaklanmanın Şefi Baba Resûl'ün Kimliği Meselesi*, s. 83-89).

Ahmet Yaşar Ocak'ın, *Baba İlyas'ı her anlamda birinci lider olarak yansıtması, bazı yönleriyle yanlış geliyor bize. İbn Bîbî dışındaki eylemin çağdaşı ve sonraki kaynakların hemen tümünde, Baba İlyas ve Baba İshak adları yanyana geçiyor. Ocak'ın, eylemin aşamaları konusunda yaptığı tüm alıntılarda ve değerlendirmelerde de; Baba İlyas'ın bir ideolojik-öncü ve plânlayıcı olarak görev yaptığı, -öldürülme olayı dışında- hiçbir somut eyleme katılmadığı; Baba İshak'ın eylemin her aşamasında hem bir ideolog, hem bir propagandist, hem bir yönetici, hem de bir savaşçı olarak aktif görev yaptığı görülüyor.*

Baba İlyas, nasıl kendinden önce gelenlerin düşünsel temsilcisi ve Babaîliğin kuramlaştırıcısı ise, Baba İshak da onun en yakın adamı ve düşüncelerini hayata geçirmeyi amaçlayan bir eylem lideridir.

Ocak'ın hareket noktalarından biri de, Ebu'l-Ferec'de İlyas'ın "*Baba*" ya da "*Resul*" adıyla anılmasıdır. "*Mehdi*" ve benzeri imajların Asya halklarındaki yaygınlığına bakarak, bu noktayı şöyle açıklayabiliriz. Halkın, bir lideri "*Mehdi*" ya da "*Resulullah*" olarak nitelendirmesi için, onun mutlaka bir tarikat kurucusu olması gerekmiyor. Sonraki halk hareketlerinde de görüldüğü gibi, halk "*kurtarıcı*" olarak gördüğü eylem liderlerine bu sıfatı hemen yaşıttır. Bu nedenle halk, Baba İlyas hayattayken yalnız ona ya da ayrı yörelerde ayrı ayrı ikisine; Baba İlyas öldürüldükten sonra yalnız Baba İshak'a bu sıfatı yaşıttır. Bu da, heterodoks ve gayr-ı Müslim inançtaki halk tabakalarının, ögüne kadar kendilerini kurtaramayan İslâm Peygamberinin yerine kendi "peygamberlerini" ikame etmek istemeleriyle açıklanabilir.

Bunlardan sonra liderlik konusunda şu sonuca varmamız yanlış olmaz: *Babaî düşüncesinin kuramcısı Baba İlyas, eylemi Baba İshak'la birlikte plânlanmış ve kotarmıştır. Ancak eylemin büyük bölümünde ön plânda olan Baba İshak'tır. Baba İlyas, öldürülünceye kadar ona geriden destek sağlamıştır.*

Ocak'ın aydınlığa çıkardığı önemli noktalarından biri, Baba İlyas'la Baba İshak'ın öldürülme zaman ve biçimleridir. Ocak, *Amasya'da öldürülerek kale burcuna asılanın Baba İshak değil Baba İlyas olduğunu kanıtlıyor. Baba İshak, sanıldığı gibi Amasya'ya yürürken değil, ayaklanmanın noktalandığı Malya Ovası savaşında öldürülmüştür.*

Elvan Çelebi, Baba İshak'ın Malya Savaşı'nda öldüğünü şu dizerlerle anlatıyor: *Ok dokunmaz kılıç kesmez anı Odu çün muhibb-i sultânî Eserin bulmadılar İshak'un Bu inayet kamûsu Hallak'un*

Araştırmasını "XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babaîler) İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri" üzerinde yoğunlaştıran yazar; düşüncelerini temellendirebilmek için haklı olarak o dönem Selçuklu toplumunun bir çözümlemesi yapıyor; Babaîler ayaklanmasının ekonomik, sosyal, psikolojik, dinsel ve siyasal nedenlerini sergilemeye çalışıyor.

Babaî eylemini irdeleyen hemen bütün araştırmacılar, hareketin heterodoks bir yapıya sahip olduğu noktasında birleşiyorlar. Yalnızca Babaî tarikatının kaynakları konusunda, aralarında bazı görüş ayrılıkları bulunuyor. *Babaî eylemi şimdiye dek genellikle etnik ve dinsel bir çerçeveye oturtulmuş, olayın sınıfsal özü gözardı edilmiştir.*

Araştırmacılar Babaî ayaklanmasında ki dinsel-kültürel etkenleri gereğinden çok abartmaktadırlar. Anadolu'daki öteki halklar kendi dillerini konuşurken, Türkmenlerin de kendi dillerini konuştukları, Saraydaysa Farsça konuşulduğu ve buradakilerin Acem kültürünün etkisinde oldukları doğrudur. Bunun yanında Saray çevresinde Sünni inanç egemenken, başka halkların İslamlığın başka inanç kollarına bağlı oldukları; Hristiyan halklar olduğu gibi, Türkmenlerin genellikle "batını" inançlara mensup oldukları da bir gerçektir. Ancak *ayaklanmanın yalnızca Babaî düşüncesine mensup Türkmenlerce gerçekleştirildiği yolundaki görüş yanlıştır. Omurgasını Türkmenler oluşturmakla birlikte Babaî ayaklanmasına her ulustan, her dinden katılanlar olduğunu görüyoruz. Baba İlyas ve Baba İshak'ın çağrılarını da doğrudan bu yöndedir. Eylemin liderleri, halkın inançlarına ya da milliyetlerine değil, doğrudan toplumsal yaşamına sesleniyorlardı. Babaîler, öğretilerini siyasal ve sosyal yaklaşımlarla genişleterek sınıfsal duygu, dilek ve düşüncelerini yansıtmaktaydılar.*

Ayaklanmaya katılan kitlelerle yönetimin ilişkilerini belirleyen, doğrudan sınıfsal konumları ve çıkarlarıdır. Yoksa, bütün inanç mensuplarına çağrıda bulunup Farsça, Arapça, Türkçe ve Rumca şiirler yazan Mevlâna'nın, Babaîlere karşı tavır alması nasıl açıklanabilir. Müslümanlıktan bırakmayan ve karşıdakileri "İslâ-

ma aykırı ve sapık" davranmakla suçlayan II. Keyhüsrev'in, Babalı hareketinin büyümesi karşısında paralı Frenk askerlerini yardıma çağırması da bu gerçeğin çarpıcı örneklerindendir. Aslında, harekete katılanların yalnızca Türkmenler olmadığını, düzenden şikâyetçi başka halklardan grupların da hareket içinde yoğun biçimde yer aldıklarını, başta İbn Bîbî ve Ebu'l-Ferec olmak üzere hemen bütün tarihçiler bildiriyorlar. Nitekim, Osmanlı tarihçilerinden Münecçimbaşı, "Türkmenlerden başka bu eylem, her ulustan katılanlar" olduğunu, 'sürü' olarak nitelendirdiği halkın, "din ve ulus ayırdetmek sizin biraraya geldiğini" yazıyor. Aynı kaynaklar, yoksul Anadolu insanların mallarını satıp silahlandıklarını ve eylem liderlerinin çağrısı üzerine "karınca ve çekirgeler gibi" hemen ayaklandıklarını, "sözleştikleri gün ve saatte" isyan bayrağını kaldırdıklarını da haber verirler.

Bu gibi nedenlerle, *Babâî hareketinin örgütlü ve iktidara yönelik bir sınıf hareketi olduğu, etnik ve dinsel faktörlerden çok sosyo-ekonomik faktörlerin rol oynadığına inanıyoruz.*

Selçuklular döneminde, başta göçebe Türkmenler olmak üzere değişik ulus ve dinden yoksul insanların, toplumsal yapıdan kaynaklanan maddi ve ideolojik etkilerin dürtüsüyle, içinde bulundukları yaşam düzeyini iyileştirmek ve siyasal iktidarı ele geçirerek devlete doğrudan sahip olmak amacıyla ayaklandıkları, Ahmet Yaşar Ocak'ın "*Babailer İsyanı*" çalışmasıyla daha inandırıcı kanıtlarla ortaya çıkıyor.

Babailer eylemi, ortaya çıkış, kitle tabanı hazırlama, siyasal iktidara yönelik etkin propaganda ve eyleme katılanların sınıfsal konumu açısından *Şeyh Bedredin* ve *Şah Kulu Baba* eylemlerine çok benzer. Bu nedenle bu eylem, birçok yönüyle sonraki köylü ayaklanmalarına kaynaklık etmiştir diyebiliriz. Sonraki halk hareketlerinin boyutlarını doğru kavrayabilmek için bu 'itme' hareketini iyi irdelemek gerekiyor. Mehmet BAYRAK

Ahmet Yaşar Ocak, kendi deyişle "Anadolu Türk heterodoksisi tarihi"ne ilişkin çalışmalarını sürdürmektedir. Son olarak, burada tanıtılan kitabına eklenen şu eseri yayımlandı: *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri* (İstanbul: Enderun K., 1983). Yazarın daha önce çıkan bazı makaleleri de şöyle sıralanabilir:

— "Zaviyeler," *Vakıflar Dergisi*, Sayı XII (1978).

— "XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu Türk tarihi bakımından önemli bir kaynak: Menâkıb'ul Kudsiye fi Menâsib'il Unsiye," *Tarih Dergisi*, Sayı XXXII (1979).

— "Bazı Menâkıbnâmelerine göre XIII-XV. yüzyıllardaki iktidarlarda heterodoks şeyh ve dervişlerin rolü," *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı II (1981).

— "Kalenderiler ve Bektaşilik," *İ.Ü. Edebiyat Fak. Doğumunun 100. Yıldönümünde Atatürk'e Armağan* (1981).

MÜSÂVÂT-I TÂMME

24 Temmuz 1908'de ilân edilen İkinci Meşrutiyet'le birlikte tüze, danışma, eşitlik, özgürlük, kardeşlik haykırıları arasında beliren yeni siyasal ortamda, Şeriat'a yaslanan kaba gücün yüzlerce yıldır ezim ezim ezdiği kadın sorunu da gündeme gelir. Batıyı tanıyan kimi aydınlar göre, eşitlik ve özgürlük denen kutsal haklardan, toplumun yarısını oluşturan kadınların da yararlanması kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Halil Hâmit, bu görüşü savunan Meşrutiyet yazarlarından biridir. 1328 (1912)'de Hukuk-i Nisvan Kütüphanesi tarafından yayımlanan kitabı, *Müsâvât-ı Tâmmе*, yani Tam Eşitlik adını taşır. Daha çok Fransız kaynaklarından beslediği anlaşılan yazar, daha hazırlık evresindeyken kimi diplomahlara da birer mektup yazarak, konuya ilişkin görüşlerini sorar ve sorusunu yanıtlayanlardan Emine Semiye, M. Rauf, Râif Necdet ile Köprülüzâde Mehmet Fuat'ın mektuplarını, "İslâm'da Feminizm" başlığı altında kitabına alır. Bu dört kişiden yalnızca Emine Semiye, sınırlı da olsa, kadın erkek eşitliğini savunmaktadır. Öbürleri, doğanın yaratıcı açmazlarına saplanarak, kadına erkeğin eşit olamayacaklarını tanıtlamağa çalışırlar. Oysa, Emine Semiye de görüşlerini doğaya yaslar: "Evet, tıbben kadınla erkek dimağı arasında hiçbir fark yoktur" (s. 4/5).

Mektuplardan sonra "İlk Söz" ile başlayan asıl kitap, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, "kadının akvâm-ı kâdime arasındaki mevkii" özetlenmekte ve bölüm, tarihe geçmiş ünlü kadınların fotoğraflarıyla süslenmektedir. Yapıtın asıl ağırlığını oluşturan ikinci bölümse, şu soruyla başlamaktadır: "Kadın, hayat-ı içtimaiyeye dahil olabilir mi?" (s. 52).

Halil Hâmit, soru karşısındaki tavrını şöyle saptamaktadır: "Benim vereceğim cevap, şüphesiz evet olacaktır. Fakat, müsâvât-ı tâmmenin aleyhinde bulunanlar, kadınla erkek arasında fizyolojik ve psikolojik fark bulunduğunu iddia ediyorlar. Diyorlar ki: Kadın, erkekten, teşkilâtı bedeniye ve ruhiyyeye ayrılır. Kadının vazifesi zevcelik ve valideliktir. Tabiat onu çocuk büyütme için ortaya atar. Kadınla erkek arasındaki fark-ı azîm hiçbir zaman kapanmaz" (s. 53).

"Biz de deriz ki: Kadınla erkek arasında, her iki cihetten, hiçbir fark yoktur. Kadın ne ise erkek de odur. Erkeğin yaptığı şeyi kadın da yapabilir. Kadınların da hukuk-i şahsiyye, medeniyye ve siyasiyyede erkeklerle müsâvî olması ihtiyaç, hem de büyük bir ihtiyaçtır. Bir kadın, çocuğa bakınakla bu haklardan uzak kalmaz. Kadına yalnız zevceliği, valideliği tahmil etmek, pek büyük bir haksızlıktır" (s. 53).

"Kadınların elinden hukuklarını gasbederek esir yaşatmakta ısrar edenler, kendilerini müthiş bir uçuruma bilâtereddüt bırakıyorlar. Böyle cahil erkeklerin elinde oyuncak olan zavallı kadınlara acımalı ve o ahmak, menfaatini bile cehaletine fedâ eden erkeklerle de lânetler etmelidir" (s. 56).

"Kadının ehemmiyeti yalnız validelikte değildir. Her hususta ihtiyacatımızı mahvetmek için kadınların merhametli, müşfik, bîtaraf ve gayûr ellerine muhtaçız. O eller ki, aramızda mevcudiyetini hissettirmez; mutlaka mahkûm kalır, beşer de o zaman mütemâdî bir hatve-i cahilâneyle inkiraza gidiyor demektir" (s. 57).

Yazar, topluma katılmaya henüz hazır olmayan kadınların, öncelikle aile içinde kurtarılmasını ister. Ancak, "esaret kalkmadıkça" der, "hayat-ı ailede kadının mevkii canlanamaz. Bizde kadınla erkek, küçük bir çocukla vahşi bir hayvana benzer. Çünkü, bütün silâhlar erkeklerdedir. Kadınların hep hakları cebren alınmış, bir küşe-i nisyâna atılmıştır. Bu büyük haksızlığa bir nihayet verilmelidir. (Fakat), muntazam bir izdivaç kanunu yapılmadıkça, kadınların mevkii pek fena kalacaktır. Bu öyle bir kanun olmalıdır ki, ilk maddesinde kadınlara da Hakk-ı Talâk (boşanma hakkı) verilmelidir" (s. 130/131).

Halil Hâmit'e göre, kadının aile içindeki kurtuluşu öncelikle gerekli, fakat, yeterli değildir. Gerçek kurtuluş için "kadın da çalışmalı, hayat-ı umumiygede mevcudiyetini hissettirmelidir" (s. 54). İslâmın getirdiği örtünme gücemliliği (mecburiyeti) buna engel olmuş ve hâlâ da olmaktadır. Yazarımızın yüreği yanıktır. Şöyle der:

"Ne yapmağa teşebbüs edildiyse, tesettür (örtünme) bir mâniya olmak üzere ortaya atıldı. Kadınlar, mürur-ı zamanla (zaman içinde) dehşetli tebdilâta uğrayan tesettür için ezildiler. Tesettür, mânâ-yi asliyyesinden pek uzak kalmıştır. Çünkü, şimdiki tesettürle kadınlar yaşadıklarını hissetmiyorlar. Şimdiki tesettür, kadınlara 'öl!' diyor. Ancak, istikbal kadınlarımızın haklarını da verecek, tesettürün yaşamağa mâni olmadığını gösterecektir. Kat'i olarak söyleyebilirim ki, kadınlarımız da herşey olabilir ve olacaktır" (s. 59/60).

Batılı feministler karşısında kendini "küçük feminist" (s. 23) olarak niteleyen, "kadınlar yaşayacaktır, yaşamlıdır" (s. 17) diye haykıran, "kadın, erkeklere mahsus bir oyuncak değildir. Erkek ne ise kadın da odur. Erkek hangi hukuka mâlikse, kadın da mâliktir. Erkek hâkimse, kadın da hâkimdir. Bugün değilmiş, elbette yarın olacaktır; kat'iyyen olacaktır. Esaret hiçbir yerde bakî kalmamıştır" (s. 17) tümceleriyle kesin inancını belirleyen Halil Hâmit, gelmekte olanı göremeyen erkeklerle şöyle seslenir:

"Ey vahşetten kurtulamayan erkekler! Artık anlamalısınız ki, âlem-i insaniyyetizi kabul edemez. Siz, haric-ez-beşersiniz insanlık dışısınız). Yaptığınız cinayetler â-yuad'dır (sayısızdır). Cehalet ve taassurunuz neticesi açtığınız yaraların, mezarların cezasını göreceksiniz" (s. 80).

"Kadın, cemiyet-i beşeriye arasında yaşamaz ve mevcudiyetini gösteremezse, hiçbir yerde yaşamaz. Cehalet ve taassup örtüsü altında bütün mevcudat kararır gider. İnsaniyetperver hanımlarımızın nümayişler yaparak haklarını istediklerini görmeyi ne derece isterdim. Kadınların

büyükliğini inkâr etmek, hakikate karşı isyandır. Hanımlarımızın ilerde herşey olacaklarını kat'iyen biliyorum" (s. 85/86).

"Yaşasın kadınlar, yaşasın hürriyet"! (s. 85).

Hüseyin KILIÇ

ÇEŞİTLİ ALFABELERLE TÜRKÇE YAZILAR

Osmanlıların Arap Alfabesinde Reform Girişimleri

Baştarafı 62. sayfada harfle yazılır. Bununla beraber, bu yeni imlâ tarzının her zaman telâffuzu yansıtmıyacağı söylenemez. *Hurûf-u munfasıla* çok kere klasik imlâyâ sadıktır. Örneğin, *demek* yerine *dimek*, *ederim* yerine *iderim*, *istiyorum* yerine *isteyorım* yazılıyordu.

Hurûf-u munfasıla kendi içinde tutarlı da değildi. Her sesi tek işaret ile gösterme ilkesi kelime başındaki ünlülerin yazımında bozuluyordu. Şöyle ki kelime içi ve sonunda tek işaretle gösterilen *a* ve *â* dışındaki ünlüler kelime başında kendilerinden önce getirilen bir hemzeli elif ile yazılmak zorunda idiler. Örneğin, *Emirgân* bir kelime *elif-he-m-i-r-g-â-n* tarzında yazılacaktı. Arapça terkiplerdeki harf-i tarif de, eskiden olduğu gibi, yani *hurûf-u şemsîyye* ile olan ünsüz benzeşmeleri belirtilmeden, daima *elif* ve *lâm*'dan oluşan özel ligatürü ile gösterilecekti.

Hurûf-u munfasıla'nın eleştirilecek yanlarından biri de Arapça kelimeleri hoyratça denilebilecek tarzda vokalize ederek tanınmaz şekillere soktuğu halde, Türkçede telâffuz edilmeyen '*ayn*'dan vazgeçememiş olmasıdır. Örneğin, *ilim*, *âlem* vb. gibi kelimelerin başındaki '*ayn*' Türkçede hiç telâffuz edilmediği halde yeni yazıda da korunuyordu.

Hurûf-u munfasıla Arapça-Farsça kelimeleri vokalize ederek tanınmaz şekillere soktuğu, üç-dört ünsüz harfi ile yazılan kelimeleri böylece sekiz on harften oluşan uzun kelimeler haline getirdiği için klasik Osmanlı yazı ve imlâsına göre öğrenilmesi çok daha zor ve külfetli bir sistemdi. Üstelik tam anlamıyla fonetik bir yazı da değildi. Böylece, geç kalmış ve ölü doğmuş bir girişim olarak kaldı.

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ALFABE REFORMU

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sinkiang Uygur Muhtar Bölgesi'nde (Doğu Türkistan'da) yaşayan Uygurlar da yüzyıllardan beri kullandıkları Arap alfabesinde

reform yapmışlar, bu alfabeyi kendi lehceleri için elverişli ve kolay öğrenilir bir duruma getirmişlerdir.

Tadil edilmiş Arap asıllı Uygur alfabesinde *sat*, *dat*, *tı*, *zı*, *zel* ve üç noktalı *se* (peltek *se*) harfleri ile *ha* harfi yoktur. *Ha* ile yazılan Arapça asıllı kelimelerdeki bu ses *he* ile yazılır. Geniz *n*'si Eski Osmanlıcada olduğu gibi, üç noktalı *kef* ile gösterilir. Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin imlâları bozularak bu kelimelerin bütün ünlüleri kendi özel harfleri ile yazılır. Bu sistemden *hurûf-u munfasıla* sisteminde ayrıldığı nokta harflerin ayrı değil bitişik yazılmasıdır. *Ayn* harfi de yoktur.

Ünlülere gelince, Yeni Uygurca ünlü sistemindeki her ünlü için ayrı bir harf vardır: Klasik Osmanlı sisteminde farklı noktalar şunlardır: *i* ünlüsü noktasız *ye* ile, *o* ve *ö* ünlüleri *vav*, fakat *u* ve *ü* ünlüleri harekeli (ötreli) *vav* ile yazılır. Üç noktalı *vav* ise çift dudak sızıcısı *wy* temsil eder. Noktaları üstüste konulmuş *ye* kapalı *e* (*é*) ünlüsünü, *he* harfi ise Osmanlıcada olduğu gibi, açık *e* ünlüsünü yazmakta kullanılır. Kelime başındaki ünlüleri yazmak için ünlü harfinin önüne *hem-*

ze getirilir. *Med*'li *elif* yoktur.

Kazak alfabesi de genel olarak Uygur alfabesi gibidir. Belli başlı farklar şunlardır: Kazak alfabesinde *gayn* harfi yoktur, kalın *g* sesi *ayn* ile yazılır; kelime başındaki ünlü harflerinden önce *hemze* konulmaz.

Hurûf-u munfasıla ile mukayese edilirse, Doğu Türkistan Uygurlarının reformu Arapçaya mahsus sesleri temsil eden *ayn*, *sat*, *dat*, *tı*, *zı*, vb. gibi harfleri sistemden çıkarması bakımından Türkçe için daha uygun ve elverişlidir. Biricik kusuru *o* ile *ö*'yü ve *u* ile *ü*'yü ayırt etmemesidir.

¹Agâh Sırrı Levend, *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*, TDK Yayınları: 182, Ankara, 1960, s. 153, 154. Ayrıca bakınız: Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmeleri Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri, 1862-1884", *Belleten*, sayı 66 (1963).

²A.S. Levend, s. 156.

۱۲ ۱۱

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی فارسی و ترکی
آبلیق تورکجه و فارسجا فرهنگي نشریه

بشپنجی ایل صایی ۱۲۹۱ (آردیجیل صایی ۵۷ ۵۸)
سال پنجم شماره ۱ (شماره منسل ۵۷ ۵۸)

یهم و اسفند ۱۳۶۲
(شماره امتیاز ۷۵۳۸)

این مجله بهیچ حزب و گروهی بستگی ندارد

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
51 Year No. 11, 12 (Serial No. 57, 58)
DEC, JAN 1984
Address: Vell-ASR Ave. Bldg. Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۱۵۰ ریال

Tahran'da Farsça-Türkçe (Azeri Türkçesi) olarak ayda bir yayımlanan VARLIK dergisinin kapağı

خەلک

H E L K

1966 1

— بۆسەندەلە مۆهم مەزمۇنى —

تەبىي خەنزەتەچلەر يېزىلارغا باردى
يېزىلارغا باپ كىچىك تىياتىرلار
ئامېرىكا خەلقى سوزلەشكە باشلىدى!

Pekin'de yayımlanan Uygurca Helk dergisinin başlığı.

En üstte ünlüsü de yazılmış HELK (altında Latin harfleri ile aynı ad)

Üstte: Bu sanning muhim mezmuni

Tibbî hizmetçiler yezilarga bardi

Yezilarga bap kichik tiyatirlar

Amerika helki sözlëshke bashlidi!

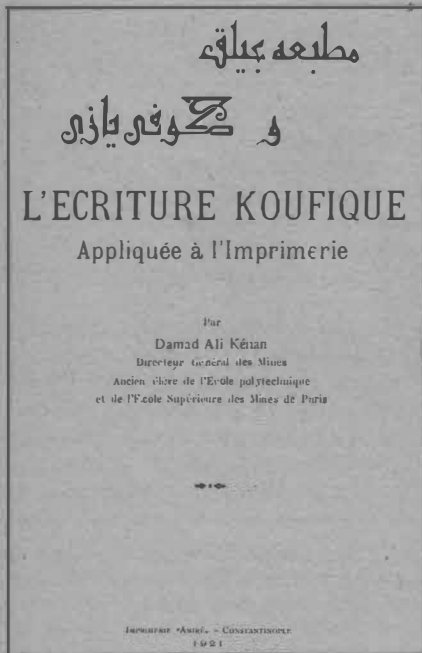
(Bu sayının önemli yazıları:

Sağlık işçileri köylere gitti

Köylere giden küçük tiyatrolar

Amerika halkı konuşmaga bashladi!)

Yanda, Damad Ali Kenan Bey'in önerdiği kûfî yazı, altta, Damad Ali Kenan'ın Matbaacılık ve Kûfî Yazı adlı kitabının kapağı...



EXEMPLES DE TRANSCRIPTION

Voyelles	Mots français	Renversement et épellation	Transcription définitive	Voyelles	Mots français	Renversement et épellation	Transcription définitive
a=ı, ĩ	Arago	op 8ı A	آراغو	0=ǵ	Orphée	' 8ıq ı0	اؤرفه
é=ə	Chloé	ə olıŋ	آرغۆ	o=ǵ	Léon	no ǵı	اؤرنه
ë=ı	Noël	ıq oıı	قوئنه	u=ǵ	univers	' ıv ın u	اونیور
E=ı	Edison	no2 ıb ı	توئل	u=ǵ	Haiiy	ı ıı 8ıı	هائیوی
I=ı	Iran	ı8ı ı	ایرانیستون	U=ı	Uléma	8ıı ǵı U	علما
İ=ı	Moïse	' 2ı oıı	ایران	U=ı	Ustad	8ıı 2U	استاد
i=ı	Louis	' ı uoıı	مؤئیز	Eu=ǵ	Eugène	' ıv ıv ıı	اؤژنه
İ=ı	Naïlé	ǵı ı 8ıı	لؤئی	eu=ǵ	noueux	' ıv uon	نؤؤق
I=ı	Islam	ıı8ı 2ı	نائل	ou=ǵ	Oural	ı8ı u0	اؤرال
		ıı8ı 2ı	ایسلام	ou=ǵ	Racul	ııo 8ıı	راؤؤل

جۇغراپىيە ساۋادى



شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى

1. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى مەملىكىتى بويىچە يەر مەيدانى
2. ئەلا چوڭ بىر ئۆلكە. مەدەنىيەتلىك تىيانشان تېغى ئۆلكىسى ئوتتۇرىسىدا
3. توغرىسىدا سۆزلۈپ ياتقان بولۇپ، شىنجاڭنى جەنۇبىي قىسمىدىكى
4. تارىم ئويمانلىقى ۋە شىمالىي قىسمىدىكى جۇڭغارىيە ئويمانلىقىدىن
5. ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈپ تۇرىدۇ؛ قارا قۇرۇم تېغى، كۈنلۈن
6. تېغى ۋە ئالتاي تېغى يەنە جەنۇبىي ۋە شىمالىي تەرەپتىن ئۆتى
7. قۇچاقلانغان تۇرىدۇ.
8. شىنجاڭدا يىل بويى قار ئېرىمەيدىغان ئىگىز چوققىلار نامايىتى
9. نۇرغۇن. جۇڭگو-پاكىستان چېگرىسىدىكى چوڭ ئورمان چوققىسى دېگىز
10. يۈزىدىن 8 مىڭ 611 مېتىر ئىگىز؛ تۇرپان ئويمانلىقى بولسا، دېگىز
11. يۈزىدىن تۆۋەن، ئويمانلىقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئايدىڭگۈلنىڭ
12. سۈيىنىڭ يۈزى دېگىز يۈزىدىن 154 مېتىر تۆۋەن. تىيانشان ئالتاي
13. تاغلىرىنىڭ يانباغرىلىرىدىكى ئورمانلار بۈك-باراڭسىز بولۇپ، ئوت-چۆپەر كىچىكلىك ياپ-يېشىل ئۆسۈپ تۇرىدۇ؛ تەكلىماكان قۇملۇقى
14. بولسا، مايسانىز دولقۇنسىمان سوزۇلۇپ كەتكەن قۇم بارخانلىرىدىن
15. ئىبارەت. ئوخشاش بولمىغان بۇ كۆرۈنۈشلەر شىنجاڭنىڭ ئاجايىپ
16. كۆزەل مەنزىرىسىنى مەسىل قىلدۇ.

COĞRAPIYE SAWADI

ŞİNCYANG UYGUR APTONOM RAYONI

1. Şıncyaŋg Uygur Aptonom Rayoni memliketimiz boyıçe yer meydanı
2. eñg çoŋg bir öлке. Heywetlik Tıyaŋŝan tēgi unıñg otturısıda
3. toğrısiğa sozulup yatqan bolup, Şıncyaŋgni cenubi kısmidiki
4. Tarım oymanlığı we şimali kısmidiki Cuñggariye oymanlıǵıdın
5. ibaret ikki kısimğa bölüp turidu; Qara Qurum tēgi, Küenlun
6. tēgi we Altay tēgi yene cenubi we şimali tereptin uni
7. kuçaklap turidu.
8. Şıncyaŋgda yıl-boyı qar 8rimeydigan igiz çokkılar nahayiti
9. nurğun. Cuñgu-Pakistan çegrisidiki Çoa-ori çokkısı deñgiz
10. yüzidin 8 ming 611 mētir igiz; Turpan oymanlıǵı bolsa, deñgiz
11. yüzidin töwen, oymanlıqning cenubi kısmidiki Aydıñg-kölniñg
12. suyiniñg yüzü deñgiz yüzidin 154 mētir töwen. Tıyaŋŝan Altay
13. tağlıriniñg yanbağrılıridiki ormanlar bük-baraŋsın bolup, ot-
14. çöpler kimhaptak yap-yēşil turidu; Teklimakan kumlıǵı
15. bolsa, payansız dolqunsıman sozulup ketken kum barhanlıridin
16. ibaret. Ohşas bolmıgan bu körünüşler Şıncyaŋgniñg acayıp
17. güzel menzirisini hasil kılıdu.

COĞRAFYA DERSİ

SİNKİANG UYGUR OTONOM BÖLGESİ

1. Sinkiang Uygur Otonom Bölgesi memleketimiz içinde yüz ölçümü
2. en büyük bir ülke. Heybetli Tiyaŋŝan dağı onun ortasında
3. doğru bir şekilde uzanıp, Sinkiang'ı güney kısmındaki
4. Tarım çukuru ve kuzey kısmındaki Cangarya çukurundan
5. ibaret iki kısma böler; Kara Kurum Dağı, Küen-lun
6. dağı ve Altay dağı da güney ve kuzey taraf(ın)dan onu
7. kucaklar.
8. Sinkiang'da yıl boyunca kar(ı) erimeyen yüksek doruklar pek
9. çok(tur). Çin-Pakistan sınırındaki Çoa-ori doruğu deniz
10. yüzünden 8 bin 611 metre yüksek(tir); Turfan çukuru ise, deniz
11. yüzünden alçak(tır), çukurun güney kısmındaki Aydın-göl'ün
12. suyunun yüzü deniz yüzünden 154 metre alçak(tır). Tiyaŋŝan (ve)
13. dağlarının yamaçlarındaki ormanlar sık ve kadife yeşili olup, çayır
14. ve çimenler ipek gibi yemyeşildir; Taklamakan çölü (harf. kumluk)
15. ise, ucsuz-bucaksız dalgalar misali uzanıp giden kum tepelerinden
16. ibaret(tır). Benzer olmayan bu görünümmler Sinkiang'ın şaşılası
17. güzel manzarasını meydana getirir.



II. Abdülhamid'in Ramazanoğulları ile ilgili son fermanı (Tâhâ Toros Koleksiyonu'ndan)